

VERLIGES STÖRSTA INTELLEKTUELLA TIDNING

AXESS

Det kulturella kapitalet

Om priset vi betalar för
kulturens kommersialisering

PER I. GEDIN, HANS HENRIK BRUMMER, GUNNAR LINDSTEDT
och THOMAS STEINFELD reder ut begreppen.



VÄRLDENS GÅNG

JOHAN HAKELIUS

om näriga pensionärer
som inte förtjänar en
skattesänkning.



INTERVJU

MICHAEL SANDEL

om hur filosofin kan
lära oss att skipa
rättvisa.



KULTUR

THERESE BOHMAN

om den epokgörande
ryska konstnärgruppen
Peredvizjniki.

AFRIKAS HORN.

AKUT LÄGE.

MÄNNISKOR DÖR.

VARJE GÅVA SPELAR ROLL.

Svår torka, höga matpriser, begränsad tillgång till sjukvård och en långvarig konflikt i Somalia har lett till den största hungerkatastrofen på flera decennier på Afrikas horn. Snabba insatser är direkt avgörande för de drabbade.

Ge 50 kronor genom att sms:a LÄKARE till 72 970 eller sätt in ditt bidrag på PG 90 06 03-2 nu. Märk talongen med "akutfonden."

Ditt bidrag går i första hand till Afrikas horn, i andra hand till andra akuta kriser.



www.lakareutangranser.se/akutfond

MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

Konsten och kapitalet sitter i samma båt

Av historien kan vi lära att det tar åtminstone en generation innan det är möjligt att avgöra hur väl en konstnär eller en författare lyckas stå emot tidens tand.

För att vara på den riktigt säkra sidan bör man, menar vissa, till och med vänta ett helt sekel innan man försöker uttala sig med säkerhet om vilken sorts kultur som har sådana kvaliteter att den blir överlevnadsmässig och vilka bildkonstverk, litterära och musikaliska alster som huvudsakligen kommer att bli en angelägenhet för arkivarier och museimagasin.

Samtidigt vet vi att även på flera hundra års avstånd görs omvärderingar.

Shakespeares öde före respektive efter romantiken är ett exempel. Ett annat är världens idag mest ryktbara målning: Leonardos *Mona Lisa*. Den var nästan helt okänd när den återupptäcktes av symbolisterna i slutet av 1800-talet (och blev inte riktigt känd förrän efter stölden från Louvren 1911). På motsvarande sätt kunde man i mitten av 1800-talet betala mer för en målning av Marcus Larsson än för en av Caravaggio. Idag kostar Larsson-målningar mindre än 100 000 kr medan verk av Caravaggio värderas till nästan en miljard.

Med tanke på denna sorts fluktuationer kan det synas märkligt att konst uppfattas som en förhållandevis säker investering. Ännu konstigare är det att detta gäller för samtidskonst.

I syfte att säkerställa värdet på konst, har man emellertid i konstvärlden numera opererat bort de två instanser som ligger bakom de flesta förändringar på kulturmarknaden: publikens och konstkritikernas värdeomdömen. Det är trots allt det faktum att folk idag känner igen sig mer hos Shakespeare än i Tor Hedbergs dramer som gör att de förra har överlevt, liksom att vi upplever Zorns människogestaltning och konstnärliga virtuositet som mer imponerande än Mårten Eskil Wingers eller Esaias Thoréns.

I den nutida konstteorin har man dock bestämt sig för att konstnärligt värde en gång för alla bestäms i samråd mellan investerare, gallerister och musei- och konstinstitutionschefer. Då dessa är symbiotiskt beroende av varandra kan man anta att värde på detta sätt kan genereras och upprätthållas på ett betydligt mer stabilt sätt än tidigare. Vilket också underlättas av att värdet numera inte heller är kopplat till immanenta kvaliteter i konstverken. I dagens konstvärld har man ingen framtid, om man inte accepterar att ett av två helt identiska föremål kan vara värdelöst medan det andra betingar mångmiljonbelopp.

På ett inte helt oproblematiskt sätt kommer dessa förhållanden till uttryck i Moderna museets planerade höstutställning *Ynglingagatan 1*,

där man utgår från ett Stockholmsgalleris utställningsverksamhet under 1990-talet. Utan att veta i hur hög grad som kuratorerna avser att problematisera vad en dylik verksamhet alltid innebär av hänsynstaganden till de inblandandes karriärmöjligheter och kommersiella förhoppningar, kan man ändå konstatera att man från museets sida inte sticker under stol med hur betydelsefull man uppfattar axeln konstnär-investerare-galleri-museum.

GALLERIER ERHÅLLER STATUS genom att agera i symbios med museer. Denna symbios är en garant för att de välbärgade kunder som galleriet hoppas kunna locka, ska känna sig säkra på att göra goda investeringar. Samtidigt är museet beroende av investerarna: dessa kan i syfte att höja värdet på sina egna samlingar deponera verk på museet – och på andra sätt göra museet beroende av deras ekonomiska välvilja. I utbyte ställer museets ledning beredvilligt upp i jurynämnder när investerarna inrättar stipendier och priser, vilka ger de konstnärer som de har investerat i ännu högre status (och värde). Liksom det motiverar museet att anordna separatutställningar med de prisbelönta konstnärerna. Vilket gör att de gallerister som får sin prestige av att samarbeta med museet kan höja sina priser ytterligare. Vilket ytterligare ökar värdet på investerarnas konst, vars pris därtill kan pressas upp av att investerarna bjuder på dessa konstnärers verk när de dyker upp på auktioner. Och så vidare.

Så har man skapat ett helt hetigenom självförsörjande ekosystem. Där konstkritikerna endast kan få tillgång till köttgrytorna genom att spela med och avfärda alla kritiker av denna effektiva vinstmaskin som reaktionära högerpopulister och nazister. Vilket gör detta perfekta pyramidspel där alla tycks bli vinnare (och som till skillnad från handeln med aktier aldrig behöver återkopplas till en reell värdebas) nästan oåtkomligt för seriös kritik.

Vilket naturligtvis inte hindrar att även denna profitmaximeringsspiral – som alla bubbelekonomier – aldrig kan hålla i längden.

Om vådan av att låta ekonomi och vinstmaximering styra kulturlivet och teoribildningen runt kulturen, handlar temat i detta nummer av *Axess*, där såväl förlagsbranschen som museibranschen och konstvärlden diskuteras med utgångspunkt i hur den kvalificerade diskussionen, analysen och estetiska kvaliteten kommer på undantag när kommersialiseringen tilltar.



**Johan
Lundberg**

Man har skapat ett självförsörjande ekosystem, där konstkritikerna endast kan få tillgång till köttgrytorna genom att spela med och avfärda alla kritiker som reaktionära högerpopulister.

Johan Lundberg

SVERIGES ALLMÄNNA KONSTFÖRENING PRESENTERAR STOLT:



2011 ÅRS
UTVALDA
SVENSKA
SAMTIDA
KONSTNÄRER

ANDREAS ERIKSSON | ASTRID SVANGREN

FREDRIK SÖDERBERG | MARIA LAVMAN VETÖ

CHRISTINA SKÄRUD | ROGER HANSSON | ROGER METTO

DAVID SVENSSON | CATRIN ANDERSSON | PATRIK QVIST

ANNIKA SVENBRO | MATS ADELMAN | AUGUST SÖRENSEN

WWW.KONSTFORENINGEN.SE

BJÖRN KJELLTOFT | MÄRTA KÖNIG | ASTRID GÖRANSSON | ÅSA JUNGNELIUS

ANDERS A | LISA JONASSON | STEFAN OTTO | MARIANNE ANDERSSON

MARIE ANDERSSON | ANNA NORDQVIST ANDERSSON | EVAMARIE LINDAHL | KRISTINA MATOUSCH

JENNIFER FORSBERG | GERRY JOHANSSON | ANNA BJERGER | PATRIK GYLLANDER | JOHAN NOBELL

ANNA STRAND | EMMA JÖNSSON | FREDRIK BRÄNSTAD | ALBERT CONTRERAS | JOAKIM ALLGULANDER

WINDY FUR RUNDGREN | HELGA HÄRENSTAM | ANNETT REIMER | MACDOLNA SZABO | CHARLOTTE VALENTIN | LEIF ELGGREN

MIKELIS LAPSA | SUSANNE VOLLMER | TIMOTHY CRISP | MICHAEL SCHLEU | ELIN ELFSTRÖM | MATTEO ROSA

MARJA LEENA SILLANPÄÄ | GERTRUD ALFREDSSON | NILLEVI BERGLUND | MARCUS ERIXSON | LINA HASKEL | MARIA NORDIN | TILDA LOVELL

25-27 NOVEMBER 2011, UTSTÄLLNING
SVEN-HARRYS (KONSTMUSEUM)



LÄS MER OM MEDLEMSKAP PÅ
 **KONSTFORENINGEN.SE**

10 SAMHÄLLE

- Ekonomi* Fredrik Erixon om finanskrisens domptörer **10**
Mellanöstern Leif Stenberg ser en splittrad opposition i Syrien **12**
Politik Maria Eriksson om Gösta Bohman som rebell **14**
Krönika Theodore Dalrymple om Liberia som ledstjärna **16**
Notiser Ekokonservatism, kris i Gaza och Pressgrannar **17**

28 FRIZON

- Tyskland* Barbro Eberan ser terror i ett delat Tyskland.

50 INTERVJU

- Mats Wiklund samtalar med Michael Sandel om filosofins betydelse i samhällsdebatten.

54 TRADITION

- Jayne Svenungsson finner Novalis oväntat aktuell.

58 KULTUR

- Konst* Therese Bohman om den ryska konstnärgruppen Peredvizjniki **58**
Musik Anders Rönmark ser operan ta form på nätet **61**
Språk Lars Melin är inte imponerad av "social demokrati" **62**
Litteratur Fredrik Ekelund om Paris som en roman **64**
Litteratur Calle Pauli om stilisten Dorothy Sayers **65**
Krönika Tanja Bergkvist försvarar matematiken **66**
Notiser Kommentatorsfält, totalitarismens svenska medlöpare och exlibris **67**

68 RECENSIONER

- Johan Tralau finner livets mening i naturrätten, Carl Rudbeck finner den i lättjan, Ingela Lind hittar botgöring i performancekonsten, Richard Miles diskuterar kärlekens väsen, Mats Bergstrand tror allt mindre på internets möjligheter, Peter Luthersson om Churchill som förebild för nutidens ledare och Gunilla Jensen fångar en mästerekoreograf i språnget.

90 VÄRLDENS GÅNG

- Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.



”

Även konstvärlden har sin egen räddningspolitik. Det är inte ovanligt att gallerister och samlare aktivt deltar på auktionerna för att hålla uppe priserna på sina egna konstnärer.

Gunnar Lindstedt, sid 37



TORBJÖRN
ELENSKY

DOSSIER DEN MJUKA VÄRLDSORDNINGEN

- 19 **Attraktionsmakten** Torbjörn Elensky om de goda exemplens lockelser
- 22 **Med maten som vapen** Bertil Lintner om gastro-diplomati
- 24 **Det nordiska ljuset** Dominique Moïsi om nordisk soft power
- 26 **Kunskap är makt** Olle Wästberg om vikten av att vara smart
- 27 **En bro av böcker** Dan Shafran intervjuas av Torbjörn Elensky

TEMA



DET KULTURELLA KAPITALET

34 **Konsten att göra goda affärer**

Den explosionsartade prisutvecklingen på konstmarknaden antas bero på att konst har ett mer bestående värde än till exempel aktier. Men ingen vill diskutera vad konstens värde egentligen baseras på. **Av Gunnar Lindstedt**

38 **Den goda smakens pris**

Genom att eliminera konstvärldens numera viktigaste agent, kuratorn, visade högerpopulisten Vittorio Sgarbi att det är priset, uttryckt i pengar, som avgör ett konstverks värde. **Av Thomas Steinfeld**

42 **Litteratur på utförsäljning**

Genom att det numera är ekonomer som leder bokförlagen, har balansen mellan kultur och kapital ruckats på ett sätt som är destruktivt både för kulturell blomstring och långsiktig ekonomisk vinning. **Av Per I. Gedin**

46 **Att paketera kulturhistoria**

Kulturens grundvärden riskerar att försummas när museidirektören ersätts av en administrativ chef som vill attrahera en stor publik via kulturpolitiska styrdokument och attraktiv paketering. **Av Hans Henrik Brummer**

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mattias Hessérus och Mats Wiklund.
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg
Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträttteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Hans Strömberg
Omslagsbild: Installationen 100 000 Dollar Bills av Hans-Peter Feldmann, Guggenheim, New York, 2010.
Nästa nummer: 28 oktober 2011
Annonser: Sara Skyttedal 073-5145614

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight, Archer

ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

David Andersson
Författare och redaktör på Axess.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik, verksam vid KTH.

Mats Bergstrand
Konsult på JKL.

Therese Bohman
Kulturskribent i *Expressen*
och redaktör på Axess.

Jens Christian Brandt
Författare.

Elise Claeson
Fri skribent och kolumnist
i *Svenska Dagbladet*.

Hans Henrik Brummer
Konstvetare och författare.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Barbro Eberan
Fil dr och författare.

Fredrik Ekelund
Författare.

Torbjörn Elensky
Författare.

Maria Eriksson
Chefredaktör för *Svensk Tidskrift*.

Fredrik Erixon
Chef för European Centre for
International Political Economy (ECIPE).

Per I. Gedin
Författare och f d förläggare.

Eli Göndör
Doktorand i islamologi
vid Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Gunilla Jensen
Skribent och dramaturg på
Sveriges Television.

Per Landin
Författare.

Kristoffer Leandroer
Författare.

Ingela Lind
Journalist och konstkritiker.

Gunnar Lindstedt
Journalist.

Bertil Lintner
Journalist.

Magnus Ljunggren
Professor emeritus i rysk litteratur vid
Göteborgs universitet.

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap och
förlagschef på Atlantis.

Lars Melin
Docent i nordiska språk vid
Stockholms universitet.

Richard Miles
Senior lecturer vid Department of Classics and
Ancient History, University of Sydney.

Dominique Moïsi
Statsvetare och rådgivare vid Institut français
des relations internationales.

Calle Pauli
Frilansskribent.

Carl Rudbeck
Litteraturhistoriker och skribent.

Anders Rönmark
Politisk redaktör på
Tidningen Ångermanland.

Håkan Sandell
Poet.

Leif Stenberg
Chef vid Centrum för Mellanösternstudier vid
Lunds universitet.

Thomas Steinfeld
Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

Jayne Svenungsson
Docent i systematisk teologi.

Johan Tralau
Fil dr i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på Axess.

Olle Wästberg
Skribent och tidigare generaldirektör för
Svenska institutet.

Forskningen står på popperiansk grund

Johan Lundbergs genomlysningar på Axess-bloggen av kopplingarna mellan utomparlamentarisk vänster och vissa delar av det akademiska etablissemangen är i mångt och mycket ofta intressant läsning. Det är givetvis bra – och verkligen tid för – att de som faktiskt finansierar verksamheten får insikt i vad pengarna går till. Det finns mycket man kan diskutera forskningsmässigt och definitivt inte bara verk av den typen Lundberg tar upp.

Jag skulle dock gärna se ett något större mått av specificitet från Lundbergs sida. Som verksam vid Uppsala universitets samhällsvetenskapliga fakultet är det svårt att svälja att hela mitt arbetsfält (svensk akademi) dras över en kam. I mitt tycke står sig, vid många institutioner i Uppsala, samhällsvetenskaplig forskning på popperiansk grund och med liberaldemokratiska utgångspunkter (om någon politisk standpunkt ens tas) stark. Interpretivistisk forskning av det slag som irriterar Lundberg och många andra är – i mitt tycke – knappast dominerande vid samtliga lärosäten i Sverige. Det borde kanske markeras tydligare och oftare.

Ralph Sundberg

SVAR: Jag håller naturligtvis med om att majoriteten av svenska forskare inom hum-sam inte är delaktiga i den sorts politisk aktivism som har diskuterats i flera av mina blogginlägg från de senaste veckorna. Jag tycker att detta står klart för var och en som läser Axess Magasin samt Axess hemsida i stort. Våra skribenter är ju till övervägande del hämtade från just hum-sam-fältet på svenska universitet och högskolor.

Johan Lundberg



Peter Lorre i *M. En stad söker en mördare*.

Löow bringar klarhet

Heléne Löow visar att den ensamme förövaren är nedsänkt i rätt utspridda kollektiva fantasmer, vilka sedan oförutsägbart bryter fram i terrordåd. Man kan skönja dem i filmer, populärkultur, ja till och med i litteratur. Likt Fritz Langs filmer *Dr Mabuses testament* och *M. En stad söker en mördare* i backspegeln gav förningar om nazismens mål och metoder. Men det är just Heléne Löows klarhet vi behöver för att se, inte blind indignation.

Oliver Parland

Gör verkligen rävar någon nytta?

I Axess nr 6 recenseras Dan Gardners *Future Babble*. Författaren betjänar sig av den grekiska sentensen: "Räven vet många ting, igelkotten vet en enda stor sak." Enligt recensenten gör författaren sedan upp med ett antal igelkottar. Vad vi däremot inte får reda på är om det finns några rävar. Låt mig ta den hårt åtgångne biologen Paul Ehrlich och dennes *The Population Bomb* från 1968 som exempel. Jag har inte läst den boken men däremot hans och hustruns utförligare *Befolkning, resurser, miljö* från 1970.



Inte så enkelspårig.

I Sverige var det framför allt fysikern Tor Ragnar Gerholm som opponerade sig och det med *Futurum exaktum* 1972. Gerholm verkar inte vara mindre räv än Ehrlich och hans bedömning att jordens befolkning skulle stabiliseras på nivån 5,5 miljarder och svälten försvinna har inte uppnåtts. Istället har befolkningen ökat till sju miljarder, är på väg mot nio miljarder, omkring en miljard människor får inte tillräckligt med mat och skadorna på den biologiska mångfalden växer. Om Ehrlich hade fått större gensvar i befolkningsfrågan och Gerholms positiva syn på kärnkraft hade fått råda, tror jag att vi hade haft en betydligt gynnsammare utveckling. Men var finns rävarna och gör de någon nytta?

Gösta Törnvist

SVAR: Som framgår av recensionen så delade psykologen Philip Tetlock in de experter han studerade i "rävar" och "igelkottar".

Rävarna var försiktiga personer som tvivlade på sin förmåga att förutsäga framtiden, igelkottarna var säkra på sin sak. Tetlocks studie visar att alla experter generellt är dåliga på att förutsäga framtiden, men sämst är igelkottarna. Paul Ehrlich får stort utrymme i Gardners bok. För den som är intresserad av debatten som följde på *The Population Bomb* är *Future Babble* rekommenderad läsning. Och för att svara på din fråga: Visst finns det rävar! De lever och frodas på våra universitetsinstitutioner och gör i allmänhet stor nytta. Lyssna bara inte på deras råd om framtiden – endast en igelkott kan leda dig mer vilse.

Mattias Hessérus

Journalisternas ansvar

Att avdramatisera utomparlamentariska metoder som terrorism, upplever jag som en smula otrevligt, inte minst då de uppkommer med viss kontinuitet genom historiens gång och ofta har en viss utformning, målsättning och effekt. Journalister har ett tungt ansvar för vad de förmedlar och icke helt sällan anser jag dem vara alltför ytliga för att kunna leva upp till de krav på djup och seriositet som vi alla borde kunna ställa på dem.

Eva Charlotte Dahnberg



EKONOMI

Finansskrisens domptörer

För att förklara den ekonomiska krisen som en ideologisk konflikt ställs ofta Keynes mot Hayek. Sanningen är att de båda anpassade sig när verkligheten förändrades. Det borde vi också göra, skriver **Fredrik Erixon**.

EN VARM SOMMARDAG slår jag mig ner i de obekväma stolarna i Old Theatre i London School of Economics. Mer än 1 000 personer gör samma sak. Och i några angränsande rum med stora tv-skärmar sitter ytterligare 1 000 personer – också de med samma ambition: att lyssna till en debatt mellan fyra (dessutom okända) ekonomer på temat "Keynes versus Hayek".

Senare på Londons ideologifestival *The Battle of Ideas* är temat "Keynes versus Hayek" det mest omtalade. Miljontals personer har på Youtube sett duon som nyligen rappat om "The Fight of the Century" – den mellan ekonomerna John Maynard Keynes och Friedrich August von Hayek.

Jag kan i den slitna föreläsningssalen inte undgå att känna en viss genans för vår samtid. Är vi så svältfödda på ideologisk debatt att vi måste gå 80 år tillbaka i tiden – till den stora depressionen – för att få en meningsfull och kontrastrik debatt om ekonomisk kris och krispolitik idag? Står århundradets ekonomiska fight under 2100-talet verkligen mellan två vita europeiska liberala ekonomer vilkas perspektiv präglades av de kriser och den krispolitik som världen skådade från sent 1800-tal fram till den stora depressionen?

JA OCH NEJ, TÄNKER jag mig är svaren. Törsten efter en stor ekonomisk doktrinfight reflekterar en syrefattig nationalekonomi och ideologiskt anemiska strider om makroekonomisk politik. Visst finns det åsiktsbrytningar, till och med upprörda strider: teutonisk kameralism mot helleniskt fiskalt lätt sinne; östkustsliberala stimulansexcesser mot teparty-rörelsens krav på konstitutionella förbud mot budgetunderskott. Men sakfrågan i sådana strider är renons på kvalificerad idéreflektion. Det finns inga meningsfulla ideologiska strider om att fiskal politik över tid måste vara i balans: det är ett erkänt faktum.

Ekonomiska doktriner kan tycka olika

om en budget ska vara i balans om två eller fyra år. Men det är osannolikt att det skulle finnas en doktrinkonflikt i en sådan fråga.

Så: vi projicerar en snart hundra år gammal akademisk konflikt på vår egen samtid i förhoppning att den kange mening och kontrast idag.

Men, vad vi skapar är en föreställd konflikt. Det går nämligen inte att skapa en meningsfull doktrinkonflikt mellan Keynes och Hayek idag vad gäller deras övergripande makroekonomiska perspektiv. Och de som gör det missbrukar just ekonomiska doktriner – och berättar att de har enoreflekterad syn på historiska doktriners roll.

Låt oss ta ett exempel.

Ett första synsätt på krisen och krispolitik idag skulle kunna låta så här: Idén om perfekta marknader är en fiktion. I stora ekonomiska kriser bör underskottsfinansierade stimulanser från regeringar vidtas, bland annat för att undvika att den minskande aggregerade efterfrågan inte driver på produktionsfall. Med en sådan negativ spiral är finanspolitiken inte neutral utan krisdrivande. Den monetära politiken bör också vara expansiv. Centralbanksaktivism, som till exempel kvantitativ expansion av penningmängden, är nödvändigt. Vi bör, enkelt uttryckt, trycka mer pengar för att hålla ekonomier flytande. Ett skäl för detta är att även penningpolitikens roll i realekonomin bör hållas neutral och inte bli en drivande faktor i en ekonomisk nedgång.

Ett andra synsätt skulle kunna följa dessa drag: Efterfrågeexpansion är inte en mirakelmedicin. När löner expanderar snabbare än produktivitet skapas högre inflation, och hög inflation är principiellt något farligt. Om efterfrågan skapas offentligt, dessutom av redan högt belånade stater med rigida marknader störda av statliga regleringar av marknader och priser, blir expansionseffekten ofta låg.

De flesta skulle nog säga att det är enkelt att placera dessa två synsätt i sina fack: det

Religionen splittrar Syrien

12 Leif Stenberg ser en splittrad opposition i Syrien

Bryt upp, bryt upp!

14 Maria Eriksson om Gösta Bohman som rebell

En lysande stjärna?

16 Theodore Dalrymple om Liberia som ledstjärna

Notiser

17 Ekokonservatism och kris i Gaza



The Animal Spirit: Friedrich von Hayek och John Maynard Keynes rappar på Wall Street.

första är omisskännligt keynesianskt, det andra låter som Hayek. Men det är i själva verket tvärtom: det första är en stiliserad version av Hayek, det andra av Keynes. De är naturligtvis selektiva. Men poängen är just att visa hur några av de centrala satsen associerade med Hayek eller Keynes också delades av den andre.

Hur kan det vara så?

I ett känt citat säger Keynes: "När fakta förändras ändrar jag uppfattning. Vad gör ni, min herre?" Detta empiristiska etos är tilltalande. Och det är sant: Keynes ändrade uppfattning efter det att omvärlden och fakta ändrades. Men vad som också är kännetecknande för Keynes är att han ändrade uppfattning även då fakta inte ändrades. Det är därför ekonomer ibland skämtsamt säger att om du frågar tio ekonomer om något kommer du att få elva motstridiga svar för Keynes hade nämligen två. Redan i förordet till första upplagan av sin *General Theory* polemiserar han med sig själv.

Det är en stor skillnad på Keynes och den grupp ekonomer, kallad keynesianer, som hade sin storhetstid cirka 25 år efter Keynes död.

HAYEK ÄR EGENTLIGEN inte annorlunda, åtminstone inte i synen på makroekonomi och den stora depressionen. Hayek hade en mer reflekterad mikroekonomisk övertygelse – och en mer sammanhängande samhällsanalys generellt. Men i makroekonomiska frågor bytte han fot, flera gånger

dessutom. Och i frågan om depressionen och krispolitik är det en stor skillnad mellan den Hayek som i början av 1930-talet skriver om börskraschen 1929, den då expanderande finanskrisen och fallet i produktion – och den Hayek som tio år senare och framåt kommenterar samma skeenden. Initialt ger Hayek, liksom många andra, en förklaring till varför recessioner och kriser uppstår (*boom-and-bust*-cykler skapade av felprissättning av pengar och felaktiga investeringar) men hävdar att staten under en kris inte ska göra annat än att låta den verka ut. I senare skeden, dock, hävdar Hayek att både fiskal och monetär expansion är nödvändigt för att just neutralisera deras roll i en fallande ekonomi. Så Hayek accepterar budgetunderskott och kvantitativa lättnader i monetär politik.

Frågan lyder alltså: Hur meningsfullt är det egentligen att projicera en doktrinkonflikt idag på basis av två personer som ändrade sin syn i de frågor som vi vill att doktrinkonflikten ska handla om?

Den andra invändningen är att det inte riktigt går att hävda att Hayek eller Keynes skulle dra samma slutsatser om dagens problem, och verkanskraften i ekonomisk och monetär politik, som de gjorde på 1930-talet om de kände till alla skillnader mellan då och nu.

TA ETT UTTALANDE SOM detta (från Nouriel Roubini, a.k.a. Dr. Doom): "Vi har precis samma problem som på 1930-talet. En

skuld- och deflationsdynamik tillsammans med den likviditetsfälla vi hamnat i driver ner ekonomier. Precis som på 30-talet är det keynesiansk 'fiskalism' som kan visa oss vägen ut nu. [...] Keynes skulle ha rekommenderat samma recept idag – en bättre efterfrågestyrning av ekonomier. [...] Förutom att dämpa nedgång kan Keynes recept också få oss tillbaka till en politik då vi använder en bredare form av inkomstpolitik för att utjämna inkomstskillnaderna."

DE FLESTA FINNER nog inte denna syn på Keynes anmärkningsvärd. Men det är en halsbrytande sammankoppling mellan då och nu. Och vad mer: länken däremellan är knappast Keynes egen teori. Oavsett var man står i frågan om underskottsstimulans idag är vi nu i en annan situation än under depressionen.

Den likviditetsfälla som många keynesianer nu hävdar existerar (monetär stimulans är uttömt då räntan är noll eller nära noll procent) är idag delvis något annat än vad Keynes menade med en likviditetsfälla (inelastisk efterfrågan på pengar). Keynes själv var också skeptisk, för att inte säga negativ, till den form av ren efterfrågestyrd konjunkturpolitik och generell inkomstpolitik som i slutet på efterkrigstidens guldår kom att associeras med hans namn.

Keynes gjorde också en distinktion: hans *General Theory* var egentligen inte en allmän teori, utan en specifik teori med tillämpning på ekonomier som fastnat i en självförstär- >>

kande deflationistisk spiral. Är vi idag i ett sådant keynesianskt moment?

Under depressionen föll BNP med totalt tvåsiffriga procent, med upp till en fjärdedel, under flera års tid; idag har de flesta länder nästan återhämtat sig helt från det fall som startade ungefär för tre år sedan. Återhämtningen blev påtaglig under första kvartalet 2010, ungefär ett och ett halvt år efter Lehman-kraschen då en tidigare påbörjad nedgång exploderade. Under depressionen fanns en accelererande deflationsspiral; idag uppvisar de flesta ekonomier (trots anemisk tillväxt) inflation. Då hade likviditeten strypts i flera ekonomier; de senaste åren har ekonomier tillförts enorma likviditetsstimulanser. Då var ekonomiers handelssektorer initialt små och krympte på grund av protektionism och deflation; idag är också stora ekonomier handelsberoende. Då var de flesta valutor låsta mot varandra i en guldmyntföt; idag flyter de flesta valutor mot varandra.

Jag nämner dessa faktorer därför att de var enligt Keynes själv viktiga faktorer till varför han kom att kraftigt argumentera för fiskala stimulanser finansierade genom offentlig upplåning. Så skulle Keynes idag verkligen ställa sig bakom den syn på ekonomisk politik som bär hans namn? Kanske, kanske inte. Klart är att analysen till stöd för en sådan politik hade behövt vara annorlunda än vad vi faktiskt finner i Keynes huvudverk.

Så om doktrinhistoriska exerciser inte ger oss instruktiv vägledning idag, är det då helt oväsentligt att studera äldre doktriner? Naturligtvis inte. Men doktrinhistoria är inte detsamma som ideologisk historia, även om likheterna ibland är tydliga. Ekonomiska doktriner har oftast skapat utifrån speciella kontexter, de bygger på villkor som var viktiga när en doktrin utvecklades. Detta gäller särskilt doktriner som engageras av makroekonomiska frågeställningar.

Att förutsätta att dessa kontexter och villkor inte är väsentliga gränser till historicism. Men saken är ju den att ekonomier har fundamentalt förändrats under de senaste århundradena. Och under denna tid har världen samlat erfarenheter och insikter som inte fanns när äldre doktriner utvecklades.

De flesta doktriners upphovsmän (Adam Smith, Karl Marx, Alfred Marshall, etcetera) var begåvade och reflekterande personer som iaktog sin omvärld för att destillera slutsatser om hur ekonomier fungerar och hur ekonomisk politik bör organiseras. De skrev om och för sin egen samtid, inte för av avlägsen framtid. Dagens doktriner tänker bort detta element och utgår från att de var producenter av enkla ideologiska satser obundna av sitt sammanhang. ✱

MELLANÖSTERN

Religionen splittrar Syrien

Den syriska oppositionen är splittrad i synen på hur landet ska styras. Islams inflytande och Muslimska brödraskapets roll leder till illavarslande spänningar, skriver **Leif Stenberg**.

OMVÄRLDEN HAR HAFT SVårt att enas kring effektiva åtgärder mot den syriska regimen och dess våld mot demonstranter. Det är en opposition som är i stort behov av internationellt stöd. Samtidigt är det tydligt att det sällan funnits så många som talar i det syriska folkets namn. Precis som i Tunisien och Egypten har demonstrationerna i Syrien varit folkliga, till stor del oorganiserade och i flera fall börjat som protester mot lokala förhållanden. Under slutet av augusti började dock oppositionen bli alltmer organiserad med närmare ett 20-tal rörelser. Men det är svårt att dra några slutsatser om deras storlek och vad de representerar. Klart står att de är oeniga på flera punkter. En särskilt viktig skiljelinje är religionens framtida betydelse.

Även om demonstrationerna främst riktats mot korruption, maktmissbruk och misshushållning av resurser ropas det ofta "Allahu akbar" ("Gud är större"). Frasen knyter an till islam, men används även i situationer av frustration och kan vara trygghetsskapande. Ibland reciteras hela *al-Fatiha*, det korta öppningskapitlet i Koranen, men det hindrade inte syriska säkerhetsstyrkor att skjuta mot demonstranter under fastemånaden ramadan. Referenserna till islam är också ett uttryck för att man inte är emot islam eller religion överhuvudtaget, ett argument som gärna förs fram av regimen. De styrandes strategi är att splittra befolkningen genom att beskriva dem som demonstrerar som förrädare, samhällsomstörtande islamister, och under utländskt inflytande.

HURUVIDA UTTRYCKET "Gud är större" visar på en koppling mellan protesterna och det syriska Muslimska brödraskapet är oklart. Men i Syrien spelar religionen en komplex roll i människors vardagliga liv, dels på grund av att invånare deltar regelbundet i en religiös praktik, dels som en möjlighet till social organisering. Religiös tillhörighet ger individer trygghet genom att ersätta staten på flera områden, men knyter

även människor samman genom giftermål eller affärsförbindelser. En annan aspekt är att religionstillhörigheten är betydelsefull i det egna identitetsskapandet genom att särskilda värden och normer upprätthålls. Samtidigt ifrågasätts könskonservatism och auktoritetstänkande och det är troligt att det finns dimensioner av generationskonflikter inbakade i oroligheterna. Likaså har antalet skilsmässor ökat markant under senare år och speglar en spänning mellan könen i det syriska samhället, men även allt hårdare ekonomiska anspänningar inom familjerna.

REGIMEN HAR TILLÄTIT praktiserande muslimer att delta i icke-politiska, men djupt religiösa fromhetsrörelser. De har varit aktiva i det syriska samhället och etablerat utbildningar, företag och omfattande välgörenhetsarbete. Men politiken har slagit tillbaka genom att rörelserna under senare år alltmer blivit just politiska, ekonomiskt starka och i en viss grad oberoende av staten. På senare år har regimen fängslat religiösa ledare och beslutat att ta kontroll över dessa fromhetsrörelser. Inom dem finns lösa kopplingar till Muslimska brödraskapet, men inga tydliga band. Säkerhetsstyrkornas attack i slutet av augusti mot Rifai-moskén i Damaskus – en moské kopplad till en fromhetsrörelse – och skadandet av en av rörelsens ledare kan medföra att religiösa fromhetsrörelser väljer sida i protester.

Brödraskapet i exil deltar aktivt i de möten som anordnats av syrisk opposition utanför landet, bland annat i Antalya i Turkiet i slutet av maj och början av juni, men även i möten i juli och augusti. Oroväckande under flera möten har varit Brödraskapets ovilja att acceptera tanken om Syrien som en sekulär stat. Detta krav gav Brödraskapet upp precis i slutet av förhandlingarna mellan olika oppositionella vid mötet i juni. Slutligen presenterades en deklaration där deltagarna gemensamt formulerat ett program i sju punkter. I dessa sägs bland annat att oppositionen ställer upp bakom det sy-



Protester mot president Bashar al-Assad.

FOTO: REUTERS/SCANPIX

riska folkets krav att president Bashar al-Assad ska avgå omedelbart till förmån för vice presidenten och att en övergångsregim etableras. Ytterligare en punkt är att Syrien etableras som civilsamhälle och att religionsfrihet upprätthålls.

HELT KLART ÄR ATT oppositionen är splittad i Syrien. Det finns överlappningar och kontakter mellan oppositionella, men fyra huvudgrupper kan skönjas. Den första är den unga generation av politiskt oberoende oppositionella som ingår i nätverk av lokala organisationskommittéer som genom Facebook, mobiltelefoner och chattrum på internet kommunicerar, diskuterar och planerar aktiviteter. Den andra är den opposi-

tion som står att finna i en kulturell och intellektuell elit koncentrerad till Damaskus, men även andra större städer som Aleppo. De flesta är politiskt obundna, men några är verksamma i vänsterrörelser och några i rörelser med fokus på mänskliga rättigheter. Den tredje utgörs av oppositionen i exil. Den förenas endast av exilskapet och består av flera olika rörelser och individer. Den fjärde är Muslimska brödraskapet såväl i Syrien som i exil.

Det är visserligen oklart i vilken omfattning Brödraskapet har ett reellt inflytande över oppositionen, men dess inflytande kan öka om våldet mellan regim och opposition trappas upp. De är mer välorganiserade och anses även infiltrera annan opposition; is-

lam som en samhällsfilosofi och identitet har ett relativt stort stöd.

Händelserna år 1982 när regimen krossade Brödraskapet i ett blodbad i staden Hama är inte glömda.

OPPOSITIONEN ÄR ENIG OM ATT regimen Bashar al-Assad inte kan vara en del av övergången från ett Syrien till ett annat, men spänningen kvarstår kring religionens framtida roll – en fråga som kan bli högst problematisk och riskerar att leda till splittring. När det gäller de många rösterna som talar i namn av Syrien, borde det därför vara självklart att aktörer som EU stödjer dem som värnar om demokrati, religionsfrihet och allmänt liberala värden. ✨

Bryt upp, bryt upp!

Att odla sin mark och klara sig själv sammankopplas med hippies och vänsteråsikter. Men ett liv fritt från regler och förmynderi borde vara en borgerlig hållning, skriver **Maria Eriksson**.

DETHADE SPEKULERATS en tid vad som skulle bli nästa trend efter surdegsgården. När surdegarna blev så vanliga att de fick ett eget hotell var det sedan länge hög tid för de riktiga entusiasterna att erövra ett nytt gastronomiskt territorium. Skulle det bli de syrade grönsakerna eller den hemstoppade korven?

Med en hög glänsande, välmatade chorizos på framsidan av senaste numret bekräftar det tyska magasinet *Beef! Für Männer mit Geschmack* att korven gick segrande ur striden.

Den givna tolkningen är förstås att allt detta helt enkelt är uttryck för en längtan efter naturligare och bättre mat. Stoppar man korven själv har man koll på vad den innehåller. Men för att få den perfekta mergezen krävs också ett mått klassiskt manligt nöderi. När tennsoldatmållarna, dinosaurieexperterna och serietidningssamlarna växer upp lär de sig allt om jakt, maltwhisky och korvstoppling. Jag har bekanta som lär ha ägnat en hel sommar åt att experimentera fram det ultimata receptet på Mannerheims favoriträtt *vorschmack*. Kvinnor? Skulle inte tro det.

Kan det till och med vara så att korvarna och surdegsgården inte alls i första hand är resultatet av en skepsis mot livsmedelstillatser utan hänger ihop med den mansroll som påstås ha gått förlorad? De bakande männen är kanske inte ett tecken på könsroller-
nas uppluckring, utan tvärtom, ett sätt att skapa en ny manlig bastion i ett samhälle där sådana sägs ha gått förlorade.

Det nya *Magasin Morberg* hymlar inte ut-

an vänder sig direkt till de manliga jägarinstinkterna. Här stoppas korv, men framför allt jagas det med pilbåge, väljs jakthund och tillverkas bössor. Tidskriften är överhuvudtaget ett fynd för män som drömmer om att en gång i livet få åka på storviltsjakt i Afrika. Fånga sommaren, hälsar Per Morberg själv, uppstigande ur havet som Neptunus med en hummer spetsad på harpunen.

DE FLESTA reportagen är av gör-det-själv-karaktär: Skjut ditt eget kött. Krydda din egen snaps. Bygg en grill.

Och så musikern Stefan Sundström som tipsar om hur man gör sitt eget snus. Odlar, torka, mala, jäsa.

I själva verket har Sundström gett ut en hel bok om hur man blir självförsörjande – eller åtminstone snuvat tobaksbolagen, Lidl och McDonalds på profiten – *Stefans lilla gröna: En handbok i utförskap* (2010).

Sundström är sedan länge bosatt på Ekerö utanför Stockholm där han odlar grönsaker och håller höns. "Jag har skrivit den här boken för att ge tips om hur man kan göra för att leva något så när gott i utförskap, vare sig det är ofrivilligt för att man inte har pengar, eller om det är frivilligt som för mej, för att man inte är så sugen på innanförskapet bakom dom välklippta häckarna."

ATT HIPPIEVÄNSTERN odlar egna morötter och ogillar storföretag är väl inget nytt? Att Sundström som turnerat under parollen *Ner med högerregeringen* också passar på att ge Alliansens politik en känga då och då är inte heller så förvånande.

Ska man vara ärlig är det faktiskt svårt att

tänka sig Fredrik Reinfeldt där ute i gödselstacken. Desto lättare att se Gösta Bohman fatta grepen trots att han skulle ha fyllt 100 år i vintras om han levat. Att skotta skit var inga konstigheter. På den älskade önsundskär tände Bohman dasset själv. Men så kom direktiven från kommunalbyråkraterna. Tunnorna skulle hämtas med båt

Bohman var konservativ partiledare i regeringsställning och lyckades på något vis ändå att vara en borgerlig rebell. Var finns de idag?

från fastlandet. Bohman opponerade sig å det grövsta. Det råkade dessutom vara valrörelse år 1979 och journalistkåren bjöds ut till Sundskär. Där fick de provsitta Bohmans dass som blev riksbekant. Precis som rätten att bära kniv blev det en viktig symbolfråga att få tömma sitt eget dass. Men det handlade om något mer än så: "Att klara sig själv. Att vara befriad från förmynderi, från föreskrifter och regler utarbetade av folk som inte på samma sätt känner skärgården och dess alltjämt bevarade naturhushållning."

Bohman var konservativ partiledare i regeringsställning och lyckades på något vis ändå att vara en borgerlig rebell.

Var finns de idag? Och vilken roll spelar de i så fall för den borgerliga idédebatten?

Letar man lite finns det åtminstone inspirationskällor bakåt i tiden.

NÄR SUNDSTRÖM GER uttryck för en vag längtan efter att "köpa ett gevär och flytta ut i skogen, stryka sitt personnummer, ge fan i alla andra", en idé som strax avfärdas eftersom man som människa är "en del av mänskligheten, vare sig man vill eller inte", låter han som Henry David Thoreau i sin stuga vid Walden Pond. Thoreau som genom sitt motstånd mot en orättfärdig skattemakt har blivit en förgrundsgestalt för många klassiska liberaler.

Beröringspunkterna mellan Thoreau





Gösta Bohman – ensam i bräcklig farkost.

FOTO: BJÖRN LARSSON/ASK/SCANPIX

och Bohman är flera: individualismen, strävan efter frihet och motståndet mot överbyråkratisering och konformism. Inte minst det nära förhållandet till naturen.

SAMMA ELEMENT FINNS hos Vilhelm Moberg och, som Jens Liljestrand visar i sin avhandling *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie*, i hans författarskap, motståndet mot statligt förtryck, skatter, tvång och flockmentalitet. Mobergs hjältar är starka individualister som inte låter sig kuvas. Naturen blir en plats att skapa en tillvaro på egna villkor, en tillflyktsort undan allt detta. För nybyggaren Karl-Oskar Nilsson såväl som för skogsgångaren – en vanligt förekommande figur i Mobergs historiska romaner – mannen som väljer att

lämna samhället för att bosätta sig i skogen. Också det ett slags utanförskap, frivilligt eller ofrivilligt.

Det tycks finnas något oupphörligt lockande i detta att bryta upp, skapa något nytt, ta ödet i egna händer.

Att klara sig själv. Trots att nybyggartillvaron inte alltid var så självvald utan ofta ett resultat av fattigdom, förtryck eller social utstötning. Dessutom var den fysiskt krävande.

Idealister av det mer naiva slaget, som Chris McCandless, vars öde blev känt genom boken och filmen *Into the Wild*, tenderar att glömma bort det.

”Jag har bestämt mig för att bli en nybyggare. Med mina bara händer ska jag bygga ett hus, odla lite grödor, tämja naturen und so

weiter”, skriver signaturen Jörg Heinrich på ett internetforum. Han är långt ifrån ensam. Det tycks finnas ett oräkneligt antal personer där ute som har förläst sig på Sture Dahlströms *Tango för enbenta*.

Trots att drömmen om det enkla livet i naturen är lätt att avfärda som något uppdyktat av obotliga romantiker. Det är en dröm för obotliga romantiker.

Bohman, Thoreau och Moberg däremot var inga eskapister. Naturen vid Sundskär, Walden och Ki-Chi-Saga var viktig, men målet var aldrig att bli sittande där i stugan. Det var inom ramen för *samhället* som friheten skulle rymmas eller ges utrymme. Friheten att välja sin egen väg utan att behöva ge sig ut i vildmarken.

Kanske är det den de söker, korvstoppar-



Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Liberia - en lysande stjärna?

En av höjdpunkterna (om det nu är rätt ord) vid mitt besök i Liberia för tjuugoett år sedan var min intervju med översten och fältmarskalken Prince Y. Johnson. Vid detta tillfälle var Monrovia, huvudstaden, omringad av rebeller och hade blivit nästan fullständigt ödelagd under inbördeskriget.

Den självutnämnde fältmarskalken ledde en av de beväpnade fraktioner som hade störtat den förra regeringen. Det var faktiskt han som hade tillfångatagit den förra presidenten, Samuel Doe. Det fanns en videofilm av hur fältmarskalken lät tortera Doe, baktunden och naken, till döds inför sina ögon medan han själv satt och drack öl. Jag såg filmen; Johnson var stolt över den och erbjöd sig till och med att visa den för några svenska journalister på besök. En del av syftet med tortyren, bortsett från att döda mannen, var att få fram uppgifter om de bankkonton där Johnson antog att Doe hade lagt undan de pengar han stulit.

Att besöka Johnson var inte helt riskfritt, fick jag höra, eftersom han när som helst kunde få mordiska raseriutbrott, särskilt om han tagit en drink eller rökt cannabis. Jag fick se ett prov på hans humörsvingningar när jag besökte ett litet hem för föräldralösa, som han visade mig för att bevisa att han, under allt sitt dödande, egentligen var en människovän. Han klappade om en liten pojke med en mage svullen av undernäring och mask, och sade till honom på västafrikansk engelska: "Hur är det med dig, är du med barn?"

När en man kan tänkas skjuta en skrattar man åt hans skämt, som alla runt honom gjorde; men när en man kom ut från barnhemmet och förklarade för Johnson att det inte fanns någon soppa till barnen ("soppa" här syftande på en mustig stuvning som blandades med den stärkelse som var stapelfödan), greps Johnson av mordiskt raseri över förödmjukelsen att avslöjas inför en utländsk besökare.

NU, TJUGOETT ÅR SENARE, är mannen som dödade Doe och många, många andra kandidat till presidentämbetet i Liberia. Det verkar inte som om han kommer att vinna, men han kan få tillräckligt med röster för att spela en avgörande roll för vem som faktiskt blir president.

Utan tvivel skulle Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter vara förtjust över denna utveckling, och se den som ett litet steg i riktning mot respekt för mänskliga rättigheter. Det är trots allt förskräckligt att stigmatisera brottslingar eller - med vissa akademikers formulering - *essentialisera* dem, det vill säga behandla deras kriminella beteende som om det vore deras enda betydelsefulla egenskap. Dessutom är det viktigt att ge dem möjlighet att rehabilitera sig.

Nyligen kom Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter fram till att fångar i Storbritannien måste få rätt att rösta, oavsett vilka brott de begått eller vilket straff de dömts till. Med all rätt: och därför vore det förvisso också orättvis diskriminering att hindra dem från att ställa upp i val. En stor del av befolkningen tror ju hur som helst att de flesta av våra politiker är skurkar.

Det är utan tvivel orättvist att en person genom sin röst kan uttala sig om vem som skall bilda regering om han själv inte kan utses att ingå i den. Jag förstår att det kan uppstå vissa praktiska problem om en regeringsmedlem faktiskt sitter i ett högsäkerhetsfängelse, men säkerligen överskrider det inte den mänskliga uppfinningsrikedomen att lösa detta problem, till exempel genom att lokalisera regeringskansliet till fängelset.

Det är absolut dags att rikta sanktioner mot USA, vars konstitution inte tillåter att presidenten är född utomlands eller är under 35 år gammal. Detta är diskriminerande. Liberia är en klart lysande ledstjärna för världen. ✱

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"Enligt söndagens *Helsingin Sanomat* verkar det nu klart att Guggenheimstiftelsen kommer att föreslå att ett museum byggs i Helsingfors. Den mest åtråvärda placeringen ska vara Skatudden, något man också förstår om man tittar på bilder av Guggenheimmuseet i Bilbao.

Endast vid vatten kan man bygga den typ av fotogeniska arkitektur som på riktigt blir ett varumärke. Vi har sett det i flera andra storstäder. Sydneyoperan är kanske det kändaste exemplet, Oslooperan ett annat.

När jag blev anställd som nyhetsreporter på *Hbl* hösten 2006 fick jag i uppdrag att skriva om placeringen av det planerade Citybiblioteket. Då fantiserades det både om en Louvren-aktig pyramid på Järnvägstorget eller en kub vid Tölövikens.

Men mycket har hänt sedan 2006, och ännu mer sedan 1986, då planerna på ett Citybibliotek föddes. År 1986 fanns inget internet, knappt kabel-tv. Då traskade man till biblioteket för att det var där kulturen fanns.



I Sverige har en tredjedel av landets folkbibliotek lagts ner sedan 1990. Där har man också provat många nya biblioteksformer, som Dieselverkstaden i Sickla, det första i Sverige att drivas som ett aktiebolag. Ett annat exempel är ungdomsbiblioteket TioTretton i Kulturhuset i Stockholm. När det lanserades tidigare i vår var det med sloganen 'Ett bibliotek, också för dig som hatar böcker'.

Att bygga både Guggenheim och Citybiblioteket samtidigt blir en dyr affär för Helsingfors stad, även om man lyckas hitta utomstående finansierare. Det vore kanske helt idiotiskt att föreslå bägge i samma hus?

Som Helsingforsbo behöver jag inte nödvändigtvis en ny byggnad. Däremot skulle jag gärna se att man tog vara på de redan existerande - som Bilkompagniets kasern i Edesviken, en av de vackraste funktionsbyggnaderna i Helsingfors. Det har tillåtits förfalla så länge jag bott i stan. En dag, förhoppningsvis inte för sent, kommer nån att fatta vilket slöseri det är."

Philip Teir i Hufvudstadsbladet.

Ekokonservativt i Tyskland

Den första söndagen i september förlorade Angela Merkel återigen ett val.

Den här gången var det på hemmaplan: i delstaten Mecklenburg-Vorpommern. Det är en del av Tyskland där inte mycket hänt sedan Caspar David Friedrich målade landskapet. Samma spetsiga klippor stupar rakt ned i Östersjöns bränningar. I hamnstäderna viner vinden över tomma kajer. Globaliseringen hittade aldrig till denna avfolkningsbygd. På sikt kan valutgången likväl påverka politiken i det avlägsna Berlin.

För det var inte bara Kristdemokraterna som backade. Merkels koalitionspartner FDP åkte till och med ut ur delstatsparlamentet; i gengäld gick De gröna framåt.

Det är ett resultat som får spekulationerna om en ekokonservativ koalition att ta ny fart.

När De gröna 1983 för första gången tog plats i det västtyska parlamentet representerade Joschka Fischer och hans partikamrater en tydlig vänsteropposition. I det stillsamma Bonn utmärkte de sig genom att vara revo-

lutionärt långhåriga och gå klädda i anorak och gympaskor. Inom CDU, som leddes av Helmut Kohl, funderade man på möjligheten att få det nya partiet förbjudet. Eller åtminstone satt under säkerhetspolisens övervakning, eftersom det ansågs uppenbart att de här fanatiska muslimumsarna var ute efter att destabilisera demokratin.

Sedan föll muren och den tyska politiken radikaliserades.

Kommunister och högerextremister marscherade in på arenan. FDP, dittills ett socialliberalt parti, blev högljutt neoliberal. SPD skiftade ständigt skepnad, var ömsom på näringslivets sida, ömsom på fackets, samarbetade med postkommunistiska PDS och tog utrikespolitiskt ställning för Vladimir Putin.

Under dessa tjugo år var det bara två partier som kontinuerligt sökte sig in mot mitten: CDU och De gröna.

Försiktigt närmade man sig varandra. Framför allt var det kanske väljarna som insåg hur mycket man hade gemensamt. 80-talets

ekoaktivister hade klippt sig och gjort karriär. Nu upptäckte de gradvis borgerlighetens diskreta charm. CDU:s anhängare å sin sida var skeptiska till delar av globaliseringen. De misstrodde alla nyliberala evangelier, men kände sig besläktade med gröna teman som naturskydd, k-märkning av gamla stadskärnor och skattelättnader för småföretagare.

Koalitionen testades för första gången på delstatsnivå i Hamburg 2008-10, och kommunalt i bland annat Frankfurt, Köln och Bonn.

Allt tycktes förberett för ett samarbete även på regeringsnivå.

Sedan kom kärnkraften emellan och hösten 2010 sade Merkel att hon inte trodde på en koalition med De gröna "under de närmaste tio åren".

Nu är läget återigen ett annat. Kärnkraften tillhör historien och samarbetet med FDP gnisslar betänkligt.

Det som föreföll otänkbart i Bonn 1983 kan bli verklighet i Berlin 2013.

Jens Christian Brandt

SPLITTRING FÖRSVÅRAR STATS-BILDNING

Västbankens premiärminister Salam Fayyad har lovat att se till att allt ska vara på plats i september 2011 för att en palestinsk stat ska kunna utropas. Västbanken är för närvarande det bäst fungerande arabiska samhället i Mellanöstern. På Gazaremsan, där Hamas regerar med Ismail Haniya i spetsen, lever däremot människor på samma sätt som i andra arabiska diktaturer med teokratiska inslag.

Senast i april 2011 gjorde Fatah och Hamas ett försök att försonas efter de väpnade striderna i Gaza 2007. Med tanke på motsättningarna inger dessa försök inget hopp för framtiden.

Fatahs ideologi är sekulär med revolutionära inslag. Rörelsen har valt bort våld mot Israel för att uppnå erkännande och självständighet, medan Hamas har paketerat den palestinska nationalistiska idén i ett islamistiskt format och ser våldet som en central del i kampen mot Israel.

Fatah är uppgivet och kompromissvilligt. Flertalet av dess äldre ledare föddes i vad som blev Israel 1948. De är inte förankrade på Västbanken eller på Gazaremsan och kan inte räkna med stöd från klaner. De är politiker snarare än traditionella ledare.

Fatahs mellangeneration, å andra sidan, är mer lokalt förankrad, men ses samtidigt som verklighetsfrånvärd. Den klär sig i dyra kostymer, röker feta cigarrer och åker omkring



i bilar med sotade fönster och livvakter.

Fatah representerar en bildad urban över- och medelklass från städerna på Västbanken. Där klär sig kvinnor ofta som de vill och utesluter varken jeans, kjolar eller slöjor.

Dessutom ifrågasätter gärna Fatah-anhäng-

are på Västbanken Hamas- och Gazabornas palestinska rötter då de senare till stor del har sitt ursprung i Negevökens beduinstammar.

Hamas har sitt starkaste stöd i flyktinglägren där människor har levit i det palestinska samhällets sociala och ekonomiska marginaler de senaste 63 åren och fått nöja sig med att vara tjänstefolk åt en elit i Nablus, Ramallah och Gaza. Hamas aktivister som har suttit i israeliska fångelser är stoltare över sina ärr än över kostymer de varken vill ha eller har råd att köpa.

På Gazaremsan bestämmer Hamas kvinnors klädkod.

Trots skillnaderna behöver parterna varandra. Fatah har visserligen västvärldens stöd och ett visst autonomt utrymme, men är begränsat genom Israels ockupation av Västbanken. Hamas styr självständigt över Gaza, men är internationellt utfryst. Fatah kan inte utropa en palestinsk stat utan Hamas – det skulle lämna en stor del av det palestinska samhället utanför. I Gaza kan Hamas styra förhållandevis självständigt men får inget internationellt erkännande och tvingas därför exempelvis ta emot bistånd via Fatah.

En fungerande palestinsk stat borde ligga i allas intresse, inte minst Israels. Lika självklart innebär ytterligare ett palestinskt inbördeskrig en katastrof, inte minst för palestinierna själva.

Eli Göndör



TORBJÖRN ELENSKY

DOSSIER

DEN MJUKA VÄRLDSORDNINGEN

Kultur, forskning och samhällssyn betraktas idag som lika viktig i de internationella relationerna som den hårda maktens vapen och pengar. Begreppet *soft power* myntades av den amerikanske statsvetaren Joseph Nye i början av 1990-talet. Det har blivit alltmer centralt i diskussionen om internationella relationer på senare år.

Torbjörn Elensky, gästredaktör

ÄTTRAKTIONSMAKTEN

Soft power, att få folk på sin sida genom att visa på det goda exemplet spritt via lockande berättelser, mat, kultur och ideologi, har blivit allt viktigare, och får betydligt större konsekvenser än den traditionella hårda maktens militära och ekonomiska maktutövning.

Av Torbjörn Elensky

EN AV DE INTRESSANTASTE nyheterna efter att bin Ladin hade dödats och man börjat gå igenom dokumenten som hittades i villan i Abbottabad var att han funderat på att byta namn på sin organisation. Det så välbekanta namnet *al-Qaida*, som betyder "plattformen", var lite för neutralt, skrev han i ett efterlämnat brev. Det skulle behövas ett nytt namn, som tydligare förmedlade organisationens religiösa natur, inte minst mot bakgrund av anklagelsen att man hade dödat för många muslimer. Ett byte till ett mera religiöst förankrat namn skulle också förtydliga för anhängare och potentiella sympatisörer att västvärldens kamp mot *al-Qaida* inte bara var attacker mot en terroristgrupp, utan mot islam i sig. Bland de namn han funderade på fanns, enligt *Guardian*, *Taifat al-Tawheed Wal-Jihad*, som lär uttydas "Monoteism- och jihadgruppen" och *Jama'at l'Adat al-Khilafat al-Rashida*, ungefär "Återupprättandet av kalifatet-gruppen".

Bin Ladin hade antagligen kunnat hålla intressanta föredrag om *soft power*. Han var medveten om betydelsen av hur han uppträdde, yttrade sig, vilka han skulle synas med och hur han skulle citera Koranverser för att få största möjliga genomslag. Att han bekymrade sig över sitt varumärke och funderade på hur han skulle kunna förnya det är helt följdriktigt.

SOFT POWER ÄR ETT GANSKA nytt begrepp. Det myntades av den amerikanske statsvetaren Joseph Nye 1990, och han har utvecklat det i ett antal inflytelserika böcker om mjuk makt, hård makt, smart makt och internationella relationer i denna mediernas glansålder. *Soft power* skulle kunna sammanfattas som förmågan att attrahera, att vinna sympati och få folk på sin sida genom goda exempel, medan *hard power* är mera traditionell militär och ekonomisk maktutövning. *Smart power* är, enligt Nye, att kombinera den mjuka och den hårda makten på ett fruktbart sätt. Det gjorde man exempelvis i efterkrigstidens Europa. Tyskland var besegrat och låg i ruiner, trupper fanns på marken, tacksamheten över befrielsen förstärktes genom Marshallhjälpen, och det kulturella inflödet från USA var enormt.



Idol – världskultur med lokal prägel.

FOTO: JEMAL COUNTESS/GETTY IMAGES

Intressant nog inte bara i populärkulturen, som man oftast tänker på först, utan även i finkulturen. Ända in på 60-talet sponsrade CIA i hemlighet amerikansk modern konst. Både Pollock och de Kooning och andra nya konstnärer, liksom jazzmusiker och dramatiker, ansågs viktiga i propagandakriget mot Sovjet, då de visade att USA var det öppnare, modernare landet.

Soft power har blivit ett alltmer uppmärksammat och centralt begrepp under 00-talets första stora idéstrid, och i vilken kriget mot terrorismen egentligen bara var en av flera komponenter.

Samtiden förstås emellertid inte alltid bäst av den som står mitt uppe i den, omgiven av propaganda, påstående, nyhetsflöde utan ände och terror och krig, toppat med de revolter som skakar de arabiska länderna idag. Kanske kommer

det viktigaste och bestående resultatet från vår tid att visa sig vara reality-tv:s spridning över världen: – *Idol*-shower på all världens språk, i Youtubes enorma och dagligen växande öppna, globala arkiv och i Facebooks

Finkulturen världen runt är sig ganska lik, referenserna och koderna är i stort sett desamma i Havanna, Paris, Beijing eller Tbilisi. Populärkulturen är däremot alltid mera lokalt förankrad.

nya former för asocial socialisering på global basis.

En iakttagelse jag själv har gjort är att finkulturen världen runt är sig ganska lik, re- >>



TORBJÖRN
ELENSKY

DOSSIER

DEN MJUKA VÄRLDSORDNINGEN

ferenserna och koderna är i stort sett desamma i Havanna, Paris, Beijing eller Tbilisi. Populärkulturen är däremot alltid mera lokalt förankrad. Program som *Idol* och *XYZ Got Talent* kan verka likartade, formatet är detsamma – men innehållet varierar enormt mellan olika delar av världen. Man har sina vanor, sina ideal, sitt popsound, och den enes populärkultur kan vara lika främmande för andra som olika länders lokala humor kan vara obegriplig för folk utifrån. Man kan fråga sig vilket lands *soft power* det är som verkar exempelvis i en produktion som *Kung Fu Panda* – Kinas eller USA:s?

KAMPEN MOT terrorismen är ett utmärkt exempel på en idéstrid, där USA:s mjuka makt utmanades av motståndare som gjorde allt för att exponera sin fiendes grymhet, hyckleri, girighet, samtidigt som man lyckades framställa sig själv som *the underdog*, alltså den som enligt dramaturgins alla regler vinner publikens sympatier. USA misslyckades med att förklara varför västvärlden är bättre än klanhövdingar, inhemska diktatorer och religiösa tyranner.

Att använda tortyr för att få en krigsfånge att berätta sanningen kan verka rimligt i vissa tillspetsade fall, där det gäller att snabbt rädda liv. Men dels är yttranden under tortyr notoriskt opålitliga, dels och framför allt står tortyr för en människosyn som vi säger oss stå över, ja, som vi tar aktivt avstånd ifrån. Hur ska vi kunna anklaga andra stater för att de använder tortyr om vi godkänner att det används på våra egna fångar? Det är så lätt att anklaga de som säger sig kriga för demokrati för att i själva verket göra motsatsen till vad de säger.

Nyckelsituationen här är Hamas valseger i Gaza, där det var lätt att peka på USA:s och västvärldens hyckleri, när man säger sig vilja sprida demokrati, men sedan inte godkänner valresultatet. Att visa att demokrati är lite mer komplicerat än en person, en röst, blir ett väldigt svårt pedagogiskt problem i det läget.

Frågan är också vad som egentligen sprids när demokratin sprids. Det är inte säkert att det är USA:s makt som ökar, ens när landet självt är med och arbetar för demokrati – precis som teknologin och tv-formaten som sprids därifrån inte nödvändigtvis fylls med amerikanskt innehåll. När USA, som i Irak och Afghanistan, avsätter förhatliga regimer och säger sig vilja kämpa för att demokrati ska upprättas i dessa länder får amerikanerna problem varje gång de säger en sak

och gör en annan. Abu Ghraib-skandalen och den fortsatta rättslösheten för fångarna i Guantánamo är problem som är mycket svåra att komma runt för en stat som säger sig kriga av rättfärdiga skäl, och som menar sig vara kallad att befria andra. Det spelar ingen roll att det går att peka på att Kina är hänsynslösare, avrättar fler och har ett sämre rättsläge, när de inte har framfört några anspråk på att vara bättre än andra på de områdena. Samma sak med Ryssland. Trots att landet begår övergrepp mot tjetjenerna och attackerar grannländer som Georgien utsätts landet aldrig för samma internationella kritik som USA, eftersom Ryssland aldrig har framstått som något annat än en imperialistisk buse.

Nästa problem för USA uppstår om och när demokratin väl får genomslag, exem-

När Irak auktionerade ut oljekontrakt 2009 var det europeiska och asiatiska företag som tog hem de största, inte amerikanska.

pelvis i de arabisktalande länderna – hur ska man då kunna veta att folk verkligen inte kommer att rösta på partier som är fientliga mot västvärlden? Och hur ska man över huvud taget, i länder utan demokratisk tradition, kunna förklara att det krävs mer än att alla går och röstar – att demokrati också handlar om rättssäkerhet, mänskliga och medborgerliga rättigheter, infrastruktur, utbildning, yttrande- och organisationsfrihet.

Att en stats idéer och kultur sprids betyder inte alls att dess intressen med nödvändighet stärks. När Irak auktionerade ut oljekontrakt 2009 var det europeiska och asiatiska företag som tog hem de största, inte amerikanska.

EN INTRESSANT PARADOX i amerikansk kultur, som Nye också nämner, är att proteströrelser är en viktig del av amerikansk politisk tradition. I själva verket stärker de den positiva bilden av USA, inte minst då de riktar sig mot amerikansk politik. Somliga hökar tycker såklart att ungdomarna som demonstrerade mot Vietnamkriget, liksom alla de som gick ut och protesterade mot Irakkriget, är förrädare mot fosterlandet. Men på ett djupare plan bidrar de snarare till att stärka lockelsen i den amerikanska kulturen och politiken.

Tänk om ryssar, kineser och andra skulle



Protester mot Vietnamkriget.

kunna gå ut i liknande protester mot de egna regeringarna. Även de som protesterar mot amerikansk imperialism runtom i världen gör det, åtminstone numera, ofta på ett sätt som anknyter till amerikansk protestkultur, med dess artister och sånger.

Det ironiska är alltså att protesterna mot ett krig, som det i Irak, kan vara en del av den mjuka makt, som bidrar till att göra samma krig framgångsrikt. Detta är bara en av de motsägelsefullheter som präglar de internationella relationerna i denna mediala tidsålder.

Den animerade satirserien *South Park* framställde det hela med syrlig tydlighet i ett avsnitt som sändes när de största protesterna mot Irak-kriget pågick. En av huvudpersonerna, Cartman, får där en *flashback*, som gör att han ser hur det gick till 1776, då grundlagsfäderna bestämde sig för att förklara England krig:

Franklin: Om vi ska bilda ett nytt land kan vi inte vara ett land som resten av världen tycker är krigshetsare och våldsam. Men vi kan heller inte vara ett land som verkar svagt och ovilligt att slåss mot resten av världen. Så vad säger ni om att vi bildar ett land som verkar vilja vara båda två?

Jefferson: Ja. Helt rätt. Vi kan starta ett krig och protestera mot det samtidigt.

Dickinson: Just det. Om befolkningen i vårt nya land får göra vad de vill kommer vissa att stödja kriget och vissa att vara emot det.

Franklin: Och det betyder att vi kan starta krig mot vem vi vill, men samtidigt uppföra oss som vi inte vill det. Om vi tillåter folket att protestera kommer vi alltid att var oskyldiga.

Det är en pedagogiskt enkel förklaring till varför västvärldens, och inte minst USA:s, "mjukhet" i själva verket är ett av de bästa medlen för framgång. Vad kan Ryssland eller Kina ställa mot det?

DET FINNS KRITIK MOT Nye också, som främst går ut på att han överdriver betydelsen av något som i själva verket alltid varit en integrerad del av maktutövning, inte minst i imperier. När Romarriket bredde ut sig skedde det med våld men lika mycket med löftet om säkra handelsvägar, delaktighet i romersk kultur och ingenjörskonst, och allehanda förmåner som erbjöds under ett mäktigt imperiums beskydd. Romarriket ger i och för sig också en sammansatt bild av vad för kultur som spreds genom imperiet. Dels var den grekiska kulturens genomslag mycket stort i den romerska – Grekland erövrar sina erövrare, heter det ju; och det är kanske det mest anslående exemplet på hur kulturell makt kan paras med politisk och militär vanmakt – dels öppnade imperiet också för ett dynamiskt utbyte mellan dess olika minoriteter. Inte minst religiöst inflytande strömmade in mot centrum, så att hela riket så småningom övergick till kristendomen.

Ett annat exempel på hur sammansatt och motsägelsefullt den mjuka makten kan verka är den arabiska expansionen under 600-talet, som visst spred islam, med både hårda och mjuka medel, men som också under färden sög upp kulturella, vetenskapliga, religiösa och andra influenser från de erövrade folken, alltifrån Persien via Syrien till Andalusien.

SVERIGE VAR LÄNGE ett land med rykte om sig att vara de fattigas och svagas vän i världen. Särskilt under Olof Palme förvaltades idén om oss som särskilt fredliga, och lik-

som höjda över världspolitiken – en position som med en blandning av skämt och hänfullhet benämndes "världssamvetet". Det var en rätt ihållig position. Idag vet vi att Sverige egentligen samarbetade med Nato och exporterade krut och kanoner som aldrig förr, helst till tredje världen. Men det var en bild som fungerade, som fick genomslag här hemma lika väl som ute i världen.

Hur något synes vara är viktigare än hur det är, och enstaka symboliska gester, som då Palme gick med i demonstrationståget mot Vietnamkriget, kan betyda mer än reella politiska insatser. Idag har Sverige abdikerat från rollen som världssamvete medan däremot Norge har tagit upp manteln. Joseph Nye uppmärksammar vid flera tillfällen särskilt detta, hur ett litet land i Europas norra utkant kan skaffa sig en internationell position som Norge har gjort.

Vilka vinster gör Norge på detta? Att landet blir mer känt och att det omfattas med respekt är rimligen bra både för de diplomatiska relationerna och rent krasst också för affärerna. Sverige har fortfarande ett förvånansvärt starkt namn ute i världen, och svensk kvalitet bidrar till Ikeas goda renommé, trots att möblerna knappast tillverkas här längre.

SOM JOSEPH NYE framhåller handlade traditionell maktpolitik om vems militär och ekonomi som vinner, medan den i informationsåldern kanske ytterst handlar om "whose story wins". USA är kanske relativt sett svagare idag än vad landet har varit förut, ekonomiskt åtminstone, men inget annat land har en lika lockande "story". Fortfarande är det avgjort fler som vill bli amerikaner än som vill bli kineser – ja, det senare är kanske inte ens möjligt. Hur många skulle vilja bli svenskar idag? ✱



När redaktörerna på *Foreign Policy* frågade mig varför mina böcker fortsätter att åberopas som lämplig kurslitteratur för potentiella presidentkandidater i USA, till exempel i Daniel W Drezners sammanfattning av rekommenderade böcker för republikanska kandidater, blev jag förvånad. Jag kunde tänka mig åtminstone tio orsaker, men hade svårt att rangordna dem. Här är mitt bästa försök:

10. Därför att Dan Drezner skrev att "alla vägar till amerikansk utrikespolitik leder till Joe Nye", och Dan är mycket inflytelserik.
9. Därför att mina böcker inte handlar om zombies (det gör Dans).
8. Därför att Steve Clemens twittrade från "Aspen Idea Festival" att min bok *The Future of Power* går åt som smör i solen.
7. Därför att smör är billigt.
6. Därför att president Hu Jintao förkunnade inför det 17:e kinesiska kommunistpartiets nationalkongress att Kina behöver stärka sin *soft power*.
5. Därför att jag anser att Kina inte kommer att gå förbi USA i vare sig *soft* eller *hard power*.
4. Därför att tillbakagångar är på modet. (Även om det inte har uppmärksamats att jag ifrågasätter den allmänna uppfattningen om en amerikansk tillbakagång.)
3. Därför att både *Economist* och *Financial Times* berömde min senaste bok – men spelar det "särskilda förhållandet" mellan USA och Storbritannien egentligen längre någon roll?
2. Därför att *The Future of Power* har ett kapitel om *cyberpower* och Vita husets hemsida fortsätter att hackas.
1. Därför att presidenter är sömnlösa och, som min far brukade säga, mina böcker är mycket effektiva – "en sida per kväll räcker mer än väl."

MED MATEN SOM VAPEN

För ett årtionde sedan lanserade den thailändska staten en "gastro-diplomatisk" kampanj för att profilera sig i världen och göra landet populärt internationellt, vilket lyckades över förväntan. Thailand skulle inte ha blivit så omtyckt om det inte vore för just maten.

Av Bertil Lintner

NÄR VÄSTERLÄNNINGAR stöter ihop, vare sig de känner varandra eller inte, är vädret det naturliga samtalsämnet. "Det är kallt idag", eller "det ser ut att bli regn". I Asien är det mat. Man frågar om han eller hon ätit sitt ris. Följdfrågor kan bli vad som äts till ris, eller vad som planeras för nästa måltid. Och en av de största farhågorna när till exempel thailändare eller burmeser skall resa till Europa eller Nordamerika är om de kommer att klara av maten där. Det är ett större orosmoment än klimatet.

Jag läste för några år sedan i en thailändsk veckotidning en artikel skriven av en thailändsk student i Sverige. Det första han påpekade var att han och andra thailändare blivit mästerkockar när de börjat studera på svenska universitet. Eftersom de flesta i hans position, som har råd med sådana studier utomlands, kommer från välbärgade familjer hemma i Thailand har de växt upp med tjänstefolk som bland annat lagat deras mat. Eller så äter de på restauranger. Men i Sverige skulle ett sådant liv vara otänkbart, så medel- och överklassbarnen blev tvungna att laga sina egna måltider. Att försöka sig på det svenska köket kom inte på fråga, poängterade skribenten. För att understryka hur oätlig svensk mat kan vara hade han tagit en bild ner i en kastrull – med tjock, gul ärtsoppa.

Med tanke på den centrala roll som maten spelar i asiatiskt vardagsliv kanske det inte är så underligt att länder som Thailand även använder sig av just mat för att göra sig kända på andra håll i världen – i synnerhet med tanke på att de upptäckt att västerlänningar till skillnad från dem själva inte ryggat tillbaka inför gastronomiska besynnerligheter. Det började redan för ett årtionde sedan, då den thailändska staten lanserade en "gastro-diplomatisk" kampanj för att profilera sig i världen och göra landet populärt internationellt.

Då fanns det enligt statens beräkningar omkring 5 500 thailändska restauranger i världen. Landets växande turistindustri – Thailand tog då emot fjorton miljoner utländska besökare – hade gjort det thailändska köket populärt och själva matupplevelsen var något som många hade tagit med sig hem. I februari 2002 lanserade den thailändska regeringen ett program man kallade Global Thai – och som avsåg att öka antalet thailändska matställen utanför det egna landet till minst 8 000. Något direkt stöd till restaurangerna blev det inte, men man gjorde det lättare och smidigare att importera råvaror från Thailand. Syftet var inte bara att förbättra Thailandsbilden utomlands – vilken alltför ofta präglats av barliv och sexturism – utan också att locka fler besökare till landet. Kanske har det lyckats, för i år beräknas tjugo miljoner människor resa till Thailand på semester eller för att göra affärer.

DEN THAILÄNDSKA gastro-diplomatin har varit så framgångsrik att andra länder har försökt sig på samma sorts *soft power* för att göra sig bättre kända utomlands. År 2009 lanserade Sydkorea "Korean Cuisine to the World". Ett sätt är att introducera koreansk barbecue till cowboys i Texas, en amerikansk delstat rik på boskap och där grillning i trädgården tillhör kulturen. Hur Texasborna kommer att ställa sig till mer kryddad koreansk biff – *men kimchi*, eller inlagd kål med chili – återstår att se. Men målet är att det skall finnas 40 000 koreanska restauranger i världen år 2017, de flesta i Nordamerika.

Taiwan följde efter – men det blev svårare eftersom de flesta associerar mat därifrån med oljig och stärkelserik kinesisk mat snarare än de lättare och mer hälsosamma rätter som tillagas på ön utanför Kinas kust, som Beijing anser är en utbrytarprovins som borde återförenas med fastlandet. Men skam den som ger sig, och 2010 beslöt Taiwans regering att investera över 200 mil-

joner kronor i en internationell kampanj för att göra taiwanesisk mat populär med fokus på stora shoppingcentra och flygplatser. Så många fler besökare kanske man inte kan locka till sig, men det är ett sätt för Taiwan att visa världen att man har en egen identitet som skiljer sig från Kinas.

Deländer som erkänner Taiwan – som officiellt heter Republiken Kina – istället för Folkrepubliken Kina, har sjunkit stadigt under de senaste årtiondena. Nu rör det sig bara om ett tjugotal mindre stater i Stilla havet och Västindien, samt några länder i Afrika och Centralamerika. Men kanske gastro-diplomati är svaret för att bryta Taiwans internationella isolering? Kockar från Taiwan kommer också att delta i internationella matlagningstävlingar och det kommer att finnas små butiker och kiosker för att sprida den taiwanesiska versionen av *soft power* genom mat och dryck.

Ett annat isolerat land som använder sig av mat för att profilera sig internationellt – och för att dra in hårdvaluta till statskassan – är Nordkorea. I Kambodja, Laos, Vietnam, Burma, Bangladesh, Nepal, Kina och i ryska fjärran östern finns koreanska restauranger som alla kallar sig något med Pyongyang – Nordkoreas huvudstad – och serverar koreanska specialiteter. Och här rör det sig om mer än enbart mat. All serveringspersonal är unga kvinnor, som underhåller matgästerna med sång och musik när de intar sina måltider. Servitriserna är alla klädda i traditionella koreanska dräkter och har lärt sig att sjunga och spela dragspel och piano på det statsdrivna "ungdomspalatset" hemma i Pyongyang.

DE NORDKOREANSKA restaurangerna lockar inte till sig lokalbefolkning eller västerländska turister i de länder de finns, men de är populära hos sydkoreanska turister och affärsmän. Här kan de uppleva en miljö som de känner igen, men som ändå uppfattas som annorlunda, lite förbjuden och därför spännande. Det finns också nordkoreans-



Bättre än korvmojen.

FOTO: ULF BENGTLSSON

ka specialiteter, till exempel en typ av kalla nudlar som sydkoreanerna tycks uppskatta.

Tidigare fanns nordkoreanska restauranger också i Thailands huvudstad Bangkok och på badorten Pattaya, men de har av någon anledning stängts. Det troligaste är att de misstänktes för att tvätta pengar för den nordkoreanska regimen. Så det var inte bara frågan om att framhäva en mildare, mer mänsklig bild av Nordkorea. Restauranger över hela världen drar alltid in kontanter i olika valörer som i sin tur kan deponeras i en bank. Inkomster från rent illegala aktiviteter kan därför blandas med de "rena" pengarna utan att obehagliga frågor ställs. Ingen av de nordkoreanska restaurangerna i Asien accepterar kreditkort.

DEN THAILÄNDSKA gastrodiplomaten är egentligen äldre än Global Thai-kampanjen. I norra Thailand finns något som kallas *khantoke*, efter *toke* för ett lågt bord av rotting och *khan* som avser små rätter. När jag först kom till Chiang Mai i norr, där jag nu bor, var jag mycket spänd på vad det kunde vara. Det var dyrt, så jag hade då inte råd att ens tänka på en *khantoke*-middag. Men när en utländsk affärsman kom till staden och ville ha min hjälp med att hitta lokalt hantverk bjöd han ut mig och några andra på en *khantoke*-restaurang. Det blev en stor besvikelse. Visst satt man på golvet kring ett lågt bord – men det gör man i vilken by på landsbygden som helst. De små rätterna bestod av grillad kyckling, gurka i vinäger, chilisås och *khao nio*, klibbigt ris – exakt det som jag brukade köpa i små plastpåsar med

en gummiband att bära med när jag var i det närmaste pank. På den lokala marknaden i Chiang Mai kostar några sådana påsar bara en spottstyver. Men i hotellmiljö med lite vin och traditionell thailändsk xylofonmusik i bakgrunden blev det helt plötsligt något väldigt exklusivt.

LÄNGT SENARE LÄRDE jag mig att *khantoke* egentligen inte var någon gammal nordthailändsk tradition. Middagsformen hade skapats i modern tid av en lokal finansman, som kommit på något som tycktes originellt för att underhålla sina utländska affärskontakter. Han kan sägas vara den förste som använde mat i rent pr-syfte – och hans gäster blev imponerade. De lämnade norra Thailand med minnen från den mycket spännande och annorlunda middagen de bjödits på. Nu ingår *khantoke* ofta i programmet för de turister som köper paketresor till norra Thailand.

Khantoke-idén har blivit en stor succé, och med eller utan verkliga traditioner har även det thailändska köket slagit igenom på ett sätt som ingen kunde ha anat för bara ett tjugotal år sedan. Och det rör sig inte bara om stora, internationella städer som London och New York. Det finns thailändska restauranger i Falun och Storuman, och husvagnar och kiosker säljer thailändsk *take-away* i Älvdalen och Östersund. Asiatiske livsmedelsaffärer finns i alla större städer, och man kan nu även i Sverige köpa burkar med thailändsk currypasta, flaskor med fisksås och även färsk grönsaker och frukter som importerats från Thailand.

Idag finns det knappast något samhälle i Sverige där ingen besökt Thailand, eller har andra band med landet. En statlig paviljong i thailändsk stil har blivit en turistattraktion i Ragunda i Jämtland. I Fredrika i Lappland skall ett buddhistiskt tempelkomplex byggas på initiativ av en thailändska som gift sig med en svensk man. Många andra svenska män har också gift sig med thailändskor – och en del svenskor med thailändska män, även om de inte är lika många. Det finns nu minst 30 000 Thailandsfödda invånare i Sverige, och flera tusen svenskar har antingen bosatt sig permanent i Thailand eller vistas där under större delen av den svenska vintern.

ATT DEN THAILÄNDSKA matkulturen har spridit sig hit är därför knappast förvånande. Minst 300 000 svenskar besöker Thailand årligen, och det rör sig inte längre om ensamma män utan ungdomar i allmänhet, barnfamiljer och pensionärer. Och Thailand skulle inte ha varit så populärt om det inte vore för just maten. Vare sig planerat genom kampanjer som Global Thai, eller spontant som de thailändska kvinnor som parkerar en husvagn på torget i Sala och där säljer stekt ris och kryddstark curry, har spridningen av matkulturen bidragit till en mer positiv bild av Thailand. I den bemärkelsen har Thailands *soft power* via magen och köket varit oerhört framgångsrik. Och även för de thailändska studenter som finns här är det inte längre nödvändigt att laga mat hemma för att slippa ärtsoppa och liknande, konstiga rätter. 🍲

TORBJÖRN
ELENKY

DOSSIER

DEN MJUKA VÄRLDSORDNINGEN

DET NORDISKA LJUSET

I en tid när Kina flyttar fram sina positioner på USA:s bekostnad och Sydeuropa tycks närma sig kollaps, finns det anledning att rikta blickarna mot de skandinaviska länderna. Från en fransk statsvetares perspektiv ter de sig alltmer föredömliga.

Av Dominique Moïsi

PSYKOPATER KAN DYKA upp var som helst även i de mest civiliserade länder. Faktum är att kombinationen av fri tillgång till vapen i ett land som USA och bristen på säkerhetskultur i ett land som Norge kan bidra till att uppmuntra avvikande mördare. Och ju mer civiliserat och lyckligt ett land är, desto mer extrema kan dess marginaliserade avvikare vara. Ur denna synpunkt är en moderat politisk miljö både en fördel och en källa till sårbarhet. Vissa människor kan känna sig hopplöst uttråkade i ett fredligt och välmående land och eftersom hot varken riktas inom eller utifrån tvingas de uppfinna fantasidemoner. Men tragedin i Oslo nyligen förblir en helt unik händelse och bör inte få oss att tappa bort det väsentliga, det vill säga de skandinaviska modellernas fundamentala modernitet och kvalitet i en tid av finansiell, ekonomisk, politisk och framför allt etisk kris.

The Northern Lights var namnet på en stor måleriutställning i Paris för några år sedan, ägnad åt skandinaviska mästerverk. Men "nordliga ljus" kan också svara mot något som Europa, om inte hela västvärlden, idag behöver: en politisk, ekonomisk, social och etisk modell. När statsminister Fredrik Reinfeldt blev den förste ledaren för ett mitten-högerparti i Sverige att vinna ett återval i modern tid, innebar det inte bara slutet för mitten-vänsterns valhegemoni i hans land, utan visade att den moderna skandinaviska styresmodellen är relevant för hela Europa.

I en tid när budgetnedskärningar hör till ordningen för dagen, är den politiska makten i Skandinavien anspråkslös och i allmänhet hederlig. Kvinnor spelar en betydande roll i samhället och politiken, och har gjort det under lång tid. Den skandinaviska kapitalismen har traditionellt varit mer human, och sociala orättvisor, även om de finns, är mycket mindre destruktiva än i till exempel södra Europa. Därtill kommer att invandrare generellt behandlas med större respekt och värdighet.



Många andra européer erkänner förvisso dessa "dygder". Men deras naturliga reaktion är att säga "Det passar inte för oss". För att utöva skandinaviska dygder, menar många, måste man komma från ett land med kallt väder och en liten, homogen befolkning som utan att knota accepterar höga skatter.

Så kan man bara bete sig, enligt många européer utanför Skandinavien, om man har fostrats i enlighet med den protestantiska etiken. För greker, italienare och många fransmän är skattesmitning närmast ett nationellt tidsfördriv, som vissa till och med uppfattar som en moralisk plikt. Politiken är ett spel, och makten en drog med vilken man kan höja sig över vanliga medborgare. Frestelsen att betrakta sig själv som en inkarnation av staten, snarare än som dess tjänare, är ofta oemotståndlig för sydeuropeiska politiker.

Det är naturligtvis farligt att idealisera det skandinaviska. Skandinaviska länder har sin beskärda del av problem, som till exempel Danmarks betydande främlingsfientliga högerpopulism och Norges tillfälliga mottaglighet inför provinsiell puritanism.

Men skillnaden mellan dessa länder och deras sydliga motsvarigheter i termer av ekonomiska resultat, samhällsklimat och politisk kultur är lätta att se. Europas svaga och sjuka män – från Grekland till Spanien – återfinns i söder, inte i norr.

DEN ASIATISKA utmaningen, särskilt från Kina, bör få oss att reflektera över den "skandinaviska modellens" giltighet på nytt. För européer utgör det kinesiska exemplet nämligen en dubbel möjlighet att göra vår kapitalism mer moralisk och vitalisera vår demokrati. Vi kan inte fortsätta att för and-

ra predika värden som vi själva inte längre strikt praktiserar. För att inta en moraliskt överlägsen hållning måste vi förtjäna en sådan.

Vi kan inte heller bara vänta på att den kinesiska "andre" skall kollapsa under tyngden av sina inre motsägelser. Dessa motsägelser är förstas verkliga, men vår främsta källa till styrka kan inte vara deras svaghet. Den kinesiska modellen – numera inspirerad inte av Lenin utan av Singapores decennier av disciplinerad ekonomisk framgång – har satt frågetecken för den traditionella kopplingen (som gjorts sedan Adam Smith) mellan kapitalism och demokrati.

I Kina blomstrar kapitalismen utan demokrati. Ett samtida kinesiskt skämt säger mycket om hur landet uppfattar sin roll i dagens värld. "1949 räddade kommunismen Kina; 1979 räddade kapitalismen Kina; och 2009 räddade Kina kapitalismen."

I efterspelet till en stor finansiell och ekonomisk kris – som fortfarande kanske är långtifrån över – frågar kineser och asiater i allmänhet européer ganska burdust hur vi kan understå oss att försöka undervisa dem i finansiell kapitalism. Under den asiatiska finanskrisen 1998 kom "vi" trots allt inte till deras hjälp; tio år senare räddade "de" oss.

Kina idag håller i allt högre grad på att bli för Europa vad USA var igår – en spegel som återspeglar vår svaghet och styrka. Vi är alltför få för att bli något annat än en "nisch av excellens" i fråga om hur vi praktiserar kapitalism och demokrati, vilka i bägge fallen äventyras främst av oss själva.

Ingenting framkallar misslyckande mer än framgång. Sedan slutet på kalla kriget har vi européer förlorat incitamentet att bevisa vårt systems överlägsenhet. Vi har blivit självbelåtna och lata.

I detta sammanhang är det väsentligt att rikta blicken norrut om vi vill återvinna vår universella attraktionskraft och försvara våra "demokratiska" fördelar. Under de "nordiska ljusen" finns större stränghet och öppenhet, en kombination vi alla behöver. ✱

Översättning: Jim Jakobsson



Uppståndelsekyrkan, St Petersburg

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

2011-2012



Wienerphilharmonikerna

RUNDRESA I UKRAINA OCH OPERA OCH BALETT I KIEV OCH ODESSA

Reguljärflyg/nostalgiskt tåg: 16-25/9 2011 och 11-19/5 2012

Kiev – Poltava – Gammalsvenskbyn – Odessa – Krim
platsen för Jaltakonferensen 1945 och tatarkolonin i
Baktiseraj.

*Vi färdas i eget nostalgitåg med sovvagnar,
restaurangvagn och musikkapell.*

4-stjärniga hotell i Kiev och Jalta! Helpension!

Alla utflykter ingår!

Engelskspråkig guidning! Svensk färdledning!

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Reguljärflyg/buss: 28/9-3/10 2011

Historia – Vinterpalatset, Peterhof, Jusopovpalatset, Tsarbyn
Tsarskoje Selo och Katarinapalatset med Bärnstensrummet

Konst – Eremitaget och Ryska Museet

Opera och balett – Marinskijoperan, Musorgskijoperan
och Eremitageteatern

Kultursightseeing med svenskspråkig lokalguide

I PILGRIMMERNAS FOTSPÅR

Reguljärflyg/buss: 2-10/4, 2012

Bilbao-Burgos-Leon-Ponferrada-Astorga-Santiago de Compostela

RIGAS INTERNATIONELLA OPERAFESTIVAL

Reguljärflyg: Juni 2012 Programmet presenteras i december 2011

HELSINGFORS OCH OPERAFESTIVALEN I SAVONLINNA

Reguljärflyg/buss: 15-18/7 2012

Operorna: Trollflöjten och Aida

GLYNDEBOURN FESTIVAL

Reguljärflyg/buss: Juli/Augusti 2012

Programmet presenteras i november 2011

OPERA I VERONA, KONST I VENEDIG OCH RAVENNA

Reguljärflyg/buss: 27/7-1/8 och 18-23/8 2012

Operorna: Carmen / Aida och Tosca / Aida

NYÅRSFIRANDE I WIEN!

Reguljärflyg: 28/12 2011-02/01 2012

Utresa Stockholm, Göteborg, Köpenhamn, Oslo och Helsingfors

Wienerphilharmonikernas TV-sända nyårskonsert i Musikverein

Kejsarbalen – Staatsoper – Volksoper

Spanska Ridskolan! Grinzing! Mayerling!

I VERDIS FOTSPÅR

**– en Musik- och Kulturreisa fylld av spännande
operahistoria under årets Verdifestival**

Reguljärflyg/buss: 21-26 oktober 2011

Vår resa i Verdis hembygd omfattar besök och upplevelser på kända platser och miljöer i
Verdis liv. I Parma bor vi på kända 4-stjärniga hotell Stendhal och har egen buss under
utflyktsdagarna. Här nedan en rapsodi i Verdis anda:

Busetto – Le Roncole Verdi - Verdis födelseort, Villa Verdi i Sant Agata, Teatro Giuseppe Verdi
med operan "Trubaduren" och "Il Due Foscari" - hotell och restaurant.

Parma – centrum för "Festival Verdi 2011", Teatro Regio di Parma med "Maskeradbalen" och "Falstaff",
Teatro Farnese och Museo Toscanini!

Cremona – Claudio Monteverdis födelsestad, världsberömt centrum för tillverkningen av
Stradivarius' violiner och cellos samt Teatro Ponchielli med Verdis opera "Rigoletto"

Sabbioneta – världsberömd 1500-tals teater!

Modena – Teatro Luciano Pavarotti

*Gastronomisk utflykt - bland Emilia Romagnas delikatesser!
Kultursightseeing! Italiensk och svenskspråkig färdledning!*

festival
VERDI

Svenska Kulturesor AB

Davidshallsg 21, Box 17554, 200 10 Malmö Tel 040-10 35 70 Fax 040-30 33 45

www.kulturesor.se info@kulturesor.se





TORBJÖRN
ELENKY

DOSSIER

DEN MJUKA VÄRLDSORDNINGEN

KUNSKAP ÄR MAK

USA:s främsta vapen i det kulturella kriget är Hollywood och Harvard. De amerikanska universiteten lockar fortfarande världens främsta akademiker, vilket garanterar landets fortsatta maktställning i världen.

Av Olle Wästberg

KANSKE ÄR DEN KRIS vi nu går igenom ett exempel på utjämningen mellan världens nationer, det som *Time Magazines* Fareed Zakaria i boken *The Post-American World* har kallat "The rise of the rest". Boken kom ut 2008 och Zakarias tema är att Västerlandet ingalunda går under, men att många fler maktcentra – Indien, Kina och andra asiatiska länder, Brasilien, kanske Afrika – växer och tar plats.

Det är ett läge då makt kanske slutar vara synonymt med övermakt. Den store analytikern av de alternativa maktstrukturerna är Harvardprofessorn Joseph Nye. Han myntade begreppet *soft power* i sin bok från 1990 (*Bound to Lead. The Changing Nature of American Power*) och utvecklade det ytterligare femton år senare.

Enklarest uttryckt har den mjuka makten övertagit i "values, culture, policies and institutions". Eller ännu enklare: USA:s främsta vapen i det kulturella kriget är *Hollywood and Harvard*.

USA DOMINERAR värderingsindustrin. Inte bara vi i Sverige springer till amerikanska filmer, håller reda på skvaller om amerikanska kändisar och importerar amerikanska tv-format. Samma sak sker över hela världen – inklusive Kina. Det är ingen slump att den indiska filmindustrin, med centrum i Bombay, kallas Bollywood. För att inte tala om den offentligt subventionerade filmverksamheten i Trollhättan, Trollywood. Marxister skulle nog tala om kulturell hegemoni.

När Joseph Nye nu kommit med en ny bok, *The Future of Power*, utvecklar han tanken ytterligare: *smart power*. Och här finns USA:s största hopp för framtiden, ut ur det nuvarande moraset. USA ligger i topp i mätningar av var flest innovationer och nya patent görs. Orsaken kan hittas i *Shanghai-index*, *The Academic Ranking of World Universities* (ARWU), som rangordnar världens universitet. Av de tio främsta univer-



Den amerikanska berättelsens vagga.

FOTO: ISTOCKPHOTO

siteten i världen är åtta amerikanska. Bland de 50 främsta kommer ett svenskt universitet, Karolinska institutet, med – dock med 31 amerikanska universitetet ovanför på listan. De amerikanska universitetens lockelse för världens främsta begåvningar är överlägsen. Därför är USA:s visumpolitik och Tea Party-förslag om restriktiv invandring ett direkt hot mot USA:s framtida inflytande.

SVERIGE ÄR ETT LITET utkantsland med långt bättre rykte och långt mer politiskt inflytande än vår ekonomiska eller demografiska position motiverar. Skälet är just *smart power*.

I *Anholt Nation Brands Index*, som är den främsta mätningen av länders "varumärken", kommer Sverige på 10:e plats, vilket är högt. Skälet är främst vår mycket starka

ställning inom *governance*, det vill säga att vi ses som en förebild i fråga om att ha ett fungerande, okorrumpat, rättvist samhälle.

Kan den typen av anseende omsättas i internationellt inflytande? Ja, i varje fall i någon mån. Mycket tack vare demokratin – politiker och diplomater är inte längre oberoende av folkopinionen i sina länder. Om Sverige har gott anseende lyssnar man sannolikt på oss. Khadaffis Libyen hade en plats i FN:s kommitté för de mänskliga rättigheterna – en skandal, naturligtvis, men så fungerar FN-systemet. Däremot var det nog få som lyssnade på vad libyerna sa. Deras eget anseende på området var alltför lågt.

GLOBALISERINGEN är den stora utjämningen. Det känner västvärlden av idag. Röntgenplåtar analyseras i Indien, kläder sys i Turkiet och Vietnam – nästan allt är flyttbart utom de riktiga servicejobben. Men vi i Sverige tycker i alla fall att vi ska vara bättre betalda än de människor som tar över de jobb som tidigare gjorts här. Det enda skälet måste då vara att vi är smartare – mer välutbildade, har större kunskaps- och designinnehåll i våra produkter. Det talar inte direkt för att prioritera restaurangmoms framför forskning.

En del av denna *smartness* är det internationella nätverket. Att svenskar finns runt om i världen och att världen kommer in i vårt land. Nätverkskulturen bygger på utbildning, uppkoppling och kulturyttringar. Genom att svenskarna kan vara hemma i världen kan Sverige som nation behålla ett politiskt inflytande och fortsätta ha en ekonomisk styrka, en export som uppgår till mer än hälften av våra samlade inkomster.

Mot den bakgrunden är det kanske märkligt att Sverige i sin internationella representation minskar där *soft power* spelar störst roll och ökar i geopolitikens centra. Vi har öppnat i Kabul, Bagdad och Khartoum. Stängt ner de utsända representationerna i Sydkina, Los Angeles och New York. Ekonomi, information, kultur och nätverkande hamnar ofta under synlinjen. ✱

EN BRO AV BÖCKER

Rumäniens främsta exportvara är kulturen. Landets visar att grunden för den europeiska identiteten är historia, traditioner och gemensamma minnen i ett utbyte som pågått i många århundraden.

Av Torbjörn Elensky

I EN INTERVJU I *Svenska Dagbladet* nyligen (20/8 2011) sade Zygmunt Bauman att "Min tes är att Europas enda chans att återvinna sin position i världen är via kulturen. Europa kan aldrig mer bli en militärmakt och har en mycket liten chans att bli en ekonomisk stormakt." Han har säkerligen rätt, och intresset för *soft power* och kulturellt utbyte idag visar det med största tydlighet. Europa har en unik tillgång i sitt rika kulturella arv, som dessvärre somliga här i Sverige, som ju också är en del av den europeiska kulturen, inte alltid verkar inse. I andra europeiska utkanter är man däremot mera medveten om kulturens djupa betydelse.

Ingen som varit verksam i kulturlivet i Stockholm under senare år har kunnat undgå att lägga märke till Rumänska kulturinstitutets verksamhet. Större nationer, som Tyskland, Frankrike, Spanien och Italien, har sedan decennier välfungerande institut här, som betyder en hel del för det intellektuella utbytet mellan dem och oss, med alltifrån språkkurser och filmvisningar till konstutställningar och ambitiösa seminarier kring olika författarskap. Men Rumäniens utmärker sig, genom sin ytterligt ambitiösa programverksamhet och sitt systematiska nätverkande.

Institutet grundades så sent som 2006. Dess direktör Dan Shafran är också bibliotekarie på Kungliga Biblioteket sedan bör-

jan av 80-talet. När jag träffar honom för att fråga hur det kommer sig att Rumänien valt att profilera sig på ett så otidsenligt ickekommersiellt sätt hänvisar han till Andrei Plesu, rumänsk författare och filosof, som också verkat som både kultur- och utrikesminister under olika perioder efter kommunismens fall. Denna har sagt:

"Vi i Europas östra hörn kom aldrig på tanken att vi måste 'integreras', att Europa skulle finnas någon annanstans än i våra bibliotek, i vårt blod och i vår ande. På sistone har man sagt annorlunda, att det finns ett avstånd mellan Europa och oss, något av en ödemark vi måste ta oss igenom. Det kommer vi säkert att göra – möjligen genom att bygga en bro av böcker."

RUMÄNSKAKULTURINSTITUTET äretavbrohuvudena i Europa, något vi som bor här uppe i det norra hörnet ska vara tacksamma för. Det är ett av sjutton rumänska kulturinstitut världen runt, och man har medvetet arbetat med att försöka väva samman rumänska och svenska kulturpersonligheter av olika slag.

Språken som används är genomgående svenska och engelska, vilket ökar tillgängligheten. Bland rumänska författare som besökt dem är Nobelpristagaren Herta Müller den mest kända, men även författaren Mircea Cartarescu är en återkommande gäst, liksom svenska poeter och författare som Kristian Lundberg, Johannes Anyuru och Tomas Tranströmer, som själv närva-

rade vid ett hyllningsprogram på sin 80-årsdag tidigare i år.

Enligt Dan Shafran är kulturen Rumäniens främsta exportvara, något som också märks i turistreklamen för landet, som gärna framhäver just det kulturella arvet. En del protester har förvisso också hörts för att man satsar på den här typen av verksamhet i andra länder. Det är samma slags kortsynta populism som gör att somliga i Sverige skulle vilja göra sig av med vårt eget kulturinstitut i Paris, som antagligen är en av de billigaste och bästa exponenterna för svensk *soft power* ute i världen. Dan Shafran menar att vi ska vara tacksamma över att ha den sortens institution, med sådana traditioner, mitt i en världsstad som Paris. Detta att vara kontinuerligt närvarande under lång tid går inte att ersätta med enstaka jippon.

Det är svårt att vara annat än entusiastisk över Rumänska kulturinstitutets ambitiösa program och dess arbete för ökat kulturutbyte mellan Sverige och Rumänien. Genom vårt kulturella utbyte bestämmer vi vad Europa är och hur det skall utvecklas framöver. Grunden för den europeiska identiteten, i den mån den alls finns, är nämligen inte lagar och förordningar, utan historia, traditioner, gemensamma minnen och ett kulturellt utbyte som pågått i många århundraden.

Det nyaste Rumänska kulturinstitutet, det artonde, planeras att öppnas i Beijing inom kort. ✨

Terror i delat land

Under det kalla kriget terroriserades västtyskarna av vänsterextremister och östtyskarna av sin regim. Idag oroar sig det enade Tyskland för högernationalism och islamism.



Av Barbro Eberan

Barbro Eberan är fil dr och författare. Hennes senaste bok är *Var Hitler en demon?* (2011).

Under efterkrigstiden har Tyskland skakats av flera terrordåden. De speglar landets speciella problem dels som arvtagare till Tredje riket, dels som ett delat land mellan de två maktblocken under det kalla kriget. En central fråga rör tyskarnas skuld till Förntelsen. Då de två tyska staterna gav skilda svar på den frågan, har terrorn fyllt olika funktioner i öst och väst.

I den sovjetiska ockupationszonen, som blev DDR när de två tyska staterna grundades 1949, övertogs ledningen av tyska emigranter som under kriget hade utbildats för den uppgiften i Moskva. Då de hade bekämpat Hitler från första stund såg de sig som det "goda" antifascistiska Tysklands arvtagare. Frågan om skulden till de brott som hade begåtts under Hitlertiden avfärdade de som ett västtyskt problem, knutet till fascismen och imperialismen.

Den östtyska staten grundades på myten om Hitlermotståndarnas land. Därmed befriade man sig från alla förpliktelser att självkritiskt söka orsaker och rötter till vad som hade skett under Hitlertiden. Då förhållningsmönstren från nazitiden aldrig ifrågasattes, kunde regimen etablera en ny diktatur. Den officiella antifascismen blev på så vis ett skyddsrum för nazismen.

Under de 40 år som DDR existerade dominerade den statligt förordnade terrorn. Den östtyska säkerhetstjänsten Stasi spann ett nät över hela landet för att kväva all opposition. Uppror besvarades med terror, som den 17 juni 1953 då protesttågen mejades ner av sovjetiska pansarvagnar. Alla regimkritiska aktiviteter bestraffades obönhörligt.

I den västtyska staten var det inte emigranter som övertog ledningen utan representanter för en äldre konservativ och kristligt präglad generation som hade tillbringat nazitiden i Tredje riket. Som de flesta i den generationen var de övertygade antikommunisterna och därmed i de västallierades ögon tillförlitliga bundsförvanter i det kalla kriget.

Konrad Adenauer, katolik från Rhenlandet och Förbundsrepublikens förste kansler, hade själv

inte varit nazist – han avsattes som borgmästare i Köln 1933 därför att han vägrat ta emot Hitler. Men han var övertygad om att man endast kunde bygga upp en demokratisk västtysk stat om man drog ett streck över det förflutna. I den västtyska republiken integrerades ett stort antal gamla nazister. En amnesti utfärdades för alla som dömts för mindre brott i de allierade krigsförbrytarprocesserna.

Under Adenauer-eran (1949–1963) dominerade behovet att glömma allt som skett under Hitlertiden. Man ville rikta blicken framåt och ägna sig åt återuppbyggnad.

Med Marshallhjälpen kom landet snabbt på fötter – "det tyska undret". Samtidigt kom missnöje till uttryck. Med stora demonstrationer och sittblockader protesterades det mot Västtysklands återuppbyggnad och mot förträngningen av Hitlertiden. Adenauer lät sig dock inte rubbas.

Men på 60-talet vände bladet. 1963 tvingades Adenauer att avgå liksom hans ekonomiminister. Tre år senare avgick även hans efterträdare Ludwig Erhard, "det tyska undrets fader". Under tre år därefter styrdes landet av en koalition, i vilken kansler Kurt Kiesinger (CDU) hade varit nazist (ansvarig för radioavdelningen i utrikesdepartementet) och utrikesminister Willy Brandt (SPD) flyktning under kriget i Norge och Sverige. Nu polariserades det västtyska samhället. Å ena sidan eskalerade protesterna mot att gamla nazister integrerades. Kiesinger utsattes för ett attentat. Å andra sidan gick det högerextrema partiet NPD framåt med stormsteg.

Ungdomsupproret i slutet av 1960-talet var en global proteströrelse. Men i Västtyskland fick revolten en delvis annan karaktär än i andra länder. Visserligen rörde det sig även där om en protest mot patriarkaliska strukturer och konservativa moralföreställningar, om sexuell frigörelse och hippiekultur, om klasskamp och revolution, antikapitalism och antiimperialism. Men i den västtyska revolten var Hitlertiden ständigt närvarande, och därför skakades samhällets grundvalar knappast någonstans så djupt som i Förbundsrepubliken.



Tyska terrorister efterlyses.

FOTO: RÉGIS BOSSU/SYGMA/CORBIS/SCANPIX

”

Den östtyska staten grundades på myten om Hitlermotståndarnas land. Därmed befriade man sig från alla förpliktelser att självkritiskt söka orsaker och rötter till vad som hade skett.

Kärnan i konflikten var uppgörelsen mellan generationerna om arvet efter Tredje riket. Krigsgenerationens barn hade vuxit upp i ett vakuum, där allt som skett under Hitlertiden hade varit tabu. De menade sig ha lidit av tystnaden mellan generationerna och känt sig tyngda av den skuldbörda de hade fått ärva. De klev nu upp på barrikaderna och krävde att föräldragenerationen äntligen skulle axla sitt ansvar för Hitlertidens brott.

Men krigsgenerationen hade å sin sida förskansat sig bakom den polerade välståndsfasaden och var föga intresserad av en självkritisk uppgörelse med det förgångna.

Skuldfrågan hade varit tabubelagd så länge att kravet på en öppen diskussion upplevdes som ett extremt hot. Det utlöste aggressiva reaktioner såväl inom de etablerade partierna som inom en stor del av medierna - med den konservativa Springerpressen i spetsen. I tio år skulle Förbundsrepubliken skakas av en hätsk generationskonflikt som snart eskalerade till terrorism.

Radikaliseringen tog sin början i Berlin den 2 juni 1967. Då sköts studenten Benno Ohnesorg till döds av vad man trodde var en polis (i själva verket var det, som jag ska återkomma till, en Stasi-agent) under en fredlig demonstration mot shahen av Persien som var på besök. Samma kväll samlades en stor skara studenter för att diskutera vilka konsekvenser de skulle dra av mordet. "Denna fascistiska stat vill döda oss alla", skrek prästdottern Gudrun Ensslin, senare ledande terrorist. "Vi måste göra motstånd, våld kan bara bemötas med våld. Det är Auschwitzgenerationen och den kan man inte tala med."

Båda sidorna i den eskalerande generationskonflikten beskyldde varandra för fascism. Det faktum att den som sköt Benno Ohnesorg blev frikänd, medan demonstranter tillbringade månader i fängelse, fick många att tvivla på att de levde i en rättsstat. I intellektuella kretsar fann studenternas protest stor genklang.

Sociologistudenten Rudi Dutschke, som vux- »

it upp i DDR, blev proteströrelsens idol och karismatiska ledare. I konservativa kretsar var han ett hatobjekt. "Ditt djävla kommunistvin", skrek nynazisten som sköt ner honom i april 1968. Dutschke överlevde men dog av sviterna elva år senare. Efter attentatet marscherade tusentals studenter till Springerförlaget för att stoppa distributionen av koncernens tidningar. Det ledde till häftiga gatustrider. Studentupproret spred sig nu över hela Västtyskland.

Willy Brandt vann valet 1969 med proteströrelsens stöd. Men de drömmar som projicerades på honom kunde han inte uppfylla, och många kände sig svikna. En grupp radikala studenter med Andreas Baader och Gudrun Ensslin i spetsen grundade 1970 gerillaorganisationen RAF (Röda armé-fraktionen). Efter det att Ulrike Meinhof, känd journalist i proteströrelsens språkrör *Konkret*, hade blivit en ledande figur i RAF betecknades medlemmarna som Baader-Meinhof-gruppen.

Brandt avskydde radikalism och satte hårt mot hårt. En makalös kontrollapparat drogs igång med övervakning, polisuppbåd, husrannsakingar. RAF var visserligen en liten grupp med ringa stöd i befolkningen, men den statliga repressionen skapade en stämning av inbördeskrig i Förbundsrepubliken. En rad intellektuella, som nobelpristagaren Heinrich Böll, försökte väcka förståelse för studenternas djupare motiv och varnade för följder om de inte integrerades i ett konstruktivt politiskt samarbete. Men de avfärdades föraktfullt som "terroristsympatisörer" och många belades med yrkesförbud.

1974 avgick Brandt. Han efterträddes av sin vicekansler Helmut Schmidt som var fast besluten att skärpa kampen mot terrorismen. Den hårda kärnan i RAF, som häktats 1974, dömdes till långa fängelsestraff och internerades i fängelset Stammheim vid Stuttgart.

I april 1975 ockuperade sju tyska terrorister den västtyska ambassaden i Stockholm för att tvinga regeringen i Bonn att släppa de fängslade RAF-medlemmarna. Men Schmidt gav inte efter och två i gisslan sköts.

I maj 1977 hittades Ulrike Meinhof hängd i sin cell. Officiellt var det självmord, men hennes död utlöste häftiga protester såväl i Västtyskland som utomlands. Staten anklagades för mord och i utlandet förövades attentat mot tyska institutioner och företag.

Konflikterna nådde sin kulmen 1977 under den så kallade "tyska hösten". Tre prominenta västtyskar mördades av RAF: en statsåklagare (Buback), en bankkamrer (Ponto) och Industriförbundets ordförande (Schleyer). En grupp terrorister kapade ett Lufthansaplan och sköt en av piloterna för att tvinga regeringen att släppa den ledande RAF-gruppen. Men Schmidt gav inte heller denna gång efter, utan skickade en specialutbildad antiterrorgrupp (GSG 9) för att befria planet, vilket efter en lång irrfärd slutligen hamnat i Mogadischu i Somalia. Aktionen lyckades, flera terrorister dödades men alla passagerarna räddades oskadda. Därpå tog Andreas Baader, Gudrun Ensslin och Jan-Carl

Raspe livet av sig i Stammheim. Den dramatiska Baader-Meinhof-eran var därmed slut. Visserligen skulle en andra och en tredje RAF-generation fortsätta sin kamp ända in på 90-talet, men terrorismen ebbede ut.

Många av proteströrelsens fordringar hade uppfyllts. 1980 slöt sig fredsrörelsen, miljörelsen och kvinnorörelsen samman och grundade partiet De Gröna, som sakta men säkert etablerade sig som motvikt till de konservativa partierna. 1985 blev De Grönas ledare Joschka Fischer miljöminister i Hessen. Tretton år senare blev han Tysklands utrikesminister när protestgenerationen övertog rodret 1998 i en rödgrön koalitionsregering under socialdemokraten Gerhard Schröders ledning. Därmed hade 68-orna nått sitt mål, och RAF upplöstes officiellt samma år.

I länderna bakom järnridån fanns ingen jorden för en generationskonflikt som i väst. Proteströrelsen riktade sig mot de kommunistiska regimerna (till exempel under Pragvåren 1968). Östtyska oppositionella frågade sig irriterat hur de västtyska studenterna kunde förhålliga kommunistiska regimer och anklaga sin egen stat för fascism fast de levde i lyx och kunde kritisera makthavare utan att fängslas i årtal. Deras eget liv såg annorlunda ut, och terrordåd var det ingen som vågade sig på.

Men regimen i DDR gnuggade skadeglatt händerna och understödde den västtyska proteströrelsen med såväl informationsmaterial som pengar. Den polis som sköt Benno Ohnesorg i Västberlin 1967 och därmed utlöste den västtyska revolten arbetade för Stasi som IM (inofficiell medarbetare). DDR erbjöd också västtyska terrorister skydd. Ett flertal RAF-medlemmar gick där under jorden, fick av Stasi ny identitet och levde under falska namn i Östtyskland – tills muren föll.

Efter DDR:s sammanbrott stod Tyskland för andra gången på mindre än ett halvt sekel inför det dilemma som alltid uppstår när en diktatur avlöses av en demokrati: Vad ska ske med dem som stött regimen? Vem kan göras ansvarig i ett system där friheten är starkt beskuren och propagandan genomsyrar allt? Efterkrigstysklands andra skuldfråga ställde landet inför liknande problem som den första, efter Tredje rikets sammanbrott, och problemen skulle med tiden visa sig vara lika svårhanterliga i slutet som i mitten av 1900-talet.

Ända sedan krigsslutet hade östtyskarna levt i övertygelsen att de representerade det "goda Tyskland".

Som jag påpekat hade de uppfattat skuldfrågan från nazitiden som ett rent västtyskt problem. Och nu efter murens fall såg de sig plötsligt konfronterade av sina västtyska landsmän med en dubbel skuldanklagelse: inte bara att de hade anpassat sig i en kommunistisk diktatur utan att göra uppror. De hade inte heller gjort upp med sitt nazistiska förflutna. Då de vuxit upp med myten om DDR som Hitlermotståndarnas land kände de sig orättvist anklagade och reagerade med aggressivt trots och bittert tigande.

För många östtyskar blev återföreningen en avgrundsdjup besvikelse. De hade hoppats att genast



Brandt avskydde radikalism och satte hårt mot hårt. En makalös kontrollapparat drogs igång med övervakning, polisuppbåd, husrannsakingar.



Andreas Baader och Gudrun Ensslin.

få ta del av det västtyska välståndet som de under alla år sneplat avundsjukt på över muren. De hade också förväntat sig att de två tyska staterna skulle förenas till en stat och inte räknat med att västtyskarna skulle sluka DDR och förstöra alla strukturer de vuxit upp i.

Östtyskarna hade levt i ett patriarkaliskt system som erbjudit trygghet för alla som anpassat sig.

Staten hade visserligen hållit alla i ett järngrepp men i gengäld tagit hand om dem från vaggan till graven. Det sociala nätet hade garanterat arbete, fri sjukvård och fri barnomsorg. Även om klimatet i DDR hade varit instängt och kvalmigt så hade det åtminstone erbjudit ett visst mått av trygghet.

Men nu fanns det inte längre någon mur som skyddade mot kalla kapitalistiska västvindar, och östtyskarna var helt oförberedda på de krav de konfronterades med: att de skulle ta egna initiativ och överta ansvaret för sina liv. De var inte alls rustade för den konkurrenskamp de nu förväntades delta i. De kände sig utlämnade, svikna och handlingsförlamade.

Det var i högerextrema kretsar som återföreningen först förverkligades. I början på 90-talet exploderade nynazismen såväl i det forna DDR som i de gamla förbundsländerna. Främlingsfientliga terrordåd skakade landet. I både öst- och västtyska städer brann hus där utlänningar och asylsökande bodde.

I det forna DDR hade – och har – högerextremismen dock en annan dimension än i västra Tyskland. I 57 år hade östtyskarna levt i en diktatur: 12 i den bruna och 45 år i den röda. Då de aldrig ställdes inför kravet att göra upp med sitt bruna förgångna, kunde tankestrukturerna från nazitiden blomma vidare bakom lycka dörrar.

De som anpassat sig och inte ifrågasatt vad makthavarna gjorde – och det var flertalet – kunde leva vidare ostört. Följderna blev uppenbara efter återföreningen.

I Västtyskland utlöste terrordåden häftiga protester. Ljuskedjor bildades runtom i landet och en rad initiativ togs för att motarbeta högerextremism, främlingsfientlighet och antisemitism. I det forna DDR däremot kunde terroristerna räkna med tyst stöd från sina östtyska landsmän när de släppte ut sina aggressioner mot utlänningar.

Staten reagerade hårt och även denna terrorvåg ebbade så småningom ut, men i de nya förbundsländerna grodde nynazismen vidare under ytan. Gigantiska summor har pumpats in i det forna DDR och i många hänseenden har östtyskarna det bättre idag än före murens fall. Men känslomässigt står muren kvar, och högerextremismen är ett bestående problem som snarare tilltar än avtar.

I motsats till andra europeiska länder har inget tyskt högerextremt parti kunnat etablera sig permanent i delstatsländernas parlament eller i förbundsdagen. Den eskalerande högerextremismen är ett allmäneuropeiskt problem, men i Tyskland där arvet efter Tredje riket än idag väger tungt, är rädslan för nynazism och främlingsfientlighet särskilt stor och högerextremistiska aktiviteter bevakas noggrant. I västra Tyskland följer man utvecklingen i det forna DDR med oro, och frågan om högerextrema partier borde förbjudas har diskuterats intensivt i politik och medier.

Idag står även fanatiska muslimska grupper i fokus för den tyska säkerhetstjänsten. Efter terrorangreppen den 11 september infördes i Tyskland flera antiterrorlagar som utvidgade statens befogenheter att kontrollera terrorismstänkta. Nu, efter tio år, skulle de ha löpt ut, men regeringen har beslutat att de ska förlängas och delvis även utvidgas. Det har utlöst häftiga protester. Det går inte an, lyder kritiken, att vi av rädsla för islamistisk terror förvandlar Tyskland till en övervakningsstat och därmed urholkar de rättsstatliga principer som är grundbulten i vår europeiska kultur. ✂



Gigantiska summor har pumpats in i det forna DDR, och i många hänseenden har östtyskarna det bättre idag än före murens fall. Men känslomässigt står muren kvar.

TEMA

DET KULTURELLA KAPITALET

Med en tilltagande kommersialisering inom det kulturella fältet, tenderar den mångsidiga diskussionen att stagnera, den självkritiska analysen att utebli och estetisk kvalitet att hamna på undantag. I detta tema undersöker vi vådan av att låta vinstmaximering bli alltför styrande inom förlagsbranschen, konstvärlden och museiverksamheten.





Konsten att göra goda affärer

Den explosionsartade prisutvecklingen på konstmarknaden antas bero på att konst liksom guld har ett mer bestående värde än till exempel aktier. Skillnaden är att ingen längre vill diskutera vad konstens värde egentligen baseras på.

Av Gunnar Lindstedt

I somras bilade vi genom ett regnigt Danmark. Vi tog Strandvejen från Helsingör ner mot Köpenhamn och såg alla vita glänsande miljonvillor utefter kusten mot Öresund. Här bor den danska överklassen, folk med pengar och status, och vi slogs av hur gärna man visar upp sin rikedom. Kanske är det lika viktigt som att ha pengarna, tänkte jag.

Efter Köpenhamn fortsatte vi söderut efter kusten – till Arken. Ett konstmuseum i glas och betong, fult, med en stor parkeringsplats framför, och omgivet av spretig buskvegetation som döljer vattnet och Køge Bugt. Arken är en brutal kontrast till borgerlighetens välordnade charm norr om stan, med natursköna Louisiana-museet i Humlebæk där byggnaderna är harmoniskt inbäddade i naturen. För att inte tala om pittoreska Skagen Museum som vi senare också besökte.

På Skagemuseet såg vi romantiska målningar där Marie Krøyer och Anna Ancher vandrar utefter stranden en sommarkväll. En målning som tidningsmagnaten Axel Springer ropade in 1978 för dryga 500 000 kronor till museichefens ilska. Springer donerade dock tavlan till museet efter sin död; som tack till alla danskar som hjälpte judar undan nazismen.

Skagenmålarna var verksamma runt förra sekelskiftet. De målade en idyll med väderbitna fiskare, vackra trädgårdsfester och solstänkta strandbad. Tavlor som uppskattats av många under det gångna århundradet, och som blivit en del av vår kulturhistoria.

Men det är långt från Skagen till Arken.

Direkt till vänster innanför Arkens entré möts vi av Olafur Eliassons *Din Blinde Passager*, en märklig tunnel i plywood och trä. Vi går in i tunneln och uppslukas av dimma. En vit mjölkig smog som gör att vi famlar fram utan att se längre än handen framför oss. Enligt

Olafur Eliasson är det en vision av Utopia: "För mig är utopin knuten till nuet, till ögonblicket mellan en sekund och nästa."

Tunneln är uppemot hundra meter lång och dimman sitter i även när vi kommer ut. Två av stjärngalleristen Larry Gagosians konstnärer finns också där. Den ene, tysken Anselm Reyle, visar ett antal av sina skräphögar; övergivna tv-apparater, byggs-krot, oljetunnor, kedjor, armeringsjärn dekorerade med neonreklam. Anselm Reyle har också gjort tavlor med gitarrer inslagna i aluminiumfolie.

Den andre, Damien Hirst, finns i museets största sal, ett antal verk som tillhör museets permanenta utställning. Mest uppseendeväckande är kanske en två meter cirkelformad tavla fylld av döda flugor. Konstskribenten Richard Polsky berättar i boken *I Sold Andy Warhol (too soon)* hur han för några år sedan var med på invigningen av Damien Hirsts utställning på Gagosian Gallery i London. Där fanns en installation med en stor glasbur vari låg ett avhugget kohuvud dryppande i blod och med tusentals levande flugor. "I mitten hade konstnären riggat upp en anordning som bäst kan beskrivas som ett elektriskt nät fungerande som flugdödarmaskin", skriver Polsky. När flugorna dog ramlade de ner på ett fat som sedan tömdes när det blev fullt. "Det briljanta med installationen var att Hirst hade skapat ett konstnärligt verk som i sin tur producerade 'material' till ytterligare konstnärliga verk." Men Richard Polsky undrar vad som händer när alla flugor dött. "Behöver verket då nya flugor för att behålla sin ursprunglighet och sitt värde?"

Antagligen var det resultatet av denna "flugdödarmaskin" vi nu betraktade på Arken. Värdet av tavlan uppgick säkerligen till många miljoner dollar, och jag kunde inte låta bli att jämföra med blindfönstret därhemma som också fyllts på med döda flugor mellan glas-skivan och den svarta pappen.

>>

DET KULTURELLA KAPITALET

Sotheby's

LOT 13 **£ 9,200,000**

USD 16,595,880
EUR 11,591,080
CHF 18,503,960
JPY 1,757,108,000
HKD 129,379,600
RUB 421,671,880

The currency above are for indication purposes only

Damien Hirsts konstverk med det passande namnet *Guldkalven* säljs på Sotheby's för över nio miljoner pund.

FOTO: FOTO: DANIEL BEREHULAK/GETTY IMAGES

Vad som är värde i konst tycks alltid ha varit föremål för dispyt. Richard Polsky berättar om Andy Warhols första (och berömda) utställning av 32 tavlor med Campbells soppburkar 1962. Det var på Irving Blums galleri i Los Angeles och priset var 100 dollar per bild. Utställningen var så provokativ att galleriet bredvid satte upp en pyramid av riktiga soppburkar i skyltfönstret med skylten: "We have the real thing for 29 cents". Irving Blum hävdade i en dokumentär från 2006 att Warhols burkar då var värda 100 miljoner dollar ...

När vi satt i bilen igen efter besöket på Arken gjorde vi vårt bästa för att förstå denna *contemporary art*. Det var ingen skönhetsupplevelse, inget vackert och uppbyggligt. Snarare tvärtom.

"Den estetiska upplevelsen är nog inte längre så viktig", sa min reskamrat Ninni eftertänksamt. "Nu är det bara idéerna som är viktiga."

Och Damien Hirst var onekligen noga med detaljerna. För att förverkliga sina visioner har han en hel verkstad med ett 20-tal anställda som tillverkar efter hans anvisningar. Konstnärens hantverk är inte längre avgörande. På sin utställning i London förklarade Damien Hirst: "Jag gillar idén med att ha en fabrik som tillverkar mina arbeten, och som separerar arbetet från idéerna, men jag skulle inte vilja ha en fabrik som producerar idéerna."

I mitten av 1920-talet försökte den amerikanske bilhandlaren Harry Hahn sälja en tavla, *La Belle Ferronnière*, som han ansåg hade målats av Leonardo da Vinci. Tavlans ifrågasattes dock av den tidens stora konsthandlare sir Joseph Duveen och ledde till en flera decennier lång juridisk strid, allt detta finns beskrivet i *The American Leonardo* av John Brewer. Det var den amerikanska industrialismens storhetstid och den nyrika borgerligheten köpte kulturföremål för glatta livet från Europa. Joseph Duveens affärsidé var att sälja konst från det krigshärjade Europa till den amerikanska överklassen med mycket pengar och stora hus. Idealet var att förena det nyförvärvade välståndet med högtstående kulturella värden. Och välfärden manifesterades inte bara i hemmen; soti-ga och slummiga industristäder tävlade snart om att bygga konsertsalar, operahus, museer och gallerier.

Edith Wharton skrev i *Decoration of Houses* att den som inköper konst inte bara måste ha de ekonomiska resurserna utan också kunskapen och skickligheten att välja de rätta föremålen. Att tillhöra överklassen var inte längre en fråga om storleken på rikedom, utan avgjordes istället av förmågan att följa rätt etikett, konstaterade Thorstein Veblen i *The Theory of the Leisure Class* där han myntade begreppet *conspicuous consumption* – skrytkonsumtion. Konsten var ett sätt att förfinas den råa kapitalismen till en mer högtstående välfärd.

Idag, hundra år senare, har vi kanske gått varvet runt. Nu är inte konsten längre ett medel för bildning. Borta är de samhälleliga ambitionerna och istället är det anarki och domedag som har tagit över. Medan rövarbaronerna i slutet av 1800-talet ville använda konsten för moralisk uppbyggnad, tycks mycket av dagens konstvärld gå ut på att riva ner våra kulturella värden.

Och bevisa att pengar (åter) är det enda som räknas.

Under den förra konstboomen på 1980-talet baxnade folk när verk av för länge sedan döda konstnärer såldes för mångmiljonbelopp.

Idag är det den samtida konsten – *contemporary art* – som har blivit den hetaste delen av konstmarknaden. En orsak till denna förändring är att de fina klassiska verken inte längre går att få tag på. Under de senaste 25 åren har det startats ett hundratal nya museer i världen, och i genomsnitt kan man räkna med att dessa nya museer har köpt in 2 000 verk var. Dessutom har den långa högkonjunkturen i världen gjort att många människor fått mycket mer pengar.

Antalet privata samlare är idag många gånger fler än på 1980-talet. För att försörja denna växande marknad har samtidskonsten nu fått en avgörande betydelse.

Don Thompson presenterar i sin bok *The \$12 Million Stuffed Shark* en lista på världens ledande samtida konstnärer, och konstaterar att ranking och pris numera hänger tätt samman. Den estetiska värderingen av konst har fått mindre betydelse, konstaterar Don Thompson. "Målningar beskrivs nu i relation till konstnärens gåtfullhet, och till vilka fler som samlar dessa verk, och till vilket pris konstnärens verk uppnått på auktioner."

Damien Hirst fick en flygande start när han i början av 1990-talet fick uppdraget att konservera en stor haj i en glastank. Uppdrags-givare var engelsmannen Charles Saatchi, en av de mest inflytelserika samlarna av samtida konst. Saatchi betalade 50 000 pund och fick för det en haj som vägde två ton. Många ifrågasatte redan då om detta verkligen var konst och tidningen *Sun* ironiserade över priset: "50 000 for Fish without Ships."

Men när "skulpturen" fjorton år senare, i januari 2005, bjöds ut till försäljning av Larry Gagosian i New York så hade priset stigit till 12 miljoner dollar, trots att hajen redan var stadd i förruttnelse.

"Vem köper en ruttnande haj? För 12 miljoner dollar", frågade sig Don Thompson och konstaterade att köparen Steve Cohen, en av finansmarknadens stjärnor och ägare till Capital Advisors, är ett av många exempel på extremt rika finansmän "som driver upp marknaden för samtida konst". För Steve Cohen, med en årsinkomst på 500 miljoner dollar om året, motsvarade haj-inköpet fem dagars inkomst.

De allt högre priserna har dock sina risker. Efter Cohens köp lovade Damien Hirst att ersätta den borttynade hajen med en ny haj som lades in i en tio gånger starkare koncentration av formaldehyd. Men när Damien Hirst skaffade in en ny haj passade han på att köpa in fyra till, som han lade i frysen. Något år senare kom så en ny haj ut på marknaden, denna gång på ett galleri i Mexico City. Där köptes den av ett museum i Seoul för ett betydligt lägre pris – 4 miljoner dollar. Men, skriver Don Thompson; "Steve Cohen gjorde inget of-fentligt uttalande med anledning av den plötsliga tillökningen i haj-familjen, eller med anledning av hotet från de återstående hajarna i Hirsts frysfrysbox."

Sunday Times-skribenten A. A. Gill hade en målning av Josef Stalin över sitt skrivbord, för att "stimulera hårt arbete". I februari 2007 frågade han auktionsfirman Christie's om de ville sälja tavlan. Men auktionsfirman förklarade att de inte gör affärer i Hitler eller Stalin. Men om det vore en Stalin av Hirst eller Warhol? Jo, det skulle de förstås gärna ta. A. A. Gill ringde därför Damien Hirst som målade Stalins näsa röd och sedan signerade tavlan. Därefter gick den på Christie's för 140 000 pund ...

När konstmarknaden invaderats av många mycket förmögna personer som är beredda att betala nästan vad som helst för att snabbt komma åt attraktiva verk i konkurrens med andra, så har det också radikalt förändrat förutsättningarna för en konstnär att slå igenom. Idag är det inte längre nödvändigt att vara en skicklig målare eller en bra hantverkare, det avgörande är att ha nya idéer och dessutom förmågan att få stor uppmärksamhet kring dessa och sin egen person. Medialt genomslag är avgörande. Och för att nå dit är ofta kontakt med ett väletablerat galleri avgörande. Galleriet har uppbyggda mediakontakter, kan förmedla verk till rätt kunder och inflytelserika samlare, och det kan också leda till att något museum får upp ögonen. Ett antal konstnärer har därigenom kunnat slå igenom och har på kort tid kunnat bli rika och uppnå närmast rockstjärnestatus.

DET KULTURELLA KAPITALET

Anسلم Reyle är ett exempel. Han började som fattig musiker i ett punkband, och efter en separatutställning i början av 2006 på prestigefyllda Kunsthalle Zurich kunde han se priserna mångdubblas. En Reyle hade två år dessförinnan kostat 14 000 dollar och nu gick ett av hans verk på Christie's för 600 000 dollar. Månaden dessförinnan hade han värvats av Gagosian Gallery i New York.

"Marknaden tenderar att sätta hög tilltro till Gagosians urval", sa konstnärsgivaren Mark Fletcher till nyhetsbyrån Bloomberg.

Förr fanns strikta gränser mellan gallerierna och auktionshusen. Ett galleri representerade konstnärer och sålde nyproducerad konst, medan auktionshusen sålde begagnad konst på andrahandsmarknaden. Numera är gränserna utsudda och alltmer kretsar kring auktionshusen. Där kan en konstnärs värde regelbundet testas av marknadens pris-sättning.

Såväl samlare, gallerister, konstnärer som de flesta andra inblandade har idag ett gemensamt intresse av att priserna på konst stiger. Särskilt de som köpt i slutet av de gångna årens konstboom har nu intresse av att priserna fortsätter uppåt – eftersom de annars riskerar att sitta med övervärderad konst.

I september 2008 – samma dag som banken Lehman Brothers kraschade – genomförde Damien Hirst en ny spektakulär kupp. För första gången gick han direkt till auktionshuset Sotheby's (och struntade i sina mellanhänder) där han genomförde en auktion med flera hundra nyproducerade verk. Att han därmed körde över sina gallerister, Larry Gagosian i New York och Jay Jopling i London (som båda antagligen hade stora lager av hans verk), ansågs av många som provocerande. Men auktionen blev en succé och försäljningen omsatte mer än 200 miljoner dollar. Möjligen hade Hirst tur och lyckades med projektet bara några veckor innan finanskrisen slog till på allvar. Men det kan också hända att Damien Hirst, som är en slipad affärsman (god för 130 miljoner pund, enligt Thompson), genomförde en fräck kupp där han inte gav sina supporters något val. Samlare som köpt dyrt var helt enkelt tvungna att gå på auktionen och köpa mer för att hålla upp priserna. Vilket även Larry Gagosian och Jay Jopling gjorde. "Vem var det som köpte dessa saker och skrev ut alla checkar?", undrar Richard Polsky i sin bok. Vi får kanske aldrig veta svaret. Efter auktionen spekulerades det att Hirst själv, via bulvaner, hade använt sin avsevärda förmögenhet för att stötta auktionen. Dessutom, att samlare som tagit en stor position i Hirst också gjorde sitt bästa för att hålla priserna artificiellt höga.

På Bukowskis i Stockholm jobbar man nu hårt inför höstens auktioner. I annonser deklareras att "Konstens värde består" och man skriver: "Att investera i konst har visat sig vara inte bara glädjande för ögat, utan även en långsiktig klok affär."

Och när man läser om den explosionsartade prisutvecklingen på konstmarknaden, såväl internationellt som i Sverige, är det ju frestande att dra slutsatsen att konst liksom guld och annan fysisk egen-

dom, har ett mer bestående värde än aktier på den skakiga aktie-marknaden, som dessutom tycks ha tagits över av robotar.

Frågan är dock om de senaste årens extrema värderingar kommer att hålla. För vissa konstnärer och för vissa verk med ikon-status kommer priserna säkerligen fortsatt vara höga. Men hur blir det för den stora majoriteten av konstverk? Under den förra ekonomiska krisen i början av 1990-talet kraschade också konstmarknaden.

Från juli 1990 till juli 1993 föll index för konst från 100 till 45, enligt Don Thompson. Därefter dröjde det fram till 2005 innan priserna på impressionister, modern och samtida konst nådde tillbaka till nivån från 1990.

Finanskrisen 2008 gav dock inga märkbart stora återverkningar i konstvärlden.

Auktionshusen hade några sämre säsonger, men sedan dess har prisutvecklingen fortsatt uppåt, om än i lugnare takt. En orsak till detta är naturligtvis att hela ekonomin i västvärlden räddades med enorma räddningspaket och ännu mer krediter.

Men följden har blivit en ännu högre skuldsättning, och att man i stort sett bara skjutit problemen framför sig. Förr eller senare måste det enorma skuldberget bantas bort, och då är det oundvikligt att detta också leder till lägre konsumtion. Vilket säkerligen kommer att märkas också på konstmarknaden.

Men även konstvärlden har sin egen räddningspolitik. Det är, som sagt, inte ovanligt att gallerister och samlare aktivt deltar på auktionerna för att hålla upp priserna på sina egna konstnärer. Richard Polsky berättar om New York-samlaren Jose Mugrabi. Han började samla Andy Warhol i slutet av 1980-talet och 2007 ägde han 800 verk av Warhol, mer än någon annan samlare och lika mycket som hela samlingen på Andy Warhol-museet i Pittsburg. När Richard Polsky deltar vid försäljningen av en Warhol-målning på Christie's i London ser han själv hur en av sönerna till Jose Mugrabi, Alberto Mugrabi, bjuder på målningen upp till en viss nivå, helt enkelt för att den inte ska säljas billigare. "Ingen gillade Warhol vid 300 000 dollar. Men de älskar honom vid 3 miljoner dollar", förklarade Alberto Mugrabi enligt Richard Polsky som också citerar vad Mugrabi sagt efter att ha deltagit i en budstrid: "Jag stödjer bara min egen samling. Och om jag inte vinner budstriden, håller jag ändå marknaden hälsosam. Och alla gillar en hälsosam marknad."

Med en samling på 800 verk har familjen Mugrabi ett helt avgörande inflytande på priset på Andy Warhol. Skulle de hamna på obestånd och tvingas släppa ut en stor mängd Warholmålningar på marknaden är risken stor att priset skulle krascha. Och om Warhol kraschar sänder det säkerligen chockvågor på den övriga konstmarknaden.

Med det skakiga börsläget och hotande nya börsnedgångar är det bara att hoppas att storsamlarnas finanser är i ordning. Annars väntar en mycket skakig konstmarknad framöver.

Gunnar Lindstedt är journalist på *Veckans Affärer* och författare. Hans senaste bok är *Svart jord* (2008)



Damien Hirst
med galleristen
Larry Gagosian.
FOTO: DAVID BENETI/
GETTY IMAGES

Den goda smakens pris

Italienska paviljongen vid årets Venedigbiennal utgjordes av ett frontalangrepp på samtidskonsten. Genom att eliminera konstvärldens numera viktigaste agent, kuratorn, visade högerpopulisten Vittorio Sgarbi att det är priset, uttryckt i pengar, som avgör ett konstverks värde snarare än verkets estetiska kvaliteter.

Av Thomas Steinfeld

De flesta utländska kritiker tyckte väl att den italienska paviljongen på årets biennal i Venedig var en ganska pinsam uppvisning. De talade om kitsch, om *una grande minestrone* och om tomma gester. Tydligast var Roberta Smith, kritikern för *New York Times*, som fördömde hela tillställningen som *unredeemable still-born schlock* – "hejdlöst dödfött skräp". Alla dessa kritiker förutsatte att den italienska paviljongen faktiskt var till för att visa upp konst. Det finns skäl att ifrågasätta detta. Inte på grund av de uppvisade verkens karaktär (somliga av dem är utan tvivel konst, som Michelangelo Pistolettis arbeten), utan för att denna paviljong framför allt fungerade som en uppenbarelse av råhet, av intriglusta och kulturpolitiska ränker. Det går inte att tala om årets Venedig-biennal utan att nämna detta angrepp på samtidskonsten, och utan att säga att attacken mer eller mindre lyckades.

Mannen bakom detta besynnerliga konststycke är konsthistorikern och filosofen Vittorio Sgarbi, som blev känd som reaktionär kulturpolitiker och framför allt som högljudd och aggressiv tv-personlighet. Han utnämndes av Silvio Berlusconis regering till kurator för den italienska paviljongen, och uppfann temat "L'arte non è cosa nostra" – "konsten är inte vår sak". Han såg till att utställningen på biennalen bara blev en del av en mycket större uppvisning som – uppdelad i flera dussin tillställningar – samtidigt kunde beskådas i lika många italienska städer. Nutidskonstens skulle bli alla italiennares sak. Själva den italienska paviljongen på biennalen i Venedig rymde verk av 260 konstnärer, i en brokig sammanställning där kända konstnärer förvandlades till grannar med rena amatörer. Som en konsekvens av att allting hängde (eller stod eller låg) så tätt, tog det ena verket all kraft från det andra. Tavlorna var placerade i upp till

fem rader ovanför varandra, så att det inte längre fanns något utrymme kvar för enstaka verks krav på uppmärksamhet.

Utställningens titel har en dubbel mening: "L'arte non è cosa nostra" betyder inte bara att konsten inte är vår sak. "Cosa nostra" betyder också maffian. Titelns andra innebörd är alltså: "Konsten är ingen maffia." Budskapet är öppet populistiskt: konsten var en maffia (och är det kanske fortfarande), men nu skall det bli ändring på det. Maffian, det hör till saken, är ingen metafor i Italien, utan en realitet och ett stort problem för den statliga auktoriteten. Om utställningen bär ordet "maffia" i titeln, och om Vittorio Sgarbi i invigningstalet beskyller två av de mest kända italienska konstkritikerna – Germano Celant, en av centralfigurerna i "arte povera", och Achille Bonito Oliva, en av landets viktigaste kuratorer – för att vara folkets förrädare, kriminaliseras alltså hela nutidskonsten och dess främsta representanter. "Maffian", det är alla experter, alla kritiker, alla kuratorer; det är de intellektuella och, överhuvudtaget, hela den bildade publiken.

Ur denna lika antiintellektuella som militanta impuls vinner Vittorio Sgarbis utställning sin kraft. För att visa upp vad han menar öppnade Sgarbi den italienska paviljongen tillsammans med en väninna, porr-aktrisen Vittoria Risi. Helt naken ålade hon sig med sina konstgjorda bröst på en tron tillverkad av mångfärgade, halvt genomskinliga plastormar, medan Vittorio Sgarbi satt vid hennes fötter och förklarade att Italien sedan gammalt har fler stora konstnärer än någon annan nation. Kanske hade han då inte ens för avsikt att avfärda hela nutidskonsten som en pretentiös, fäfång och tom bedrift. Kanske räckte det för honom med att förvandla den till ett spektakel om makt, sex och pengar, till en show som de många andra som fyller den italienska televisionen. Budskapet var: titta på hen-

DET KULTURELLA KAPITALET



Porrstjärnan Vittoria Risi på en tron av plastormar under Venedigbiennalen 2011.

FOTO: MARCO SECCHI/GETTY IMAGES



nes stora bröst, det är ju bara det vi alla vill se. För att krossa maffian inom konsten eliminerades konstvärldens numera viktigaste agent: kuratorn.

Inom utställningsväsendet är kuratorn (till skillnad av direktören eller "chefen") den som väljer eller utesluter. Det är han (eller hon) som bestämmer vad som skall vara med eller ej, vem som får ett eget rum eller till och med en separatutställning. När det gäller den moderna, mer eller mindre icke-figurativa konsten, är kuratorn till och med avgörande inte bara för ett verks rang, utan överhuvudtaget för dess existens som konstverk – ju abstraktare konsten är, desto mer är den i behov av förklaring. Och det är kuratorn som bestämmer om det finns utrymme och offentlighet för förklaringen. Ju strängare kuratorn är, ju färre verk han (eller hon) accepterar, desto mera betydelsefulla tycks de utvalda verken vara. Det är bara så: att utesluta skapar betydelse. Och pengar.

Ty det finns oändligt mycket konst i världen, och överallt, i varje stad, i varje by lever konstnärer som vill bli erkända. Men om det sker, och till vilket pris, beror på om de får vara med på respektabla utställningar. Samspelet mellan kuratorer och gallerister är därför något av det mest känsliga inom konstvärlden. Det är mot bakgrund av denna relation som ordet "maffia" får sin egentliga slagkraft. Och när det gäller biennalen i Venedig vet alla som på ett mer eller mindre professionellt sätt har att göra med utställningen hur denna relation praktiskt fungerar. Visserligen säljs inga konstverk, men kostnaderna för transporten och försäkringen av flertalet utställda verk skulle inte kunna täckas utan stöd från galleristerna. Det är därför ingen tillfällighet att biennalen, med bara några dagars mellanrum, följs av Art Basel, världens största kommersiella konstmässa.

Vittorio Sgarbi uteslöt alltså inte. Istället bad han 1 000 italienska celebriteter, från sporten, bland designers eller intellektuella, att nämna var sin favoritkonstnär – utan hänsyn till vad konstvärlden eller kritiken tyckte. På så sätt förvandlades också den avlägsna släktingen, arbetskollegans kusin eller mormors ungdomsvän till betydande italienska konstnärer. De får nu alla uppleva tillfredsställelsen av att se den instans eliminerad, som förmodligen de flesta hittills hållit ansvarig för deras brist på framgång: "konstmaffian", där alla känner varandra och ingen utomstående släpps in.

Som något slags ideellt skadestånd för alla motgångar fick nu alla internationell uppmärksamhet. Men det skedde under förutsättningen att det stora antalet utvalda konstnärer och den trånga placeringen fick sina förödande effekter. Ty när ingen blev utesluten blev heller ingen betydelsefull. Någon kommers blev det inte heller. Ty vem vill satsa pengar på en konstnär vars formella erkännande ("Biennale") beror på en radikaldemokratisk och alltså icke-kommersiell princip?

Och det var inte bara konstnärerna som skadades utan också de som hade valt ut dem. Ty även om det bland dem fanns en rad celebriteter (som författarna Umberto Eco och Claudio Magris, dirigenten Riccardo Muti och arkitekten Mario Botta, som bestämde sig för en naken svart kvinna med cello) – undgick ingen att misstänkas för nepotism. Hur man än vred och vände på saken, kom alla att gälla som korrupta. Skadan begränsades dock av Italiens nedåtgående rykte som konstnation. Visserligen är Venedig fortfarande förvånansvärt likt sig självt, och visserligen kan biennalen försvara sin ställning inom konstvärlden – men inte ens den mest naiva besökaren kan ha missat vad sjutton år med Silvio Berlusconi inom politiken, med öppen korruption och ohämmad kommersialism, har betytt för landets anseende inom konstvärlden.

Utställningen i den italienska paviljongen liknade i stor utsträckning en provinsial samlingsutställning. Emedan biennalens chefskurator Bice Curiger hade låtit polera huvudhallens grova golv, bar den italienska paviljongen faktiskt drag av en österlensk konstrunda, förflyttat till Venedig: lite landskap med kubistiska bondgårdar, mer eller mindre smaklös pornografi, några storstadbilder med blänkande ljuseffekter, ett par pyssel i små och stora format blandad med lite harmlös blasfemi och stora mängder av utsvävande expressionism utan vare sig innehåll och djupare syfte. Mitt i denna röra hängde, långt uppe och bredvid varandra, ett porträtt av Vittorio Sgarbi och ett annat av Silvio Berlusconi.

Ju strängare kuratorn är, ju färre verk han (eller hon) accepterar, desto mera betydelsefulla tycks de utvalda verken vara. Det är bara så: att utesluta skapar betydelse. Och pengar.

Därtill fanns det, i samma hall, en dokumentarisk utställning om maffians onda gärningar – en mörk tortyrkammare som sinnebild för den organiserade kriminaliteten med allahanda fotografier av unga och gamla män badande i blod. Instoppad i en konstatställning förkunnade denna dokumentation: under dessa villkor lever vi, och det är maffian som hindrar folkets konstnärer från att vara vad de egentligen är – och från att få det erkännande, de inkomster de egentligen förtjänar.

Ett mera effektivt (och samtidigt svekfullare) sätt att förstöra all respekt för nutidskonsten och dess institutioner kan knappast tänkas. Det är inte klart om Vittorio Sgarbi verkligen visste vad han ställde till med. Men även om han agerade med ont uppsåt – hans gärning uppenbarar en förbryllande insikt i konstvärldens oskrivna lagar: utan auktoritet, hur tom den än må vara, finns det ingen upplevelse av nutidskonsten, för att nu inte tala om det ekonomiska värdet som ett verk vinner genom att bli utvald till ett av de stora evenemangen. Hur ofta har vi inte hört, inte minst av de mest framgångsrika kuratorerna, att

DET KULTURELLA KAPITALET



När storfiskarn talar om ... Vittorio Sgarbi vid årets Venedigbiennal.

FOTO: BARBARA ZANON/GETTY IMAGES

ett konstverk skulle stå för någonting "mångtydigt" eller "mångfacetterat", utan någon som helst hänvisning till vad denna "mångtydighet" eller "komplexitet" faktiskt består i. Orden får stå kvar, som ett tomt anspråk på betydelse – eller på oändligt många betydelser.

Det är för denna irrationalisms skull som den nutida konsten förutsätter en enighet mellan konstnärer, konsttagenter och konstkritiker, vilken går långt över det samförstånd som den traditionella konsten någonsin kunde göra anspråk på. Och det är för denna irrationalism som konstkritiken (när hände det, för tio, för tjugio år sedan?) slutade att äga någon avgörande betydelse för konsten och konstlivet. I samma mån som konsten som sådan förvandlades till koncept, till en föreställning som använder sig av materiella föremål enbart som mellansteg eller anledning, tappade kritiken all kraft och förmåga. Det må inträffa att konstkritiken ibland fortfarande har en stärkande eller försvagande effekt på ett verks värde. Men det är priset, uttryckt i pengar, som bokstavligen avgör vad ett verk är värt, och kritikerns inflytande på priset är ringa jämfört med vad en väl fungerande samverkan mellan kurator, gallerist och samlare kan åstadkomma.

När Vittorio Sgarbi riktar in sin kritik mot enigheten mellan kuratorn, galleristen och den invigda publiken, när han vägrar att acceptera varken anspråket på betydelse eller anspråket på auktoritet, blottlägger han alltså på den moderna konstvärldens svagaste punkt – och möts av ett helt igenom kraftlöst försvar. I de italienska medierna fanns det inte en enda prominent röst som ville försvara konsten mot Vittorio Sgarbis angrepp. Man förstår varför. Ty vem vill försöka säga någonting om korruption om det är uppenbart att alla är korruperade? Och när de utländska kritikerna rynkade på näsan eller skakade på huvudet, var denna reaktion inte heller något motangrepp utan ett tecken på att man inte vidare vill befatta sig

med ett av de största nederlagen som nutidens konst har fått uppleva under flera decennier. Och för att vara helt klar på den punkten: det finns ingen anledning att sympatisera med Vittoria Sgarbi. Han är en högerpopulist och bråkmakare, och hans gärningar bär tydliga drag av en fascistisk *colpo*, en kupp – men hans ondsinta intuition hittade samtidskonstens svagaste punkt.

En fråga står kvar: Varför ställde alla dessa konstnärer upp? Och framför allt: Varför ställde alla dessa intellektuella upp när Vittorio Sgarbi kallade? Svaret är enkelt: för att de, och framför allt de vänsterintellektuella, delar motståndet mot varje form av elit. Just detta motstånd är samtidigt hemligheten bakom Silvio Berlusconis oerhörda och ännu inte avslutade framgång. Han har gjort egalitarismen till sitt politiska program: det skall inte finnas några sociala eller kulturella skillnader, förutom sådana som skapas genom pengar. Alla, och även den italienska konsten, skall därför vara som han: en uppkomling, som ständigt luras (av allehanda etablerade makter, av traditionen, av klasskillnader) på inkomsten av sina prestationer.

Det vackraste (och roligaste) verket av en italiensk konstnär på denna biennal fanns förresten i Padiglione Centrale, mässans centralbyggnad. Den gjordes av Maurizio Cattelan och bestod av två-tusen uppstoppade duvor, med imiterad fågelskit på varje tvärbalk, ventilationsrör eller mursprång. Men verket var gammalt. Maurizio Cattelan hade visat det redan en gång tidigare, 1997, och just på samma ställe, på Venedigbiennalen. En sådan upprepning motsade allt vad biennalen vill vara: avantgardets avantgarde, den mest nyskapande konstens främsta evenemang. Maurizio Cattelan avsåger sig numera alla anspråk på originalitet. Han drog konsekvensen av Vittorio Sgarbis angrepp på nutidens konst redan innan det fick sina effekter. Han ville inte vara konstnär längre.

Thomas Steinfeld är professor i kulturvetenskap och kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*. Hans senaste bok är *En stor man. Axel Munthe och konsten att förse livet med mening* (2009).

Litteratur på utförsäljning

Genom att det numera är ekonomer som leder bokförlagen, har balansen mellan kultur och kapital ruckats på ett sätt som är destruktivt både för kulturell blomstring och långsiktig ekonomisk vinning.

Av Per I. Gedin

Bokutgivningskiljer sig från alla andra verksamheter på en väsentlig punkt. Det är den enda produktionen där man redan från början vet att en stor del av utgivningen blir en ekonomisk förlust. Produkter i andra branscher kan självfallet också gå med förlust, men det är aldrig avsikten, utan kan bero på felkalkylering, missbedömning av marknaden eller liknande. När det gäller bokutgivning är det till och med en del av affärsidén, att vissa böcker aldrig kan bära sig ekonomiskt. (Detta, och följande resonemang gäller så kallad allmänutgivning, inte läroböcker, böcker för specialområden, uppslagsböcker.)

Anledningen är att produktutvecklingen, det som i andra verksamheter sker på laboratorier, när det gäller böcker enbart kan göras genom själva publicerandet. Det är förlagens kostnad för forskning och utveckling. Det finns ingen möjlighet att göra en marknadsundersökning innan man ger ut en bok. Ingen kan svara på om en bok kommer att sälja, förrän den är utgiven och läst. Det gäller all sorts allmänlitteratur, romaner, biografier, reseskildringar men även praktiska handböcker som kokböcker och inredningsböcker. En bok finns helt enkelt inte förrän den kommit ut på marknaden. Därtill kommer böcker som, oberoende av marknaden, aldrig kommer att bli lönsamma. Dit hör nästan alltid poesi, essäsamlingar, dramatik.

Den viktigaste investeringen för ett förlag är i författarskap. Det kan ofta röra sig om åtskilliga år innan ett författarskap slår igenom. Ett välkänt exempel är Pär Lagerkvist, som debuterade 1912 och hann ge ut arton böcker innan han slog igenom med *Bödeln* drygt tjugo år senare. Det krävdes tålmod och tilltro från både författare och förläggare. Det var en investering på flera miljoner, som till slut blev ytterst lönsam. Ett mera näraliggande exempel bland många är Sven Delblancs författarskap. Han debuterade med *Eremitkräftan*

1962 och blev en ytterst framgångsrik författare fem böcker senare med *Aminne* 1970 och följande böcker. Även här rör det sig om en miljoninvestering från förlagets sida och envetenhet och tillit från författaren.

Dessa stora investeringar balanseras av inkomster från redan etablerade författare. Det krävs dock ett antal bestsellers för att det hela skall gå ihop; för att finansiera både nya författarskap och de böcker som inte är avsedda att ge någon vinst. Några exakta siffror på hur fördelningen är mellan lönsamma och förlustbringande böcker finns inte. Med säkerhet kan man hävda att de böcker som ger vinst är den minsta andelen – allt mellan tio och fyrtio procent.

Denna balanskonst har fungerat förbluffande bra sedan mitten av 1800-talet, då förlagsverksamheten blev en allt viktigare del både av kulturen och marknaden. Flera förlag ute i Europa och i Sverige blev framgångsrika och överlevde flera generationer som familjeföretag. Det är just lönsamheten i de långsiktiga investeringarna, som har medfört stabila förlag. Åtskilliga författares verk överlevde sina upphovsmän och gav inkomster även till nästa generation. Detta i sin tur medförde att förläggaryrket ofta gick i arv. Det fanns inte – och finns inte nu heller – en förläggaryrkesutbildning, någon högskola för bokförläggare. Det var "on-the-job-training" som gällde.

Även om det är ganska lätt att förstå det långsiktiga investeringsbehovet i författarskap, är det många som frågar sig varför förlagen envisas med att ge ut de "olönsamma" böckerna, som poesi eller så kallade smala böcker av utländska författare. Svaret finns i en formulering hos den franske sociologen Pierre Bourdieu där han talar om "kulturellt kapital". Just att kulturella tillgångar kan jämföras med ekonomiskt kapital. Det gäller definitivt förlagsvärlden. Ett framgångsrikt, allmänutgivande bokförlag måste ha denna blandning av »

DET KULTURELLA KAPITALET



Kultur på utförsäljning.

smal och populär litteratur för att vara trovärdigt. Denna mix skapar förlagets profil och det är denna som bokköpare och kritiker ser som en kvalitetsgaranti och som attraherar unga blivande författare, som en dag kan finansiera andra, blivande författare.

Efter andra världskriget exploderade läsningen i Europa och USA och förlagen blev allt större. Det krävde i sin tur nya administrativa lösningar. Tidigare hade förläggaren oftast varit synonym med ägaren. Titeln var bokförläggare (*publisher*) och han var förlagets ensamhärskare. Han – någon enstaka gång en hon – bestämde, ibland med hjälp av litterära rådgivare, utgivningen och hade ekonomin mer eller mindre i huvudet. Till sin hjälp hade man en kamrer som skötte bokföringen och ibland också en kassörska – oftast en hon – som hade hand om utbetalningarna.

Förlagen var, trots att det kunde röra sig om betydande företag, vad amerikanerna kallar en *cottage industry* – ett hemföretag. Att det förhöll sig så var förmodligen hemligheten bakom framgången. En förläggare måste ofta fatta snabba beslut grundade på erfarenhet och intuition, inte luta sig mot sammanträden och omröstningar. Hur kan man veta att en bok med titeln *Midnattsbarnen*, av en okänd indisk författare som heter Salman Rushdie, skulle bli en världssuccé? Särskilt som han tidigare givit ut en *science fiction*-roman som var osäljbar och inte litterärt imponerande. Eller att en lika okänd rysk författare som hette Alexander Solsjenitsyn skulle bli nobelpristagare, efter att hans första i Sverige översatta böcker fick ljumma recensioner och knappast såldes alls?

Denna hundrafemtio år gamla förlagsstruktur har de senaste decennierna utsatts för betydande förändringar, inte minst i Sverige. De största förlagen har blivit ännu större, bland annat genom uppköp av andra, ofta mellanstora förlag och liknar alltmer vanliga storföretag. Idag dominerar två stora förlagsgrupper den svenska bokmarknaden. Företagsledningen består numera uteslutande av ekonomer – bokförläggaren har ersatts av ett knippe direktörer. Bokförläggaren, som på vägen nedåt förlorat prefixet "bok", är ersatt av ett antal förläggare. Dessa befinner sig numera en bra bit ned i hierarkin. Först kommer en vd, sedan en vice vd, sedan ett slags avdelningsdirektörer och därefter förläggarna och under dem redaktörerna.

Därmed har den så viktiga balansen mellan kultur och kommersialism rubbats. Det är vinsten som är dominerande. Det betyder inte att man har slutat utge så kallade förlustböcker – det kommer fortfarande ut diktsamlingar, essäer etcetera – men utrymmet för dem krymper. Och framför allt räknas de inte som en viktig del av förlagets profil, utan snarare som en nedärvd nödvändighet. Ett ensidigt siffertänkande smyger sig in på alla plan.

Så här kan tankegångarna gå: Den här författaren har vi givit ut alltför många olönsamma böcker av, vi får nog släppa henne eller honom; vi har alltför många dyra översättningsromaner, där måste det skäras ned; vi måste minska utgivningen med ett antal procent, nu är det deckare och thrillers som gäller, översättningar från små språkområden får strykas. Detsamma gäller produktionen av böckerna. Formaten på skönlitteraturen har reducerats till två eftersom man då kan göra en framgångsrik upphandling på tryckeriet. Att olika böcker kan kräva olika sätt att presenteras på finns inte på den ekonomiska kartan.

När det gäller fackböcker skall de helst inte vara längre än vad som är bestämt i upphandlingen. Författaren kan få krav att skära ned dem – oberoende av vad innehållet kräver, det är kostnaden som är helt avgörande. Att ekonomen som kräver detta oftast inte har läst manuskriptet kan man förutsätta.

Blandningen av olika sorters litteratur som är varje större förlags kännetecken och som är så fruktbar, blir alltmer homogen. Man

mönstrar ut det som anses vara olönsamt och koncentrerar sig på det som för ögonblicket ger de största inkomsterna.

Denna utveckling som jag har iakttagit under åtskilliga år bekräftas av ekonomen och forskaren vid Stockholms Handelshögskola Jenny Lantz i hennes avhandling *Taste at Work – Taste and Organization in the Field of Cultural Production*. Hon skriver där om förekomsten av en "ekonomisk pol" ("economic pole") och en "kulturell pol" ("cultural pole") i så kallade kulturproducerande företag. Hon framhåller det självklara att den kulturella delen är en nödvändig del av kulturproducerande företag, men att dessa två poler uppträder i sådana företag oftast som varandras motsatser, istället för att komplettera varandra. I de flesta fall ses den kulturella delen som ett problem, något som måste tas hand om – "it has to be managed" – för att inte bli störande, det vill säga den måste anpassas till den ekonomiska delen. Hon menar att det i sådana företag försiggår en "fortgående ompositionering mot den ekonomiska polen". Detta blir en konflikt som är skadlig för företaget. För att lösa den är det framför allt nödvändigt att man blir medveten om att den finns och att man diskuterar och löser denna problematik inom företaget.

I en intervju menar hon att allt fler företag inom kultursfären drivs som om "man handlar med tandkräm och schampo". Hennes avhandling handlar om ett film- och musikföretag, men hon berättar att flera förlagsanställda som har tagit del av hennes synpunkter har hört av sig och att de kände igen sig: "Det / är / snarare en civilekonomexamen som premieras i karriären än att man gått på kulturvetarlinjen." Jenny Lantz pekar också på hur marknadsavdelningarna fått ett väldigt stort utrymme på de stora förlagen.

Som framgått är de långsiktiga investeringarna ett förlags ryggrad. De ekonomer som styr är dock definitionsmässigt mer intresserade av snabba vinster. De är inte bundna vid bokförlagen, där den äldre generationen byggde upp ett företag för framtiden, utan de kan använda sin kunskap inom vilket företag som helst. Långsiktigheten strider därmed mot deras egna intressen. Det är årsbokslutet – eller till och med kvartalsbokslutet – som är avgörande. Och man visar goda resultat, just för att man drar in på investeringarna. Dessutom tömmer man ladorna, som tidigare generationer av bokförläggare ofta fyllt till brädden med just lönsamma författarskap. Man avbryter långvariga författarrelationer eftersom den författarens böcker börjat säljas i lägre upplagor, man realiserar handböcker som kokböcker, floror eller fågelböcker, som kunde ha haft ett långt men långsammare liv – det vill säga man tar hellre snabba vinster och förstör bokens framtida försäljning.

De ofta mycket lönsamma förlag som köpts in bryts sönder i en långtgående centralisering. Man suddar ut deras profil, som det tagit många år att bygga upp, och renodlar dem till nischförlag som bara ger ut en sorts böcker, hälsoböcker på ett ställe, reseböcker på ett annat och enbart skönlitteratur på ett tredje. Resultatet blir att dessa satellitförlag blir ytterst konjunkturkänsliga och till slut går med förlust, trots att de när de såldes i hög grad var vinstgivande.

När ladorna är tomma har ekonomerna sedan länge dragit vidare till nya spännande uppgifter i helt andra branscher.

Men som Jenny Lantz också framhåller så är ett enbart ekonomiskt tänkande inom ett kulturproducerande företag inte ens bra för ekonomin: "Det är inte så att den ekonomiska polen automatiskt ger mer pengar." Kommersialiseringen av de svenska storförlagen har inte heller medfört de ekonomiska effekter som man tänkt sig. Eftersom Sverige i jämförelse med de andra nordiska länderna gått i spetsen för denna ekonomiska nyordning på de stora förlagen är en jämförelse med dem intressant.

I våra grannländer har förlagsstrukturen förändrats delvis på

DET KULTURELLA KAPITALET

samma sätt. De stora förlagen i Danmark, Norge och Finland har blivit större genom eget växande och inte minst genom uppköp av mindre förlag. Men de har i allmänhet bibehållit den gamla strukturen med en bokförläggare i ledningen av förlaget, och dotterförlagen har kvar sin individuella förlagsledning och sin egen profil. För tio-femton år sedan var den svenska bokmarknaden ledande i Norden – när det gäller antal utgivna böcker per capita ligger Sverige nu sist, med Finland och Norge en bra bit högre. Detsamma gäller försäljningen av böcker per invånare.

Dessa siffror är från 2009, sedan dess har den svenska bokmarknaden krympt ytterligare. År 2010 gick försäljningen ned med två procent och i år har de fyra första månaderna medfört en nedgång på ytterligare tio procent. Att utgivningen samtidigt har minskat med fem procent är inte förvånande. Detta kan jämföras med den norska bokmarknaden, där försäljningen ökade med 19 procent under de första nio månaderna 2010. (All statistik är baserad på Svenska förläggarföreningens medlemmar.)

Det framgår att framför allt utgivningen av de litterära böckerna har minskat. Förläggarföreningen konstaterar att "böcker inom kost, hälsa och personlig utveckling märktes särskilt under 2010, en utveckling som sträcker sig flera år bakåt i tiden. Andra noterbara trender var böcker om miljö och miljövänligt tänkande och om stickning och virkning." Detta kan jämföras med Norge, där försäljning av skönlitteratur under samma tid har ökat med 33 procent. (En del av ökningen beror på Karl Ove Knausgårds böcker – vi har dock haft Stieg Larssons böcker.) Det är det kortsiktiga ekonomiska tänkandet som sätter sådana spår.

Att nedgången på den svenska bokmarknaden inte har blivit större beror på att i storförlagens skugga har ett stort antal "småförlag" vuxit upp. Det är individuellt drivna förlag, ofta specialiserade på ett visst lands eller en världsdels skönlitteratur, fackböcker av en viss genre, barnböcker med mera. Ett annat tecken på de stora förlagens neddragning av de litterärt värdefulla böckerna är var Nobelpriset i litteratur har hamnat de senaste femton åren. Tidigare var de stora förlagen helt dominerande, nu är det tvärtom. Endast fyra Nobelpristagare har utkommit på dessa, jämfört med elva på mindre förlag. (Dit har jag räknat även sådana förlag som köpts in av något storförlag, men där respektive nobelförfattare givits ut före inköpet.)

Dessa småförlag kan dock inte uppväga den allt starkare obalansen hos de stora förlagen. De kan inte ersätta det kulturella kapitalet som stadigt minskar.

Följden blir att bokläsarna istället kommer att bli färre, att de lockas till andra verksamheter när de vill koppla av. Denna obalans dränerar förlagsvärlden på vitalitet och kreativitet.

Det har inte alltid varit så. Sverige har sedan andra världskriget varit den ledande nationen i Norden när det gäller bokutgivning. Marknaden har ständigt förnyats genom initiativ av kunniga bokförläggare. Först lanserades de så kallade folkböckerna som spred miljontals böcker på arbetsplatser och bibliotek, sedan bokklubbarna som ak-



tivt sökte upp även läsovana människor. På 1960-talet kom så den första vågen av pocketböcker som gjorde böcker tillgängliga för framför allt unga människor, och sedan 1980-talet den andra vågen av kvalitetspocketböcker som gjort boken tillgänglig på tiotusentals försäljningsställen över hela landet. Några sådana initiativ har inte förekommit sedan ekonomerna övertagit ledningen av förlagen. Den sista vitaliseringen av bokmarknaden var sänkningen av bokmomsen 2002 från 25 till 6 procent. Det var en po-

litisk åtgärd, som åstadkom en kraftig försäljningsökning, som nu klingat av.

Den bristande kreativiteten blir tydlig när vi just nu befinner oss i en av de tekniskt mest spännande perioder i bokframställningens historia. De enorma möjligheter som nätet erbjuder har endast tillämpats för nätbokhandel. Däremot har inte mycket gjorts för att sälja text på nätet – att skapa möjligheter att ladda ner både fack- och skönlitterära böcker helt eller delvis från nätet. Läsplattorna för än så länge en tynande tillvaro i Sverige – detta teknikutrustade land. Likaså har de nya utmanande möjligheter som skapats med POD (*print on demand*) eller e-böcker inte tagits tillvara. De stora förlagen avvaktar mer eller mindre passivt utvecklingen istället för att gå i spetsen för den.

Bokmarknaden har alltmer utarmats när det gäller olika litterärt stimulerande initiativ. Mångfalden av litterära tidskrifter och kalendrar är helt borta, utom de få som inte är förlagsägda. Litterära pristävlingar som var vanliga förr är försvunna. Augustipriset som är den viktigaste försäljningsstimulansen i branschen – ett förläggarinitiativ före ekonomernas dominans – är numera mer än tjugio år gammalt.

Det är inte ekonomer, utan yrkeskunniga bokförläggare, som ständigt har förnyat bokmarknaden. Ju mindre inflytande dessa har desto mer utarmas förlagsvärlden. Om den nuvarande utvecklingen får fortsätta kommer bokmarknaden obönhörligt att minska. Inte bara många presumtiva läsare kommer att lockas till andra delar av kultur- och underhållningsvärlden, även unga litterära begåvningar kommer att söka sig bort från böckernas värld till andra kreativa verksamheter.

Självfallet behövs ekonomer i alla stora företag, även bokförlag, men det är den upphävida balansen mellan kultur och kapital som medför stagnationen. Det är dags för en dialog mellan de båda "polerna" på de stora förlagen. En dialog där ekonomerna ger större utrymme för förläggarens uppgift och status i hierarkin, samtidigt som ekonomen får klart för sig vilket inflytande han/hon har på bokutgivningen. Där man gör en budget som tar hänsyn till böckernas – och författarens! – irrationella karaktär och inte rationaliserar bort individualism och egenart.

Redan den store historikern och författaren Thomas Carlyle skrev att ett bokförlag måste bestå av både börs och katedral. Det gäller än idag. Den balansen måste återställas om vi skall ha en bokmarknad i Sverige som har en framtid.

Per I. Gedin är författare och före detta förläggare. Han är aktuell med boken *Jag, Carl Larsson* (2011).

Att paketera kulturhistoria

Kulturens grundvärden riskerar att försummas när den vetenskapligt utbildade museidirektören ersätts av en administrativt meriterad chef som vill attrahera en stor publik via kulturpolitiska styrdokument och attraktiv paketering.

Av Hans Henrik Brummer

Kulturinstitutioner kostar. I rent ekonomiska termer uppvisar de en långsam ökning av produktiviteten och deras tjänster blir därför dyrare jämfört med andra i den konkurrenskraftiga privata sektorn. När kulturen befinner sig i den offentliga sektorn skapar dess låga produktivitetstillväxt problem för den kontrollapparat som har att hantera finansieringen. Det är skattekoncernerna som räknas och då gäller hushållning och disciplin. I brist på utrymme ligger kulturutgifterna kvar på blygsamma nivåer – 0,8 % av statsbudgeten.

Kontrollapparaten klarar utan svårighet att snappa upp revisionstekniska finesser. Numera används en modell som kallas COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission), vilket ursprungligen är ett instrument för utvärdering av ett företags interna kontroll. Den offentliga förvaltningen börjar alltmer imitera det privata näringslivet, men utan att överge myndighetsspråkets speciella befallningsidiom. Det är fråga om målstyrning och intern kontroll. Apparaten kräver effektivitet och produktivitet, finansiell rapportering och laglydnad. Den beordrar fram en kontrollmiljö, vars faktorer skall innefatta integritet, etiska värden, kompetens hos aktörerna, respekt för ledningens filosofi och ledarstil. Här kan man dock identifiera risker av externt eller internt ursprung, vilka kan äventyra målen. Kontroller blir nödvändiga och dessa äger rum inom hela organisationen, på alla nivåer och i alla funktioner. Processen förutsätter att relevant information regelmässigt identifieras, infångas och förmedlas.

När kontrollapparaten invaderar kulturinstitutioner får den

emellertid stora svårigheter att bestämma sig för hur kulturella mål egentligen ser ut. Ett exempel är Riksrevisionsverkets tillämpning av COSO-modellen vid en genomlysning av Kulturrådet och Konstnärsnämnden. Mycket riktigt påpekar riksrevisorn att varken riksdag eller regering kan förklara vad konstnärlig förnyelse innebär. Uppgivet konstateras att det råder tveksamhet på den punkten. Å ena sidan kan omprövning och förnyelse sägas "stå i kontrast till tradition och kontinuitet men begreppen behöver inte vara varandras motsatser". När närkampen börjar med Kulturrådets och Konstnärsnämndens insatser för förnyelse kvarstår villrådigheten.

Man fann att nyskapande kultur stod utanför bidragssystemet, dock utan att identifiera vad nyskapande egentligen är. Det hävdas visserligen att "nyskapande kultur ofta är konstområdes- och genreövergripande", men så behöver det inte alls förhålla sig. Nästa steg har emellertid en något vag anknytning till COSO-modellen, nämligen riskhantering. Det som här betraktas som nyskapande sägs vara riskfyllt och kräva riskkapital.

Denna blandning av effektivitetskrav, osäkerhet och välvilja erbjuder en intressant mylla för kulturpolitisk forskning. COSO-modellen vill egentligen eliminera risker. Nyskapande får räkna med risker. Välvilja i kulturella ting är politiskt instrumentell och som sådan motsägelsefull – inte minst när den söker samhällsekonomiska vinster på bekostnad av kulturens profitbefriade egenvärden. Den största risken ligger i en gradvis förstörelse av det som utgör kultu-

DET KULTURELLA KAPITALET

rens kärnverksamheter.

För närvarande gäller tillväxt. År 2010 kräver näringsministeriet ökad konkurrenskraft med hjälp av "kultur, kreativt skapande och design". Det sker bäst genom att "näringsliv, forskare och offentlig sektor kraftsamlar kring utvecklingsmiljöer, där kultur kan mötas och berika varandra". Ur dessa möten sägs "nya innovativa affärsmodeller, produkter och tjänster" skapas, varpå följden blir tillväxt.

Kulturdepartementet bekräftar föreställningen att kulturen är viktig för "ett lands konkurrenskraft". Handlingsplanen för de kulturella och kreativa näringarna syftar högt. Den stärker och utvecklar "såväl kulturarvet som nyskapande kulturen inom nya områden". Denna förmodade expansion av kulturarvet i hela sin bredd och det som i framtiden kommer efter i form av nyskapelser förutsätter inte oväntat "kreativitet". Att sådant som "bildning och humanism" dessutom anförs som premisser för steget mot "hållbar tillväxt i en global värld" förblir dock svårtolkat i sammanhanget. Det motsäggelsefulla begreppet "hållbar tillväxt" fungerar utmärkt som honnorsord. Men bildning och humanism?

Bildning är en term övertagen från tyskan och är notoriskt svårdefinierad. Den innefattar inte bara att undervisa och bli undervisad, inte bara kunskaper och färdigheter, utan upphöjda värderingar som etos, förfining och medmänsklighet. Humanism har för länge sedan förlorat sin ursprungliga innebörd, nämligen ett djupgående engagemang för kanoniserad västerländsk bildningstradition. I vår tid står begreppet för ett ideal till försvar för människovärdet. Om detta finns givetvis bara gott att säga. Även om fraserna är välmenande döljer de ett ställningstagande för en kommersialisering av kulturen.

En vital och bekräftande forskning kring entreprenörskapet har vuxit fram i nationalekonomen Joseph Alois Schumpeters efterföljd. Karl Marx har före honom observerat att det är entreprenören, risktagaren och innovatören som skapar en ekonomi i ständig rörelse. Marx insåg att den kapitalistiska ekonomin underminerade de gamla feodala och patriarkala systemen. Det Schumpeter iakttog i marknadens fria konkurrens klimat var entreprenörens förmåga att söka nya lösningar, att bryta givna mönster. Förloppet beskrivs som en innovation – från födelsen av en teknologisk uppfinning, produktutveckling till marknadsföring. Bland åtskilliga andra framstående mikroekonomiskt inriktade forskare driver William J. Baumol uppfattningen att innovationer och deras elastiska tillämpning är förklaringen till den enastående utveckling som ägt rum sedan den industriella revolutionens början. Tillväxt framstår stundtals som ett



Entreprenörerna invaderar museerna.

mirakel och har därför kommit att tillmätas en vördnad av religiösa mått. Icke förvånansvärt. För stora delar av planetens befolkning har levnadsstandarden åtminstone i yttre mening blivit allt bättre.

Schumpeter såg emellertid ytterligare en dimension. Det finns, inskräpte han, en konstant process som kan liknas vid "industriell mutation". Den ekonomiska strukturen omvandlas inifrån. Oavslutligen förstörs det som tidigare har fungerat, oavslutligen kommer något nytt istället. Denna "kreativa förstörelse" är en essentiell faktor i kapitalismens förlopp. Entreprenörer visar att en ny produkt, process eller företagsform kan vara effektiv och lönande, vilket i sin tur lyfter hela ekonomin. Samtidigt pågår utslagning av företag, vilkas teknologi och rutiner har blivit föråldrade och olönsamma. Det går inte, menade Schumpeter, att undvika detta. Kapitalismen kan inte fungera utan dessa offer. Det stora maskineriet skapar orättvisor, men fungerar. Att närmare penetrera kapitalismens och entreprenörskapets inre mekanismer överstiger dock min kompetens. Som humanist kan jag likväl inte avhålla mig från att reflektera över den dramatik som ligger i

den biologiska metaforen "kreativ förstörelse". Enklare omskriven i ordspråket "den enes död, den andres bröd".

Att överföra modellen till de stora kulturprojekten och konstföretag medför komplikationer.

Där finns en avgörande skillnad mellan entreprenörens kreativitet och den som driver det forskande intellektet. Entreprenörer gör inte innovationer genom att skapa idéer, men genom att undersöka värdet av idéer. Tidsperspektiven är inte desamma. Entreprenörskapet, inte sällan i gott syfte, söker vinst som leder till tillväxt och välstånd. Siktet är inställt på det närvarande samtidigt som erfarenheten säger att framtiden kommer att ändra på saker och ting. Mindre nogräknade kulturprojekt kan visserligen vara kortsiktiga och deras symbolvärde devalverat. Men för kulturella ting gäller varaktighet som ett mål i sig, låt vara att eftervärlden kan vara en ombytlig mottagare av allt det som kommer till skänks. Entreprenörer riskerar marknadsmisslyckanden. Intellektuell och konstnärlig verksamhet riskerar dessutom fiaskots emotionella påfrestning eller den resignation som inträder när prestationer gravläggs i tysthet.

När vi betraktar det som överlever finns där en annan skillnad. Alla de innovationer som i generationer medverkar till att skapa välstånd och som samtidigt förser mänskligheten med förintelsevapen är ett centralt tema i historieskrivningen. Även kulturens och konstens värld är beroende av innovationer, men överlämnar en hänförelse över det liv som existerar bortom ackumulationen av data. >>

Denna hänförelse ser ut på olika sätt. Och lyckligtvis kommer den till oss i form av flerflödighet, vilket emellertid inte är någon självklarhet. Kulturlivet är ingalunda en fridfull plats. Även kulturella etablissemang drabbas av inre stridigheter, konformism, intolerans, manipulation, nepotism och destruktivitet. Här finns tillfälliga vinnare och förlorare. Vår ännu så länge öppna kulturtradition äger emellertid förmågan att korrigera perspektiven, att förhålla sig öppet gentemot mångfald. Entreprenörskapets "kreativa förstörelse" är något främmande i detta sammanhang, även för framgångsrika och insiktsfulla entreprenörer som haft och har en avgörande betydelse för den kulturella utvecklingen. Det aktiva mecenatskapet, som inte får förväxlas med friköpande välgörenhet, känner enbart kreativitet.

Risken att kulturens grundvärden försummas blir tydlig när museerna drabbas av främmande men trendriktiga styrformer. Tendensen går mot en managementkultur med en urholkning av kärnverksamheten. Vi håller oss med museer i förhoppningen att de genom sin sakkunskap kan hjälpa oss tillrätta i det vi kallar den materiella kulturen. När steget tas mot en eventkultur gäller andra spelregler. Tid och rum för eftertanke krymper när omvärldstrycket ökar.

Av hävd är museer inriktade på forskning kring sina bestånd. Därutöver har de kommit att fungera som institutioner med ett bredare samhällsansvar. Betyder detta att deras verksamhet förtyglas på bekostnad av ett förhållningssätt till information som fårskvara? Knappast när kommunikationen riktar sig mot en privilegierad opinion. Men när det gäller uppdraget att verka mot den stora publiken saknas förvisso inte tecken på att ett meningsfullt, genomtänkt och nyskapande innehåll får vika för mediala bländverk. En förklaring till detta dilemma är lätt att ge: ett omvärldstryck som kräver publicitet och höga publiksiffror.

Den vetenskapligt utbildade museidirektören har fått konkurrens av en administrativt meriterad chef som antas vara lämpligare att möta den stora publikens krav filtrerade genom kulturpolitiska styrdokument och tillgodosedda genom en attraktiv paketering. Symptomatisk var situationen på 1990-talet vid Londons Natural History Museum. Medan nedskärningar av institutionens forskningskapacitet diskuterades reste en delegation från dess administrativa avdelning till Disneyworld för inspiration och uppbyggelse.

Hade Francis Fukuyama rätt när han förutsåg att Berlinmurens fall 1989 skulle leda till historiens slut? Jag tror det inte, men finner det svårt att ifrågasätta hans tes att slutet på det kalla kriget hittills inneburit "ogenerad seger för ekonomisk och politisk liberalism". Det är alltså marknaden som gäller. Museer är inte undantagna. Nya museer med stark synlighet har tillkommit och höga publiksiffror vittnar om den materiella kulturens starka dragningskraft, kring vilken turism, nya medier, internet, pedagogik, underhållning och kommers skapar nya former av tillgänglighet.

Man söker uppnå finansiell effektivitet genom omstrukturering och *outsourcing*. Managementspecialister pläderar för ett nytt ledarskap som förmår att maximera hanteringen av informationsteknologin vid anpassningen till politik och marknad. Expansionen har skapat ett ledarskapsglapp. Traditionella museistrukturer har inte sällan varit internt självförsörjande och ofta i samspel med den akademiska världen. Verksamhet och resultat definieras i ekonomiska termer, vilket är betydligt lättare än att ta ställning till intellektuella och kulturella värden.

I det större perspektivet förlorar högkulturen sin särställning när kulturbegreppet får en bred användning. EU:s kulturbyråkrati räknar med ett kärnområde bestående av visuella konster som hantverk, måleri, skulptur och fotografi. Vidare uppförandebaserade konster – teater, dans, cirkus och festivaler. Likaså kulturarvet

i materiell mening. Det vill säga museer, bibliotek, arkiv och arkeologiska lämningar. Återstående sfärer är av konstindustriellt slag. De innefattar film och video, tv och radio, datorspel, musik, böcker och press, design, arkitektur och reklam. Klassifikationen, som inte kan vara annat än preliminär, kan kompletteras med besläktade områden som mode, måltid, besöksnäring, upplevelsebaserat lärande och så vidare.

För Theodor Adorno och Max Horkheimer var den kommersialiserade kulturen ett hot mot människans intellektuella och andliga frigörelse. Men deras varningar har förblivit obesvarade. Vid det här laget är det en gammal lärdom att högestetisk kultur och populärkultur interagerar. Kritiken av framförallt Adornos hållning tar fasta på frågan om upplösningen av gränsen mellan högt och lågt. Är populärkultur enbart en fråga om kapitalistisk exploatering som i sin tur leder till fördumning? Viss populärkultur överlever därför att den svarar mot fundamentala värden oavsett distributionsform. Populärmusik behöver inte vara moraliskt betänklig och den förfalskar inte nödvändigtvis människors sociala liv.

Argumentet är att den kalkylerande kulturindustrin genom sitt fetischskapande förkväver individualiteten och får den kritiska förmågan att atrofi. Ekonomiska intressen har funnit vägen till lättväckta belöningsbehov, för vilka skillnaden mellan surrogat och substans ligger dold. Den styrande kulturindustrin lämnar inte utrymme för skapande fantasi och kreativ nyfikenhet. Därmed försvåras "utvecklingen av autonoma, självständiga individer, som medvetet gör egna bedömningar och fattar egna beslut".

Om kulturens funktion är att frigöra kreativa impulser, leder varje form av manipulation till degradering. Prefabricerad kultur bidrar inte till det estetiska frigörelseprojektet eftersom den förhindrar utveckling. Dess språk varslar inte om förnyelse. Kända mönster återkommer i förenkla form. Adorno kallade detta "lyssnandets regression" genom upprepning av trick, formel och klichéer som utesluter allt annat. Formen blir förutsägbara och banala. Den utvecklar inte, men fungerar ut-

märkt som distraktion.

Dock, detta är en dystopi som inte helt motsvarar sakernas verkliga tillstånd. Ironiskt nog har utbudet av kulturell mångfald och den kreativa energin knappast varit större – även när det gäller yttringar av kunskapssökande och lyhördhet som har sin givna plats i kulturlivets smalare sektorer. Gott och väl. Vi behöver inte gråta. Men trädgården får inte växa igen.

Det ligger en svårbestämbbar melankoli i vissheten att det ljus som kommer från stjärnorna är gammalt. Likaså i mötet med våra egna tidsdokument, våra egna erfarenheter. De kommer från skilda världar med betydligt trängre tidsmätt, avlägsna och närvarande på samma gång. Det känns viktigt att erkänna förlustens poesi, vårda arkiven och ge oss själva tid att tänka efter. Att helt bevara det förgångna är en omöjlighet. Uppgiften bör snarare vara att infria det förgångnas förhoppningar. Detta om tradition och förnyelse.

Hans Henrik Brummer är före detta överintendent på Nationalmuseum och Waldemarsudde. Han är aktuell med boken *Begärets dunkla mål och andra essäer*.

ATLANTIS

B O K F Ö R L A G

Om kapitalismen



Kurt Almqvist & Alexander Linklater

Attel och Margret
Arvets, kulturens, rikets
förslagskraft och betydelse

ATLANTIS

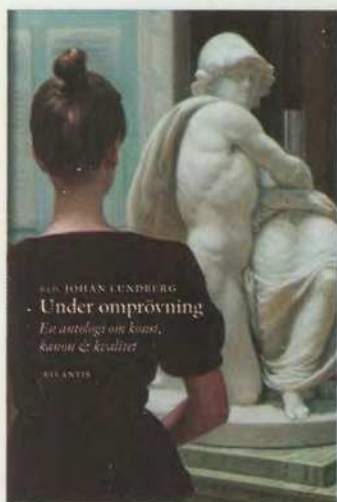
Om kapitalismen
KURT ALMQVIST & ALEX-
ANDER LINKLATER (RED.)

Några av världens ledande ekonomiska och politiska debattörer och tänkare reflekterar över vilka historiska och politiska lärdomar som kan dras av den senaste tidens finanskris och över möjligheten, eller omöjligheten, att korrigera eller förebygga finansbubblor.

Gör inga dumheter
medan jag är död!
PER AHLMARK

I sina memoarer berättar Per Ahlmark om politiken, striderna, ungdomen, bokskrivandet, kriserna och sjukdomarna. Det är en berättelse som är oerhört utlämnande och inte liknar någon annan självbiografi av en före detta partiledare.

PER
AHLMARK



Under omprövning
JOHAN LUNDBERG (RED.)

Denna antologi rymmer ett stort antal essäer om vår tids mest karakteristiska estetiska hållningar – inom musik, litteratur, bildkonst och arkitektur. Den funderar kring vad som kan te sig fruktbart för framtiden, lyfter fram förbisedda konstnärer och pekar mot en omvärdering av kulturhistorien.

Ernst & Friedrich
Georg Jünger
CARL-GÖRAN HEIDEGREN

Ernst Jünger är en av 1900-talets stora författare. Men även hans bror Friedrich Georg skrev. Genom de bägge bröderna får vi uppleva mycket av det gångna seklets stämningar, särskilt de som ledde fram till andra världskriget. Heidegrens bok är både en dubbelbiografi och en historiebok.

CARL-GÖRAN HEIDEGREN
Ernst och
Friedrich Georg Jünger
Två bröder, ett århundrade



Statens spel
HANS DE GEER

Den svenska spelmarknaden förändras under intryck av den internationella utvecklingen och Internet. Det finns skäl att se tillbaka, men också att försöka se mot vilken framtid spelindustrin går. I denna bok ger De Geer den samlade bilden av den svenska spelpolitiken och de statliga spelbolagens historia.

De intellektuellas flykt
PAUL BERMAN

Den amerikanske författaren Paul Berman ser i debatten om islamistiska grupper hur kulturpersonligheter, journalister och politiker drar sig undan. De intellektuella sviker – som de också gjort tidigare. *De intellektuellas flykt* är en historiebok, en pamflett och – framför allt – ett försvar för upplysning och det fria ordet.

De intellektuellas flykt

Paul Berman

Michael Sandels föreläsningar om moralfilosofi är en internationell succé. Han visar att även den mest vardagliga fråga utgår från värderingar och ideal.

Av Mats Wiklund

»Rättvisa är att få vad man förtjänar«

Jag är inte ensam i korridoren och efter några minuters tystnad slår jag mig i slang med en man i min ålder. Det visar sig att vi väntar på samma person. Han är där för att hans 15-åriga dotter vill få en autograf av honom, jag för att göra en intervju. Snart, några minuter förse- nad, dyker han upp: en 58-årig filosofiprofessor.

Harvard har alltid haft en stjärnglans som gjort intryck även utanför akademierna, men Michael Sandel är antagligen den som nått flest människor utanför universitetsvärlden. Han gör det genom att ställa de grundläggande frågorna om etik: Vad är rättvisa? Hur ska vi uppträda för att göra gott? För att göra det rätta?

Denna grundkurs i moralfilosofi, *Justice*, har Sandel i snart 30 år lärt ut i en seminariereserie som är den mest populära på Harvard. Framgången beror inte så mycket på ämnet eller frågeställningarna som på Sandels metod. Enkelt uttryckt handlar det om fallstudier där vi ställs inför konflikter, dilemman och beslut som kräver en moralisk hållning. Ska man ha en yrkesarmé? Kan abort försvaras? Är det alltid fel att ljuga? När är positiv särbehandling rimligt? Spelar löneskillnader någon roll? Har individen skyldigheter gentemot sin familj och sitt land? Föds vi alla med lika möjligheter?

Michael Sandel ger rader av exempel som samtliga visar att ingenting är självklart, att det skenbart givna är kringgärdat av komplikationer. Och till hjälp tar han Aristoteles, Kant, Bentham, Mill och Rawls för att anlägga olika perspektiv på begreppen rättvisa och ett rättvist samhälle. Professor Sandel är en boren estradör och pedagog som oavbrutet engagerar studenterna och får dem att reflektera och resonera. Framför allt får han dem att inse att de stora tänkarna är stora därför att deras idéer i allra högsta grad är tillämpbara på vår egen tid och våra dagliga liv.

Samma insikt har inte bara drabbat Harvard's privilegierade studenter utan också tv-tittare i USA, Europa och Asien. Sandel är särskilt stor i Kina, Japan och Sydkorea där hans föreläsningar drar tusentals åhörare. Tidskriften *China Newsweek* hade honom på sitt omslag där han utnämndes till årets "mest inflytelserike utlänning". Hans bok *Justice: What's the Right Thing To Do?* är en bästsäljare och har översatts till femton språk. Den

13:e oktober börjar Axess TV sända *Justice* under rubriken *Professor Sandels dilemma*. I mitten av augusti samtalade jag en timme om rättvisa med Michael Sandel i hans tjänsterum.

Mats Wiklund (MW): I början av 1980-talet, när du började med dina föreläsningar, ansågs moraliska och religiösa värderingar inte höra hemma i samhällsdebatten och politiken. Vad berodde det på?

Michael Sandel (MS): Ja, det var den allmänna uppfattningen. Men det var också vid den tiden som en motsatt hållning började kunna skönjas. Den var konservativ och dess företrädare kallade sig för *The Moral Majority*. Den hade ett visst inflytande under Ronald Reagans tid som president, men de flesta opinionsbildare, särskilt liberala, ansåg att deras värderingar låg utanför huvudfaran och borde bekämpas.

MW: Varför skulle de bekämpas? För att det ansågs nödvändigt att skilja personliga värderingar, som religion, från politiska värderingar? När John F Kennedy kandiderade till president såg han sig tvungen att bedyra att hans katolicism var en helt och hållet privat angelägenhet som han skulle hålla utanför Vita huset. Var det någonting i den stilen?

MS: Ja. Men det är orimligt att begära, eftersom det inte fungerar. Våra grundläggande värderingar och principer bär vi ständigt med oss. Dessutom är det inte önskvärt. Utan dem uppstår ett moraliskt vakuum i samhällsdebatten som förr eller senare kommer att fyllas, ofta av inskränkta och intoleranta röster. Liberaler och andra progressiva representanter oroade sig över att om ett pluralistiskt samhälle blandar in religion och moral i politiken hamnar man bara i ständiga motsättningar. Det skulle vara som upplagt för intolerans och tvång. Men vad de då gjorde, genom sin ovilja att debattera moralfrågor, var att ge konservativa och kristna högergrupper närmast ett monopol på ett politiskt kraftfält. Det var ett stort misstag. Det är bara de senaste åren som vissa liberaler och demokrat- er börjat ta upp etikfrågor.

MW: Till exempel Barack Obama.

MS: Som presidentkandidat 2008 insåg han behovet av att klä in progressiv politisk dagordning i en andlig och moralisk språkdräkt. Det var en mycket viktig förklaring till varför han blev så



Liberaler och andra progres- siva represen- tanter oroade sig över att om ett pluralis- tiskt samhälle blandar in reli- gion och moral i politiken ham- nar man bara i ständiga mot- sättningar.

”

Retorik har en given roll i politik, men kan inte likställas med förvrängning och demagogi. Politisk retorik är som bäst när den tar det motsatta argumentet på allvar och sedan ifrågasätter det.



framgångsrik – han uppfattades som en ny demokrat.

MW: Å andra sidan finns faktiskt risken för att man går för långt. Du varnar själv i *Justice. What's the Right Thing to Do?* för att politik och lagstiftning blandas samman med moraliska och religiösa motsättningar. Här finns en ambivalens mellan behovet av det andliga och det politiska. Vi kan se det i dagens amerikanska politiska debatt. Tea Party-rörelsen rör väl vid en sådan nerv?

MS: Ja, men Tea Party-rörelsen har två strömningar. Den ena är libertariansk och främst upptagen med att minska statens makt. Den andra är moraliskt och kulturellt konservativ. Mellan dem finns betydande spänningar. De spänningarna har alltid varit en del av det republikanska partiet och amerikansk konservatism.

MW: Ditt seminarium och din bok handlar om rättvisa. Och själva premissen är att rättvisa och ett rättvist samhälle inte kan uppnås om inte moral och dygd debatteras. Det är omöjligt, hävdar du, att vara värdenetneutral i en politisk debatt.

MS: Jag delar inte kulturkonservativs politiska uppfattningar, men jag anser att de har rätt när de hävdar betydelsen av moraliska och andliga värderingar i samhällsdebatten. Många av mina vänner i vänsterkretsar anser att det är en farlig hållning. Frågan är alltså inte avgjord, trots Obamas retorik i valrörelsen. Men det var inte så länge sedan – men före 1980-talet – som Martin Luther King gav kampen för medborgerliga rättigheter en tydlig moralisk, andlig och religiös dimension. Ändå ansågs det vara en "vänsterpolitik". Robert Kennedy gjorde samma sak under sin presidentvalskampanj. Men sedan dess, sedan 1960-talet, har demokraterna till största delen motsatt sig en sådan retorik. Samma ovilja finns inom universitetsvärlden.

MW: Vad säger politikerna själva? Har du fått några kommentarer?

MS: Ja. Bill Clinton bjöd då och då in akademiker och intellektuella till Vita huset för fria samtal. Jag var med vid ett par sådana möten och han, liksom Obama, var öppen och intresserad av ett sådant förhållningssätt till en politisk debatt. Jag satt också med i en grupp akademiker som utsetts av George W Bush för att granska frågor om etik och biomedicin: kloning, stamcells forskning, genetisk manipulation etcetera. Jag delade inte Bushs motstånd mot stamcells forskning. Däremot är jag motståndare till att man ska kunna välja kön på sitt barn, ge det ett visst utseende eller göra det mer intelligent. Inom den akademiska världen uppfattades det som en oliberal hållning. Varför ska man inte få välja? Men jag ansåg att det skulle förvandla barn till handelsvaror och förstöra den naturliga relationen mellan barn och föräldrar. Barn är engåva. Vi ska inte kunna välja vilket slags barn vi vill ha. Ja, detta är ett moraliskt argument i en politisk fråga. Och kritiken som riktades mot mig visar att det fortfarande är en kontroversiell hållning. Den går tillbaka till John Rawls och Jürgen Habermas förordande av en strikt rationalism i den offentliga debatten. Båda avfärdade tanken på att föreställningar om ett gott liv hörde hemma där.

MW: Då har vi sökt närmast oss begreppet – centralt för dig och dina resonemang om rättvisa – det gemensamma bästa. För att uppnå det krävs att man överlägger och kompromissar. Men samtidigt finns det stora och viktiga frågor där människor, politiker, anser att de faktiskt ingenting har att säga varandra: motsättningarna är för stora, de vill inte samtala och lyssna på varandra. Men i dina föreläsningar är det en grundläggande förutsättning att människor är villiga att hitta gemensamma nämnare.

MS: Utan överläggningar, ingen demokrati. Vad svenska tv-tittare kommer att få se är en klassrumsliknande miljö där studenter lyssnar och argumenterar, ibland med mig och ibland med varandra. Vad argumenten visar är att detta är frågor som vi alla har uppfattningar om och bildar utgångspunkt för överläggningar av ett moraliskt slag. Att reagera, att ge ett svar, när någon tycker tvärtemot en själv är en naturlig reaktion. Vad jag försöker lära ut, i mina föreläsningar och i min bok, är en förmåga att reflektera, samtala och lyssna: att identifiera principerna bakom de åsikter som förs fram, som abort, fria marknader, homosexuella äktenskap. Och där-

efter ifrågasätta de principerna. När vi hör politiker som debatterar förleds vi ofta att tro att det inte finns något mer att säga. Men det behöver inte nödvändigtvis vara sant. Det kan mycket väl finnas mycket att säga. Vi kan lära av varandra även om vi inte lyckas komma överens.

MW: En och annan som läser den här intervjun kanske tänker att det där är visserligen alldeles sant, professor Sandel, men vi lever i den riktiga världen där politiker systematiskt manipulerar och förvränger sina motståndares argument. För det måste man göra för att få något utträtt. Seminarieövningarna på Harvard är kanske inte meningslösa, men de är världsfrånvända.

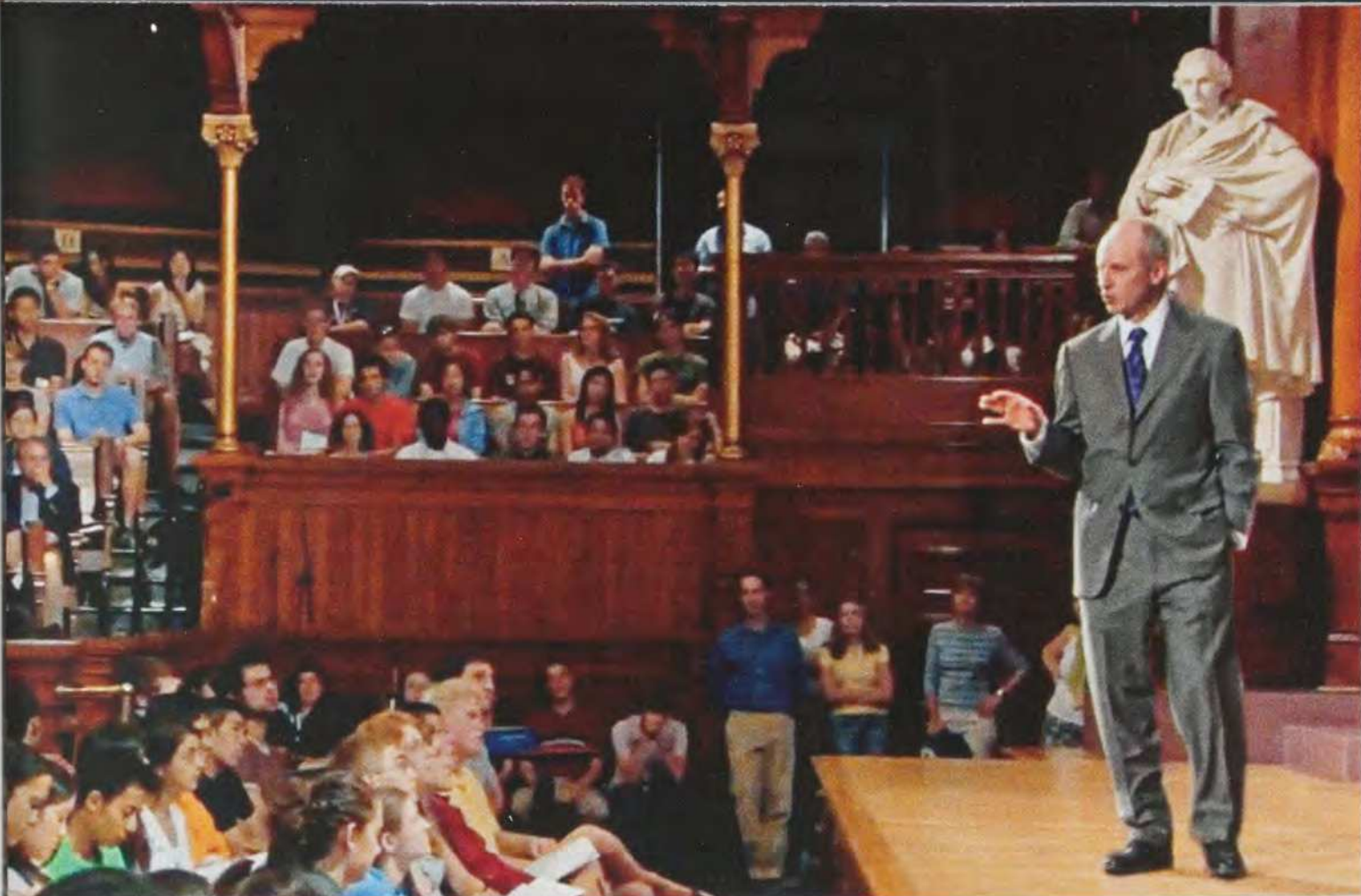
MS: Jag håller inte med. Vad som vinner val och övertygar väljare är, oftast, förmågan att förstå sin motståndare och sedan visa varför han eller hon har fel. Retorik har en given roll i politik, men kan inte likställas med förvrängning och demagogi. Politisk retorik är som bäst, när den tar det motsatta argumentet på allvar och sedan ifrågasätter det. Men jag skulle för den sakens skull inte hävda att en livlig moralisk debatt alltid leder till samsyn och överenskommelse – däremot till en bättre demokratisk debatt.

MW: I en intervju i tidskriften *Prospect* definierar du rättvisa som att ge människor vad de förtjänar. Och sedan nämner du Aristoteles, Kant och Bentham. Skulle du kunna ge ett exempel där deras teorier kan tillämpas på en konkret politisk fråga?

MS: (Tänker tio sekunder.) *Sure.* Låt oss ta tortyr som ett exempel. Är det under vissa omständigheter rätt att utsätta någon för tortyr för att bekämpa terrorism? Bentham skulle, som utilitarist och lyckomaximerare, säga att det beror på om det leder till att liv räddas. Om så är fallet måste smärtan som den torterade känner vägas mot de liv som räddas när man upptäcker var bomben är gömd. Kant skulle inte hålla med. Han skulle hävda att vi är förpliktade att behandla människor på ett visst sätt, oavsett följderna. Benthams kalkyl är därför otillräcklig. Aristoteles rättvisebegrepp är dygdebaserat. För honom handlar det varken om att summera upp högsta möjliga nytta eller att respektera "människan som människa", utan om att fråga sig vem som förtjänar vad och vad slags dygd olika beteenden ger upphov till. Rent principiellt skulle det spela en stor roll för Aristoteles om den som torteras verkligen är terrorist och har planerat ett attentat, eller om han bara är misstänkt. För att vara extrem: bara om man torterar terroristens 14-åriga dotter skulle han tala. För Bentham är svaret – *go ahead!* För Kant gäller fortfarande principen om respekt för människovärdet. Men om utgångspunkten är att få vad man förtjänar, är det avgörande om den som lider verkligen har planerat att utföra ett fruktansvärt dåd, eller om det är någon oskyldig. Utifrån ett dygdeperspektiv skulle man inte bara oroa sig över den smärta som offret känner utan också hur den eller de som ombeds att utöva tortyren påverkas. Deformerar man inte då som människa?

MW: En av de stora och ständigt pågående debatterna i USA är motsättningen mellan frihet och jämlikhet. Här står både principer och krass politik på spel, och det handlar i allra högsta grad om rättvisa. Många européer förvånades över den hätska debatten om en allmän sjukförsäkring, eftersom de allra flesta av oss anser att det i stort sett är en mänsklig rättighet. Men amerikaner ser det annorlunda. Vad säger du själv?

MS: Jag stödjer principen om en allmän sjukförsäkring. Det är både en fråga om rättvisa och det allmänna bästa. Vi kan knyta an till våra filosofer igen. En utilitaristisk utgångspunkt skulle vara att de flesta stater med sjukförsäkring för alla har bättre sjukvård till lägre pris. Kant skulle till exempel kunna säga att ingen människa är fri med ett ständigt hot över sig i form av en katastrofal sjukdom som hon inte har något skydd emot. Människolivet får inte göras beroende av utomstående krafter som en god ekonomi. Motståndarna till sjukvårdsreformen använder sig också själva av ett frihetsargument som går ut på att man måste få välja fritt och inte tvingas betala en försäkring för andra eller sig själv. Sedan finns det ytterligare ett argument som jag förfäktar: ett gott samhälle definieras av



Professor Sandel: folkbildare och estradör.

att det finns olika former av ömsesidiga medborgerliga ansvarstaganden. Till dem hör att man försäkrar sig om att människors hälsa inte riskeras därför att de inte har råd att söka vård.

MW: Det är intressant att du har uppmärksammats så i Asien med tanke på att de filosofer som du föreläser om samtliga är från väst. Hur reagerar publiken i Kina och Japan inför deras argument och teorier?

MS: I östasiatiska länder finns en stor längtan efter en bred och öppen debatt om stora och relevanta samhällsfrågor. Att jag använder mig av västerländska filosofer för att ta mig an de frågorna verkar inte göra mina läsare och åhörare besvikna utan snarare fascinera och engagera dem. I takt med att mina föreläsningar når fler universitet och ingår i deras kursmaterial hoppas jag att studenter i Japan och Kina själva kan testa principer och idéer på lokala förhållanden. Det vore också intressant om de då jämförde Konfucius principer med, säg, Aristoteles.

MW: Kan du se en skillnad mellan vad som intresserar en amerikansk tv-tittare eller läsare och en japansk eller kinesisk?

MS: En del av entusiasmen i Ostasien beror på att de får ta del av något som inte är lika tillgängligt i deras egna utbildningssystem och samhällen.

MW: Tror du att det också har att göra med att de samhällena är mer konservativa och hierarkiska? Att du ställer frågor som människor inte skulle vilja eller våga ställa av kulturella eller sociala orsaker?

MS: Ja. Jag tror att kopplingen mellan filosofi och det verkliga livet, det liv som de själva lever, är något helt nytt. Detta att ifrågasätta och argumentera, såväl principer som lärare, är främmande men också lockande för dem. Om man tittar på reaktionerna inför de olika fallen och sakfrågorna har jag lagt märke till att i Kina är inställningen till den fria marknaden väldigt positiv. När jag var där och föreläste beskrev jag en hypotetisk situation där priset för en snöskyffel gick upp från tio dollar till tjugo dollar efter en stor snöstorm, eftersom alla behövde en snöskyffel. Vore det rättvist? Den

stora majoriteten av studenter svarade ja, ungefär 80 procent mot de 20 procent som svarade. Och sedan hade vi en diskussion. Därefter berättade jag för dem att när exakt samma scenario presenterades i Tyskland, Schweiz och Kanada blev reaktionen den helt motsatta. 80 procent svarade nej, 20 procent svarade ja! De kinesiska studenterna roades av att de hade en större tilltro till marknadskrafterna än de i väst. De har vuxit upp med en enorm tilltro och passion inför den fria marknaden. Men det ska bli intressant att se hur debatten utvecklas under kommande år.

MW: Låt mig återkomma till filosofins ställning i samhällsdebatten. Är det inte ett problem att så många amerikaner uppfattar filosofi som politiskt irrelevant? Filosofi framstår som vagt och motsägelsefullt. Politik, däremot, är kvantifierbart och handlar om pengar och statistik. Väljare dras till starka vd-typer som visat att de kan bygga upp egna förmögenheter och styra stora företag. De är mottagliga inför argumentet att sådana politiker kan få saker uträttade. Samtidigt är de i allra högsta grad vördnadsfulla inför konstitutionen och grundlagsfäderna; de återopas hela tiden i den politiska debatten. Tea Party-rörelsen är ett typexempel. Idéer och värderingar i politiken visar sig trots allt verkligen betyda något. Hur förklarar man en sådan ambivalens?

MS: Ja, jag håller med. Det är en intressant iakttagelse. Du skulle inte vilja utveckla den?

MW: Vad jag undrar är om inte dina föreläsningar och din bok kan reda ut och klargöra för människor att idé och praktik i samhällsdebatten inte är oförenliga begrepp utan hör samman. Att de inte behöver känna sig slitna mellan idealen och den krassa verkligheten.

MS: Alldeles riktigt. Min övergripande ambition är att koppla samman filosofi och ideal med vår vardagstillvaro och konkret politik. Jag riktar ju mig främst till en icke-akademisk läsekrets. Förhoppningsvis kan jag få dem att inse att även den mest praktiska politiska fråga förutsätter en moralisk eller filosofisk utgångspunkt. ✱



Drömmen om det kristna Europa

Novalis essä "Kristenheten eller Europa" har ofta återopats av dem som velat återupprätta Europas kristna rötter. I en tid präglad av nationalism framstår texten som oväntat aktuell.

Av Jayne Svenungsson

Då Europa var ett kristligt land, då en kristenhet bebodde denna mänskligt utformade världsdel, var det sköna lysande tider." Så inleder den romantiske skalden Friedrich von Hardenberg, för eftervärlden mer bekant som Novalis, sin märkliga essä *Kristenheten eller Europa*. Året för nedtecknandet är 1799, men retoriken, talet om det kristna Europa, äger en tidlös klang. Efter andra världskriget möter vi den exempelvis hos historikern Arnold Toynbee som i den kristna traditionen ser en läkande kraft för det blödande Europa. När kontinenten ett halvsekel senare skakas av Murens fall och kriget på Balkan hörs återtalet om Europas förlorade andliga själ, denna gång från ingen mindre än katolska kyrkans inflytelserike kardinal Joseph Ratzinger. Den blivande påven är övertygad om att endast ett återupplivande av Europas kristna rötter kan hela den sargade kontinenten, och hans tal om en "kristen värdegrund" blir under följande decennier till inspiration för både politiker och filosofer.

Vargång Europa befinner sig på gränsen till andligutmattning tycks denna hägring om en svunnen enhetskultur utöva en säregen dragningskraft. Och på få ställen har den givits en mer hänförande gestaltning än i Novalis essä om Europas andliga öde. Det är därför inte förvånande att hans text gång efter annan plockats fram och brukats som stöd för yviga Europavisioner.

Så var fallet redan vid den postuma publiceringen 1826. Mellan textens tillkomst vid sekelskiftet och detta senkomna offentliggörande låg 1820-talets politiska reaktion. Vid det här laget var den unga romantikens radikalism ett minne blott och flera av dess ledande företrädare hade gått i mer konservativ riktning såväl politiskt som andligt. Novalis text kom nu att hyllas som en plädering för kristendomen som Europas andliga fundament i kontrast till upplysningens idéer om en mer formell humanism. Därmed lades också grunden för textens vidare verkningshistoria.

Denna i huvudsak konservativa reception finner till synes stöd i texten själv. I närmast berusande ton framställer Novalis här Europas historia som ett drama i tre akter. I den första akten tas läsaren

med till den kristna medeltiden, skildrad som en tid genomsyrd av sinnlighet och mystik: "Med vilken uppyrmdhet lämnade man inte de sköna församlingarna i de hemlighetsfulla kyrkorna som smyckats med hoppingivande bilder, fyllda med ljuvliga dofter och levandegjorts genom helig och upplyftande musik." På det politiska planet rådde enhet och harmoni, där den mäktige skyddade den svage och den svage litade till sin beskyddare. Nyckeln till denna magiska blomstringstid finner Novalis i religionen och han sammanfattar den första akten med orden: "Detta var de ätkatolska eller ätkristna tidernas sköna och betydelsefulla väsensdrag."

Desto syrligare är tonen i andra akten. Här bryter den nya tiden in, Europa slits i bitar och lokala furstar börjar missbruka religionen för egna snöda intressen. Även om reformationen har sina berättigade motiv mynnar den snart ut i "det heliga sinnets förtorkning". Novalis konstaterar lakoniskt: "Med reformationen upphörde kristenheten." Den gamla tron ersätts med en ny tro, "hopklistrad av idel vetande", vilken får sin yttersta gestaltning hos upplysningens banérförare, flitigt sysselsatta som de är med att "tvätta bort poesin från naturen, marken, de mänskliga själarna och vetenskaperna".

Novalis hyser dock inga tvivel om att detta karga själsliga landskap är ett övergående tillstånd. Essäns tredje akt kulminerar i ett profetiskt förkunnande av en ny blomstringstid för Europa, präglad av enhet och försörjning. Nyckeln till detta förnyade Europa återfinns, som under medeltiden, i religionen: "Endast religionen kan återuppväcka Europa, ge trygghet åt folken och synligt på jorden med ny strålgans insätta kristenheten i dess gamla fredsskapande ämbete."

Det är alltså inte helt förvånande att Novalis vision av Europa ofta återopats av konservativa eller rentav reaktionära krafter. I själva verket rör det sig dock om en av de mer problematiska receptions-historierna i Europas litterära arv, på nivå med det öde Friedrich Nietzsches texter drabbades av under 1900-talets tyska irrfärder. Att ett sådant öde

Novalis porträtterad av Franz Gareis 1799.

Jayne Svenungsson är docent i systematisk teologi vid Uppsala universitet och verksam som forskare vid Teologiska högskolan i Stockholm.



”

*En ännu mycket
ung människa med
slank kroppsbygg-
nad, mycket fint
ansikte med svarta
ögon som får ett
härligt uttryck när
han med glöd talar
om något vackert.*

skulle drabba just Novalis får nog räknas till litteraturhistoriens mer grymma ironier. Närmare två sekel innan Roland Barthes och Jacques Derrida kungjorde "författarens död" tecknade Novalis med poetisk intuition ned följande anmärkning i ett fragment, apropå konstnärens förhållande till sitt verk: "I samma stund som det skulle bli helt och hållet hans verk blev det till någonting mer än honom, hans skapare – och han själv till en högre makts ovetande organ och egendom."

Novalis, kallad romantikens Mozart, skrev sin essä om Europa under Jenaromantikens mest pulserande guldålder. Vill man tränga bortom verket, mot författaren själv, är det till denna tid och denna plats – det vill säga 1790-talets Jena – man måste bege sig.

Låt oss börja med tiden. Förutom att Europa levde i sviterna av franska revolutionen hade det tyska andelivet genomlevt en alldeles egen revolution. Med sin *Kritik av det rena förnuftet* hade Immanuel Kant 1781 genomfört inget mindre än vad han själv benämnde en "kopernikansk vändning". Det är inte, som vi så gärna vill tro, vår kunskap som rättar sig efter världens beskaffenhet. Det är tvärtom så att världen, som vi känner den, är inrättad enligt det mänskliga medvetandets kategorier. Om *das Ding an sich*, världen som den egentligen är, kan vi ingenting veta.

Kants djärva tes kan förefalla självineslutande, men det var inte alls så den uppfattades. I själva verket förlöste den ryktbare filosofen en hel generation unga tänkare som upplevde sig befriade från årtusenden av ofruktbara metafysiska spekulationer. Äntligen kunde filosofin ge sig hän åt den förhandenvarande tillvaron och skärpa känslan för jagets delaktighet i skapandet av den värld som vi upplever.

Den som drog ut trådarna längst var Kants unge adept Gottlieb Fichte, som priggade själva föreställningen om ett ting i sig och förlade hela tillvarons grund till det dynamiska, världsskapande jaget. 1794 flyttade Fichte till Jena och började på kort tid dra till sig väldiga åhörarskaror. I Jena, kommenterar Rüdiger Safranski i sitt underhållande panoramaverk *Romantik – Eine deutsche Affäre* (2009), samlades *alle, die mit ihrem Ich hoch hinauswollten*, alla de som ville nå högt med sitt Jag.

Värför just i Jena? Den lilla staden i Thüringens hjärta, blott ett stenkast från Weimar, är en speciell plats av flera skäl. Under 1790-talet var Jena en del av Sachsen-Weimar, ett av flera mindre furstendömen i regionen. Stadens universitet grundades redan på 1500-talet och vilade vid denna tid under fyra olika furstar. Detta utskiftade ansvar var med all sannolikhet en viktig faktor bakom den relativa frihet som rådde bland universitetets lärare och studenter, vilket gjorde att radikala idéer tilläts flösa.

Jena blev på kort tid ett centrum för det sena 1700-talets frihetsanda och det var hit den unga romantikens mest lovande namn drogs: Fichte förstas (som dock tidigt fjärmade sig från flera av romantikens centrala ideal), bröderna August Wilhelm och Friedrich Schlegel, Friedrich Hölderlin, Franz Brentano, Friedrich Schleiermacher, Ludwig Tieck, Friedrich Schelling och sist men inte minst Novalis.

Vill man mer exakt lokalisera strömningens epicentrum hamnar man i det anspråkslösa gårdshus där August Wilhelm Schlegel för en tid bosatte sig tillsammans med sin nyblivna maka Caroline. I huset uppstod snart en av historiens mer omtalade salonger, där inte minst Caroline Schlegel var drivande. Flera av de ovan nämnda gestalterna vistades under längre eller kortare perioder i huset, där



Goethe omgiven av bland annat Schlegel, Schiller, Schleiermacher och bröderna Humboldt. Målning av Otto Knille.

man läste, diskuterade, musicerade eller gick långa promenader i Jenas natursköna omgivningar.

Friedrich von Hardenberg, som först 1798 antar diktarnamnet Novalis, tillhörde de mer sporadiska besökarna. När romantikerkretsen i Jena upplevde sina mest blomstrande dagar under slutet av decenniet var Novalis sedan flera år bosatt på annan ort. Till skillnad från flera av de andra besökarna i huset hade han dock en förhistoria i Jena som gick tillbaka till decenniets början.

Redan 1790, vid arton års ålder, började Novalis studera juridik vid stadens universitet. Men det var inte bara juridikstudierna som drog den poetiskt lagde ynglingen till Jena. I staden fanns också den store skalden Friedrich Schiller, som med Goethes hjälp förlänats en professur i historia ett par år tidigare. Studenterna flockades kring Schiller, men den uppburne professorn höll dem på behörigt avstånd. Annorlunda dock med Novalis. Schiller lär ha blivit omedelbart betagen av den självmedvetne och samtidigt osedvanligt begåvade unge mannen.

Levnadstecknarna har ibland pekat på Novalis adliga ursprung som förklaring till det nobla mottagande han fick av Jenas store man. Men det finns väl så goda skäl att anta att det i lika hög grad handlade om den bildsköne studentens trollbindande framtoning, omvittnad i otaliga citat från hans samtida: "En ännu mycket ung människa med slank kroppsbyggnad, mycket fint ansikte med svarta ögon som får ett härligt uttryck när han med glöd talar om något vackert – obeskrivligt mycket glöd – han talar tre gånger fortare än vi andra och har den snabbaste uppfattningsförmåga och den största mottaglighet." Så skrev den blott månader äldre Friedrich Schlegel till sin bror August Wilhelm efter sitt första möte med Novalis i januari 1792.

Hur det än må förhålla sig med saken blev Novalis på mycket kort tid nära förtrogen med Schiller. Den framväxande vänskapen sammanföll med att Schiller insjuknade i en livshotande lungåkomma (troligtvis tuberkulos) och Novalis ägnade en stor del av sin tid och kraft åt att vaka över den sjuklige poeten. Schiller tillfrisknade så småningom, men eftervärlden har spekulerat i om det inte var den berömda skalden som överförde den smitta som tio år senare, i mars 1801, tog Novalis eget liv vid blott tjugonio års ålder.

Måhända skänkte Schiller ofrivilligt sin unge protégé denna döds-kyss. Men han skänkte honom också ett livsbefrämjande råd som skulle komma att bli av avgörande betydelse för de tio år han hade kvar att förvalta på jorden. Det var nämligen på Schillers inrådan som Novalis lämnade Jena för att slutföra sina juridikstudier istället för att släppa studierna och helt hänga sig åt poesin. Redan 1791 flyttar Novalis över studierna till Leipzig och 1794 avlägger han examen i juridik vid universitetet i Wittenberg.

Bakom rådet låg nu inte bara Schiller själv, utan också Novalis fader, baron Heinrich Ulrich Erasmus von Hardenberg, som vädjat till poeten att använda sitt inflytande för att få den vilsne studenten på



rätt bana. Man kan här ana att det låg mer än omsorg om sonens andliga ve och väl bakom detta tilltag. Baronerna var både storgodsägare och saltgruvdirektör. Novalis förväntas, liksom sina bröder, att åtminstone i någon utsträckning gå i faderns fotspår. Därtill krävdes mer än poesi och kännedom om de sköna konsterna.

Novalis kom också att gå i faderns fotspår, och till det vackra i denna biografiska berättelse hör att just detta i hög grad bidrog till särarten i hans litterära skapande. Året efter den avlagda examen utnämndes Novalis till assessor vid saltgruvan i Weißenfels, den ort där familjen residerat i sedan 1785. Långtifrån att kväsa den poetiska ådran kom detta möte med den underjordiska bergvärlden att förlösa författaren Novalis. I hans mogna poesi förenas naturfilosofiska spekulationer med den romantiska fascinationen för tillvarons dunkla och nattliga sidor, såsom i mästerverket *Hymner till natten*:

Bort flög den världsliga ståten och i dess följe också min sorg – mitt vemod flöt i en bred ström in i en ny och outgrundlig värld – du natthänryckning, himmelska sömn, föll över mig – hela trakten lyfte sig långsamt, över hela trakten svävade min frigjorda, nyfödda själ.

I hymnsamlingen smälter bilderna av natten samman med bergvärldens underjordiska förlopp och uppenbarar en moderlig princip, ett ursprungligt rum, en plats att vända åter till för att födas på nytt.

Det var emellertid inte bara mötet med denna världs ogenomträngliga mörker som kom att befrämja den dunkla, ja dödsberusande ådran i Novalis poesi. Väl så avgörande är det oläkliga sår som förlusten av hans livs stora kärlek lämnar i hans själ. Mötet med den blott tolvåriga Sophie von Kühn sammanfaller så när som på ett år med mötet med bergvärlden. Vid samma tid påbörjar Novalis dessutom ingående studier av Fichtes nyligen publicerade *Wissenschaftslehre*.

Under ett par korta men intensiva år flätas poesis, passionen och naturen samman till ett levande helt som tycks bekräfta Fichtes teori om det världsskapande jaget.

Så dör Sophie i tuberkulos i april 1797. Novalis erfar hur en avgrund blottas i hans inre. Kärleken till Sophie brinner som aldrig förr, men klyftan som skiljer dem åt är oöverbryggbar. Likväl söker han förenig. Han hänger sig åt poesis och vakar vid sin älskades grav. När detta inte lindrar, söker han sig mot naturens krafter och ägnar sig åt fördjupade studier i mineralogi och gruvteknik. Så småningom växer en ny harmoni fram i hans inre, men det är inte självmedvetenheten hos Fichtes absoluta jag. Det är istället en harmoni som förlikat sig med avgrunden till icke-jaget, som Novalis inte längre vill benämna ett icke-jag, utan ett *Du*.

Allt detta har den tjugoåriga Novalis i bagaget när han hösten 1799 presenterar sin text om Europas andliga öde för vännerna i Jena. Nu är inte alla helt entusiastiska över den kristendomsförhär-

ligande traktaten. Starkast reagerar Dorothea Veit, dotter till den judiske upplysningsfilosofen Moses Mendelssohn och sedan en tid Friedrich Schlegels käresta. Det råder också delade meningar om huruvida man ska låta publicera texten i *Athenäum*, bröderna Schlegels kortlivade tidskrift och tillika Jenaromantikens viktigaste organ. Till sist låter man Goethe fölla avgörandet. Den erfarna skalden rekommenderar försiktighet, med tanke på att den visionära texten lätt skulle kunna ge upphov till missstolkningar som vore till skada för gruppens renommé.

Det kom, som sagt, också att dröja ända till 1826 innan texten nådde offentlighetens ljus. Man kan bara spekulera i vilken receptionshistoria texten hade fått om den hade publicerats under den radikala romantikens mest febriga dagar snarare än i kölvattnet av 1820-talets konservativa reaktion. För att förstå textens ärende är det i vilket fall avgörande att se den mot bakgrund av 1790-talets frihetsberusande stämningar. *Kristenheten eller Europa* skrivs i visionär anda, buren av den romantiska föreställningen att poesis, men också religionen i poetiserad form, kan förändra världen.

Religionen i poetiserad form – just här ligger essäns radikaltet. Om Novalis vurmande för de "äktkristna tidernas sköna väsensdrag" uppfattas som uttryck för en reaktionär agenda har man glömt att ställa den avgörande frågan vad "kristendom" i sammanhanget betecknar. Novalis direkta inspirationskälla var Schleiermachers nyligen publicerade *Reden über die Religion*, en briljant plädering för en symboliskt tolkad kristendom som skulle komma att förändra teologin för all framtid. Likt sin vän var Novalis övertygad om att religionens symboltätade språk på ett unikt sätt förmådde ge poetisk gestaltning åt den mänskliga andens resa mot allt högre frihet. Men denna resa innebar samtidigt att religionen i dess dogmatiska form prisgavs.

Det är också mot denna bakgrund man ska förstå den idealiserade bilden av den kristna medeltiden. Inte som en nostalgisk längtan efter en svunnen tid, utan som en poetiskt laddad kontrastbild till samtidens politiska och kulturella utarmning. Kvintessensen av denna vision uttrycks i textens kanske mest citerade ord: "Där inga gudar är härskar spöken." Så snart människan utplånar tanken på något högre, något som minner henne om hennes ändlighet, sveper skuggorna av hennes sämre jag in – egennytta, nationalism, politiskt maktsvärmeri och en hybrisartad tro på den egna rationella förmågan.

Europa anno 2011. Ännu en gång vakar lokala furstar ängsligt över gränser och identiteter med religionen som behjälpligt redskap. Under våren antar Ungerns parlament ett nytt grundlagsförslag som hyllar "kristna värderingar" och uttrycker stolthet över att den store kung Stefan för tusen år sedan gjorde landet till en del av "det kristna Europa". I Frankrike investerar presidenten sin personliga prestige i ett nytt nationalmonument, ett storstilat historiskt museum med det uttalade syftet att "stärka den franska identiteten".

Småskurna visioner i storvulna ord? I vilket fall främmande för det Europa Novalis såg framför sig i sin essä, vars kritiska udd var riktad mot de krafter som riskerade att förskingra kontinentens rika kulturella arv.

Är det något vi i samtiden kan lära oss av denne romantikens mest visionära skald är det kanske just detta – att storheten i Europas andliga arv inte ligger i ett ängsligt vakande över de egna gränserna, utan i dess självöverskridande potential, dess tendens att forma sig i allt rikare kulturella konstellationer. ✱



Sin egen Pavarotti

61 Anders Rönmark ser operan ta form på nätet

Verklighetens makt

62 Lars Melin är inte imponerad av "social demokrati"

Paris som romans

64 Fredrik Ekelund om Paris som roman

Deckare med högre syften

65 Calle Pauli om stilisten Dorothy Sayers

Birro och matematiken

66 Tanja Bergkvist försvarar matematiken

Notiser

67 Kommentatorsfält, totalitarismens svenska medlöpare och exlibris



KONST

Ryska ikoner

Den ryska konstnärsgruppen Peredvizjniki tog avstånd från den inskränkta undervisningen vid Kejsarliga konstakademien och skildrade istället livet för landets underklass. **Therese Bohman** berättar om en epokgörande tid i rysk konsthistoria.

DET ÄR EN MONUMENTAL målning. En grupp män i varierande ålder – slitna, smutsiga, utmattade – drar med stor möda en präm uppför floden Volga. Det är ett arbete för djur: första gången jag såg bilden tänkte jag att det borde ha varit hästar, stora, kraftiga arbetshästar, inte människor. Det är en het dag, solen bränner människans ansikten, sanden i förgrunden gör att det ser ut som att de släpar sig fram genom en öken. Deras trötthet är påtaglig. Varje steg känns som hundra, som tusen.

Har man en gång sett Ilya Repins *Præmdragare vid Volga* glömmar man den inte.

SANKTPETERSBURG, 1870. Somså många gånger förr (och senare) i historien sluter sig en

grupp unga män samman för ett gemensamt mål. I tsarriket Ryssland är den autonoma konsten deras dröm: en konst som står fri från påbud och regler, i synnerhet från de rigida förhållningsorder som förväntas åtyckas vid Kejsarliga konstakademien.

Där tillämpas sträng censur och studenterna drillas till teknisk perfektion som sedan används för att producera målningar med bibliska och historiska motiv.

Dessa unga män ville något annat. De slöt sig samman under namnet Peredvizjniki, och drevs av en vilja att stå fria och skapa konst som faktiskt uttryckte någonting. Det svåruttalade namnet kan översättas som "Gruppen för vandringsutställningar" (eller oftare "Vandrarna"), efter deras vilja att



Ilja Repin, *Prämdragare vid Volga*, 1870-73.

FOTO: RYSKA MUSEET

...på väg till Sverige

föra ut konsten från de stora städerna till befolkningen i hela det vidsträckta landet. Vid sidan av Ilja Repin skulle flera generationer ryska målare komma att ingå i gruppen.

DET VAR EN TID FÖR uppbrott. I hela Europa syntes samma typ av alternativa grupperingar inom konstvärlden: i Sverige bildades Konstnärsförbundet 1886 av bland andra Richard Bergh, Karl Nordström och Nils Kreuger, i opposition mot den i deras ögon ålderdomliga Kungliga Konstakademien.

Peredvizjniki var redan från början, och skulle komma att förbli, en löst sammanhållen grupp med en stor spännvidd i såväl motiv som influenser och stilar. Vad gjorde den till en grupp över huvud taget? Egentligen inte mycket mer än det gemensamma målet: yttrandefrihet, konstens autonomi, det gemensamma avståndstagandet från akademien. Särskilt i början utmärktes Peredvizjniki av socialt engagerad konst, målningar som skildrade de hårda levnadsvillkoren för den fattiga delen av befolkningen i Tsarryssland – tvångsarbete, livegenskap, lantbrukets vedermödor – men med tiden

skulle kretsen av motiv bli både större och spretigare.

PEREDVIZJNIKI VAR till en början – trots det geografiska avståndet – påverkade av franska realister och naturalister som Courbet, Millet och Bastien-Lapage. Influenser från dessa tongivande konstnärer spred sig från Frankrike norrut över Europa, och i Peredvizjnikis måleri syns tydligt släktskap med de finska realisterna som plockade upp samma influenser: Albert Edelfelt (som hade nära kontakt med ryskt måleri och var vän med Repin), Eero Järnefelt, Akseli Gallen Kallela, till och med den tidiga Helene Schjerfbeck.

Men det finns också uppenbara likheter mellan Anders Zorn och den ryske Abram Archipov – den senares målning av kvinnor i ett tvätteri är mycket lik Zorns målningar av arbetande kvinnor, med ett pärlemorskimrande, vitt ljus som hämtat från Zorns målningar från Istanbul, och med samma blandning av flyhänt måleri i kombination med skarp realism i motivet. Och det finns beröringspunkter mellan Peredvizjniki och

danska konstnärer som Christian Krohg, Michael Ancher och P S Krøyer – Skagenmålarna ägnade sig inte bara åt idyller utan skildrade i stor utsträckning det hårda livet för fiskarbefolkningen.

Men trots epokens internationalism är det svårt att missta en målning av en av Peredvizjnikis medlemmar för ett europeiskt verk. Det är svårt att sätta fingret på vad det beror på. Ofta går det givetvis att se att motivet är ryskt och inte europeiskt, men i porträtt, och i landskap som saknar lökkupoler vid horisonten, interiörer utan ikoner på väggarna – vad gör dem så uppenbart ryska?

I DE SOCIALREALISTISKA målningarna är verkligheten hårdare än i realismen på kontinenten, där livet för en bonde är slitsamt, men inte verkar eländigt på samma sätt som hos Peredvizjniki. Samtidigt finns det en känslsamhet i Peredvizjnikis målningar, som kan verka både tilldragande och fränstötande på en samtida betraktare: ett lätt gråtmilt drag.

Extra tydligt blir det i målningar av barn. I Nikolaj Kasatkins *Föräldralösa* (1891) står >>

två små barn med sänkta huvuden vid en grav på en kyrkogård. Det är lätt att associera till 1970-talets inredningskonst med gråtande barn eller viktorianska sentimentala tablåer, men Kasatkins målning går aldrig över gränsen till det kitschiga. Kanske för att det finns en kärvhet i bilden, som är motsatsen till kitschens glättighet och behagsjuka. Färgskalan är dämpad, landskapet kalt. Några ensamma tussilagor i det gulnade fjolårsgräset i förgrunden visar både på årstiden och inger en liten strimma av hopp.

Därmed närmar man sig en fråga som dyker upp när det handlar om realism: Är ett konstverk bättre för att det är sant? I en recension av en utställning med nordiskt 1880-talsmåleri noterar författaren Stig Larsson att han har svårare att ta till sig bilderna av den fattiga bondebefolkningen än porträtt av borgare. Han gör ett försök att förklara det:

"Huvuddelen av de målningar som föreställer 'folket' bär på en idé om att 'folket' med sina utmärklade ansikten, präglade av arbete och för lite sömn, skulle vara mer 'levande'. Dessa målningar blir därför insmickrande då de förleder oss att tro på en mycket inrotad och säkert falsk föreställning som vi när. Den om att människan blir synlig genom lidandet."

Det är intressant att reflektera över just detta när man betraktar Peredvizjnikis målningar. En bild av en lidande människa är inte nödvändigtvis sannare än en bild av en lycklig människa. Det gör att ett konstverk som drabbar en betraktare måste göra det med just den svårformulerade kvalitet som all bra konst besitter, som går bortom själva motivvalet.

UTÖVER DEN SOCIALT engagerade konst som tidigt etablerades som Peredvizjnikis signum, ägnade sig den löst formerade gruppen åt en rad andra typer av motiv. Den stora mängd porträtt som gruppen producerade under slutet av artonhundratalet, av en stor del av Rysslands författare, kompositörer, kritiker och intellektuella som omgav kretsen, har blivit en del av det ryska självmedvetandet och ingår lika naturligt i historieböckerna som Carl Larssons porträtt av Selma Lagerlöf och Oscar Levring gör i svenska böcker. Därtill målades en rad porträtt av bönder, i linje med den demokratiska tanke som fanns om att inget motiv nödvändigtvis var finare än något annat. Så görs heller ingen skillnad på en bonde och en stor författare som Leo Tolstoj när Ilja Repin målar dem, de är avbildade med samma enkla värdighet. Kände man inte igen Tolstoj skulle inget i målningarna skvallra om att han är en författare av världsklass.

En angelägen fråga i dåtidens ryska kulturdebatt, som även Peredvizjniker skulle ta del i, var frågan om Rysslands relation till



Nikolaj Kasatkin, *Föräldralösa*, 1891.



Abram Archipov, *Tvätterskor*, ca 1898.

FOTO: RYSKA MUSEET

Västeuropa: Ska man närma sig eller ska man istället slå vakt om det ryska? Konsthistorien erbjuder en medelväg: i både norra Europa och Ryssland märks under slutet av 1800-talet en tendens mot det nationalromantiska, med en vilja att framhäva det unika med det egna landet, årstidernas växlingar och naturens skönhet.

Det ryska landskapsmåleriet nådde nya höjder med konstnärer som Isaak Levitan och Ivan Sjiskin, som båda närmade sig naturen utan avsikt att idyllisera den. Ofta är landskapen de skildrar inte märkvärdiga i sig, men genomsyras av en så stark närvarokänsla att det är lätt att leva sig in i dem, att känna exakt hur det måste ha varit att stå just där, just då. Levitans landskap är präglade av impressionismen, medan Sjiskins landskap ibland tycks snudd på överkliga i sin skärpa, nästan vibrerande, på ett sätt som påminner om det svenska stämningsmåleriet vid samma tid.

Några av konstnärerna i gruppen fortsätter i den riktningen och närmar sig symbolismen med målningar med mystiska,

drömska motiv. En av dem är Viktor Vasnetsov, vars bilder kännetecknas av en utpräglad rysk känsla: djupt förankrad i myter och folksagor, med motiv av sagoväsen, riddare och flygande mattor.

MED TIDEN BLIR det allt svårare att urskilja gemensamma

drag i Peredvizjnikis måleri. Snarare är poängen att de förenas i sina olikheter, helt i linje med den grundläggande tanken om konstens autonomi. Porträttmåleriet kan till slut vara kärvt och allt annat än insmickrande, eller, som hos den tekniskt briljante Valentin Serov, föreställa överklassen i vackra miljöer och ha mer gemensamt med eleganter som Whistler och Sargent än med den socialt engagerade konsten.

I en grupp så löst sammanhållen uppstod givetvis spänningar, som till slut gjorde att den upplöstes. 1903 bildades Ryska konstnärsförbundet, en ny organisation dit flera medlemmar av Peredvizjniker sökte sig. Vid det här laget såg det ryska konstklimatet annorlunda ut än när Peredvizjniker bildats: Kejsrerliga konstakademien hade inte längre monopol på måleriet i landet, andra riktningar och fraktioner hade uppkommit och själva måleriet förändrades snabbt. De ismer som skulle skriva in den ryska konsten i historieböckerna under 1900-talet – abstrakt måleri, konstruktivism, futurism – började anas.

När Nationalmuseum i slutet på september öppnar utställningen *Peredvizjniker – banbrytare i ryskt måleri* presenterar man ett helt kapitel i den ryska konsthistorien för den svenska publiken.

Där kommer också Repins *Prämdragare vid Volga* att visas. Det är en chans att se en av den ryska konstens mest kända verk, av en av dess mest kända konstnärer. Och en chans att drabbas av ett stort konstverk.

Repin tillbringade en tid vid Volga och lärde känna männen som han valde att avbilda innan han utförde sin målning. Så är också de individuella porträtten av prämdragarna rörande vart och ett: någon är uppgiven, någon strävsam, någon ber en bön, en annan är på väg att stupa. Längs till höger, allra längst bort i bilden, syns en ångbåt. Som en retsam hälsning från moderniteten, ett möte mellan en ny tid och ett samhälle vars förutsättningar tiden är på väg att rinna ut för. Den unge mannen i mitten står ännu rak i ryggen, hans hud är inte så bränd av solen som de andras. Man kan bara hoppas att ångbåten hunnit ifatt honom innan även hans tid är ute. ✱



Snart i ditt vardagsrum?

MUSIK

Var och en sin egen Pavarotti

Världens mest moderna operahus ska växa fram i den norrländska glesbygden. Tonsättaren Fredrik Högberg vill inte bara förändra sättet vi upplever opera, utan också hur den skapas, skriver **Anders Rönmark**.

EN GÅNG I TIDEN, NÄR träindustrin i Ådalen blomstrade, fanns det i den ångermanländska orten Nyland ett behov av ett stort tingshus, en pampig byggnad som symboliserade ett starkt och växande samhälle. De dagarna är historia nu; antalet invånare i Nyland har stadigt minskat och någon rättsinstans har inte funnits där på många år.

Trots utflyttningen står dock tingshuset vid Ångermanälven kvar och i det byggs det idag något som samhället aldrig tidigare har haft. Tonsättaren Fredrik Högberg skapar inte dekor eller snickrar på orkesterdiken, men i byggnaden som numera är både Högbergs bostad och studio ska ett operahus växa fram. Ett virtuellt sådant.

En affärsidé som ännu inte realiserats fullt ut är inte helt enkel att förklara, särskilt då upphovsmannen inte vill avslöja allt i förväg, men projektet iOpera vilar på idén att operan ska ta större plats på internet. Det är dock inte en obändig tro på att nätet bara för gott med sig som får Fredrik Högberg att bygga sitt operahus. Tvärtom.

I SIN LICENTIATUPPSATS om iOpera-projektet (Högberg forskar vid Luleå tekniska universitet om "den virtuella musikteatern" parallellt med att han försöker förverkliga

den) konstaterar han framt att internet är den stora utmaningen för den "seriösa konsten och musiken" och kan verka mot "fördumning och inskränkthet".

"Om de allvarligt menade kulturyttringarna och de icke kommersiella ambitionerna ska finnas med i det globala, offentliga samtalet, måste man, som jag ser det, snabbt etablera sig på internet för att kunna vara med och påverka dess utveckling i en riktning som passar konsten och upphovsmännen", skriver Högberg.

– Det finns mycket skit på nätet, men om man nu tror på att det finns en stark kraft i de seriösa konstarnas så måste de finnas just där. För balansens skull, säger Fredrik Högberg.

En uppfattning som inte delas av alla. Högbergs experimentlusta har applåderats av vissa, men också mötts med stark skepsis.

– Det jag skapar kommer att göra operan mer tillgänglig och det är det inte alla som vill. Bland operaälskarna finns det på många håll en väldigt elitistisk syn på vad som är "fint", och internet är definitivt inte det, säger Fredrik Högberg.

– Men det finns även ett starkt motstånd hos dem som inte gillar opera. Inom arbe-

tarrörelsen har man exempelvis aldrig gillat tanken på att göra opera folkligt; det lever kvar en misstro mot så kallad finkultur.

SÅ VAD ÄR DET då Högberg försöker göra?

Inom ett år hoppas han kunna lansera sajten iopera.com, ett operans Spotify eller iTunes, den naturliga platsen för människor som vill uppleva opera på nätet.

Men det är också platsen där ny opera, eller åtminstone förändrad opera, skapas. Operaföreställningar runtom i världen ska visualiseras och de olika uppsättningarna läggas upp på sajten. En besökare kan där efter gå in och se en uppsättning av exempelvis *La Bohème* från Berlin eller en uppsättning av samma opera från Metropolitan i New York. Eller varför inte *La Bohème* från Berlin, New York, Stockholm och London – samtidigt?

– Tekniken finns redan, men vi kommer att göra den tillgänglig på ett sådant sätt att man enkelt ska kunna mixa sin egen operaföreställning. Du kanske gillar tenoren i Berlin, men vill veta hur han låter tillsammans med sopranen i Stockholm och hur det ser ut med dekoren och ljussättningen från ett operahus i Asien? Bra, sätt ihop det på det sättet då. Och vill du spela en av rollerna själv be- »

hövs bara en webbkamera och en mikrofon för att bli en del av föreställningen, förklarar Fredrik Högborg.

DET EGNA SKAPANDET sker i en utflyttningsbygd i Ångermanland, 20 mil från närmaste operahus (Umeå) och en timme med flyg till huvudstaden. Men det finns faktiskt en poäng med att Fredrik Högborg, som kanske är mest känd för sina tuba- och trombonkonserter och sina samarbeten med trombonisten Christian Lindberg och klarnettisten Martin Fröst,



Fredrik Högborg.

skriver och spelar in ute på vischan. Högborg, hans familj, de inneboende studenterna som lär av honom och de influgna musikerna som spelar för honom, skapar ett kreativt musikaliskt kollektiv.

– Här ute har jag fantastiska förutsättningar som jag inte hade haft om jag bott i Stockholm, men det är inte bara studion som gör att jag vill vara här. Jag vill ju också visa med iOpera att man kan skapa oavsett var man bor, så länge som man har en bra uppkoppling, säger Fredrik Högborg, som när vi talas vid just avslutat inspelningar med mezzosopranen Malena Ernman hemma i tingshuset.

Ernman spelar också en av huvudrollerna i den opera som Högborg specialskrivit för iOpera, *The Woman of Cain*. Den ska inte bara marknadsföra iOpera och visa hur sajten ska kunna användas, utan är också en specialskriven för internet.

– Jag har tittat mycket på hur man tar in information på nätet och jag tror inte att någon sätter sig ned vid en dator och tittar på opera i en och en halv timme. Därför är *The Woman of Cain* skriven i 16 scener som varandra är mellan åtta och tolv minuter långa. Inte i två långa akter, förklarar Fredrik Högborg.

– På nätet klickar vi oss fram, testar, går vidare och kommer kanske tillbaka senare. Det är det vi måste anpassa oss till om vi vill att operan ska nå ut till en bredare publik.

The Woman of Cain kommer troligtvis att också ges ut på skiva, något som i sammanhanget kan tyckas vara en minst sagt obsolet publiceringsform. ✿

SPRÅK

Verklighetens makt över språket

Högern blev moderaterna och kommunisterna förvandlades till vänsterpartiet. På senare tid har Håkan Juholt börjat tala om "social demokrati". **Lars Melin** är föga imponerad.

DEN SOM DÖPER SIN dotter till Tindra eller sin son till Zlatan hoppas förstås att namnen ska göra det generna kanske inte orkar med. De flesta har en oerhörd tilltro till ordens och namnens magiska kraft.

Så det är naturligt att vi också får produktnamn som Bregott, Bravo, Kalaspuffar, Drömlimpan... Ja, hela frukosten blir en orgie i förföriska namn.

Och skolbyråkrater hoppas alltid att förtätad lärandemiljö ska få de trånga lokalerna och de stora klasserna att framstå som riktigt acceptabla, och att livslångt lärande ska få usla skolresultat att te sig reparabla, ja riktigt respektabla på sikt.

För nästan 100 år sedan lanserades den klassiska Sapir-Whorfhypotesen att språket har makt över tanken. Hypotesen har testats åtskilliga gånger med negativt resultat, men tillämpats fler gånger – också med negativt resultat. Man behöver bara tänka på alla ordbyten som gjorts för buset, darrarna, tjänstehjonen, de sparkade och dumskallarna. Tycker vi bättre om dem nu efter alla ordbyten: de marginaliserade, den psykiska ohälsan, hygien teknikerna, arbetskraftsreserven, de med ojämn kravprofil?

NEJ, FÖR DET FINNS EN mycket starkare kraft än Sapir-Whorf: verklighetens makt över både tanke och språk.

Till de trosvissa hör i alla fall de politiska partierna. Alla de gamla partierna utom

ett har bytt namn för att beveka fiender och charma likgiltiga.

Högerpartiet
Moderaterna
Nya moderaterna

Bondeförbundet
Centerpartiet

Folkpartiet
Folkpartiet liberalerna

Kristen demokratisk samling
Kristdemokraterna

Kommunisterna
Vänsterpartiet kommunisterna
Vänsterpartiet

Socialdemokraterna har däremot hållit fast vid sitt varumärke – tills nu. Partiledaren gör en ensammanöver och skiftar från socialdemokrati till social demokrati. Vi vet inte om Håkan Juholt tror på Sapir-Whorfhypotesen. Troligare är att hans känsliga språköra uppfattat att ord som börjar på förledet social- är ganska tunga: socialsekreterare, socialdepartement, socialkontoret och så vidare medan fraser med adjektivet social ofta är fjäderlätta: social kompetens, sociala medier, socialt kapital, social förmåga och så vidare.

Detta är inte bara en fråga om språkrytm, alltså långa sammansättningar med massor av stavelser mot kortare ord i lösare förbindelser. Det finns också en tendens till betydelleskillnad som Håkan Juholt kanske inte har noterat.

Social har en grundbetydelse av att vara tillsammans. Det latinska *socius* betyder kompis. Frågan är bara vilka som är tillsammans. I sammansättningarna med social- är det nästan alltid samhället som ställer tillvaron till rätta med sina socialsekreterare, socialdepartement, socialarbetare och socialbidrag. Vid adjektivet social är det större chans att människor själva och på eget initiativ är sociala med varandra, alltså visar sina sociala talanger och helt enkelt har socialt umgänge. Visst finns det samhällsadjektiv också, som social ingenjörskonst, social rättvisa och sociala reformer. Men det är ändå en tydlig trend, och nya fraser med social är nästan alltid mer mänskliga än politiska.

Så är Håkan Juholt på väg åt fel håll? Ska han försöka göra sin socialpolitik till en social grej? Kan ett parti som alltid strävat efter att göra den sociala frihetszonen så liten som möjligt sätta människors sociala behov framför sociallagstiftning och socialförsäkringar?

Men, Håkan, det är ingen fara! Ingen kommer att uppfatta dig så. Verklighetens makt över tanken kommer att ställa allt till rätta. ✿

YOUR NEXT TOUR AB -DIN BÄSTA RESEKLUBB



KOMMANDE PROGRAM!

Lyxkryssning på RHEN-MOSEL 22-29 OKTOBER 2011

NÄR VINET ÄR SKÖRDAT OCH NATUREN KLÄTT SIG I VACKER HÖSTSKRUD River Cloud II

Följ med på en fantastisk resa på floden Rhen genom Schweiz, Frankrike och Tyskland ombord på Hamburgrederiet Sea Clouds stolthet, RIVER CLOUD II.

BUDAPEST OCH WIEN 13-17 NOVEMBER 2011

Opera och konsertresa i forna dubbelmonarkin Österrike-Ungern

I Budapest upplever vi Verdis **RIGOLETTO** och en symfonikonsert och i Wien, Donizettis **KÄRLEKSDRYCKEN** och en konsert på slottet **Schönbrunn** med musik av Strauss och Mozart. Stadsrundturer i båda städerna samt en intressant bussresa Budapest-Wien.

OPERA, KONST OCH KULTUR PÅ HÖGSTA NIVÅ I TOSCANA, FLORENS OCH SIENA 26-30 NOVEMBER 2011

LA BOHÈME och Rossinis **BARBERAREN I SEVILLA** på Teatro Comunale.

SENSATIONELLA FÖRESTÄLLNINGAR PÅ METROPOLITAN, NEW YORK 27 JANUARI-4 FEBRUARI 2012

Donizettis **ANNA BOLENA** med Anna Netrebko i huvudrollen samt bl. a. Garanca och Costello, Verdis spännande tidiga pärla **ERNANI** med Dimitri Hvorostovsky och Furrucio Furlanetto och **festföreställning** av operan **DEN FÖRTROLLANDE ÖN** med musik av Händel, Vivaldi och Rameau med **Plácido Domingo** samt Danielle de Niese och Luca Pisaroni.

OPERABUSSEN KÖR VIDARE TILL KÖPENHAM HAMBURG 25-29 FEBRUARI 2012

La Traviata, Lucia di Lammermoor och orkesterkonsert. Hemresa via Marienlyst.

FIRA PÅSK I AMSTERDAM MED KONSERTER, OPERA OCH TULPANER 5-10 APRIL 2012

Vi upplever **MATTEUSPASSIONEN** med Rotterdams Symphoniker.

Rossinis **IL TURCO IN ITALIA** på Muziektheater Amsterdam och en konsert på Concertgebouw Amsterdam med sånger av Purcell. Stadsrundturer, kanalfärd och besök i berömda blomsterparken KEUKENHOF.

TRE OLIKA OPERAHUS OCH TRE OPEROR I PRAG 24-27 APRIL 2012

Puccinis **MADAMA BUTTERFLY** på States Opera, Verdis **LA TRAVIATA** på National Theatre och Mozarts **FIGAROS BRÖLLOP** på Estates Theatre. Stadsguidningar med bl. a. besök i Pragborgen, vandring i "gamla stan" och halvdagsutfärd till det mäktiga slottet Cesky Sternberk.



KRISTINA FRÅN DUVEMÅLA

Svenska Teatern i Helsingfors 17-20 APRIL 2012
Teaterkryssning med hotell övernattnig.

Svenska Teatern i Helsingfors 9-11 MAJ 2012
Teaterkryssning med matinéföreställning.

FÖRETAG OCH FÖRENINGAR VI SKRÄDDARSYR ERA RESOR EFTER ÖNSKEMÅL!

YOUR NEXT TOUR AB

Lill-Jans Plan 2 114 25 Stockholm
info@yournexttour.com

-DIN BÄSTA RESEKLUBB

Tel: 08-611 51 50 Fax: 08-735 60 40
www.yournexttour.com



Camille Pissarro, *Boulevard Montmartre*, 1897.

FOTO: FINE ART IMAGES/HERITAGE-IMAGES/SCANPIX

LITTERATUR

Paris som roman och romans

Den franska huvudstaden förknippas fortfarande med storslagen litteratur och storvulna litteratörer. Men frågan är om inte tiden sprang förbi Paris redan i början av 1900-talet. Innan dess var studiet av staden liktydigt med studiet av samtiden, skriver **Fredrik Ekelund**.

ATT PROMENERA I Paris är att vandra i en stad som hela tiden förändras men som, paradoxalt nog, alltid förblir densamma. *Plus ça change, plus c'est la même chose*. Och kanske ligger parisarnas, och stadens, "geni" i just detta: att få alla epoker att samsas under samma tak. Man tar en sväng in på Père Lachaise och hör omedelbart skriken från de avrättade kommunarderna, hör Balzacs unge Rastignac slunga sitt trotsiga "À nous deux, maintenant!" mot de besuttnas Paris; utanför kyrkogården hörs Piafs vackra stämma stiga mot husväggarna i Belleville och nere vid Boulevard Richard Lenoir, 132, syns kommissarie Maigret stoppa sin pipa på väg hem till sin madame i det märkliga strykjärnshuset som utgör ett helt litet kvarter. Simenon måste ha valt adressen med stor omsorg.

Visst är Paris nutid också, med författare som Faïza Guène, Bernhard-Henri Lévy, "l'engage" i Sartres fotspår, och Michel Hou-

ellebecq, provokatören. Men att befinna sig här, är ändå att hela tiden dras ned i 1800-talet, mot Balzac, Baudelaire, Flaubert och Zola. Kanske har det att göra med att den urbana dekoren, boulevarderna, monumenten och många av husen stammar från deras tid, och att det därför inte är svårt att se dem vandra fram Boulevard des Italiens med penna och block i fickan.

I BOKEN *Quand Paris était un roman* beskriver den franska litteraturvetaren Brigitte Munier Paris som modernitetens hjärta och vagga och hur flanerandet utvecklades i takt med några av 1800-talets stora händelser, revolutionerna 1830 och 1848, till exempel, och arkitekten Haussmanns förvandling av Paris centrala delar. Det är en bländande och associationsrik bok med tanke-trådar vindlande in och ut ur mängder av de stora 1800-talsförfattarnas verk. Paris, läst som en roman. Vilket är grundtanken, att

Balzac och hans efterföljare såg staden som den plats som, om man studerade den väl, fick dem att förstå hur tiden ömsade skinn.

MUNIER TAR AVSTAMP i Palais Royal, den kringbyggda trädgården och marknadsplatsen bakom Comédie Française. Det var där det medvetna flanerandet började, hävdar hon, runt marknaden, för att sedan flytta till *les passages*, de inbyggda gallerior som under ett antal år i mitten av 1800-talet drog till sig parisarna och som inspirerade Walter Benjamin till hans mäktiga *Das Passagenwerk*. Det var där man strosade och studerade de upplagda varorna, det var där horor och grisetter lockade i gaslampornas skymningsljus. Under en period fanns över hundra sådana gallerior i Paris innerstad. Men det som fick fart på flanerandet var Haussmanns förändring av innerstaden. Erfarenheterna från revolutionerna, lättheten att bygga barrikader och gömma

sig i de trånga, mörka gränderna, gjorde att överheten drömde om ett Paris där armén enkelt skulle kunna göra rent hus med framtida upprorsmakare. Därför byggdes de stora boulevarderna och revs delar av innerstaden, vilket fick till följd att arbetarklassen tvingades ut ur centrum.

Innan dess hade klasserna bott i samma kvarter. Nu blev Paris innerstad "fin", en gentrifiering, alltså, hundrafemtio år innan begreppet föddes.

Livet i passagerna flyttade ut. De första trottoarerna byggdes, de första uteserveringarna växte fram, man började åka kollektivt och de stora boulevarderna lockade till promenader. Demokratin började slå rot. Vem som helst kunde röra sig var som helst och modet blev viktigt, som ett sätt att skilja ut sig bland jämlikar. Dandyn föddes. Tro inte att jag är som ni, ville han skrika. Men det var han, det var bara det att han klädde sig annorlunda. På så vis blev språten en indirekt bekräftelse på att demokratin kommit för att stanna.

DET VAR I DETTA 1800-talsparis som Balzac, Baudelaire, Flaubert och Zola hämtade sina gestalter men också den omåttligt populära Eugène Sue med sin *Mystères de Paris*, som gjorde Balzac grön av avund på grund av sina försäljningssiffror och sin förmåga att i följtongens form fånga vanligt folks intresse.

Mot slutet av seklet, med Dreyfusaffären 1894 och Världsutställningen 1900 som symboliska vändpunkter, förlorade Paris platsen som världens och modernitetens huvudstad.

Den var inte längre självklart centrum, som ett författarnas laboratorium – en förvandling som enligt Munier syns tydligast hos Marcel Proust som interioriserade staden för att "flanera i sig själv", som hon skriver. Och för André Gide och Romain Rolland, vilka var samtida med Proust, fick Paris aldrig samma symbolmättade roll som hos föregångarna.

Paris pulserar fortfarande, mer än någonsin, och nog rör sig författarna lika berusat i detta hav än idag, misstänker jag. Med en stor och, *peut-être*, avgörande skillnad: internet och de sociala medierna. Ögats gastronomer har plötsligt fått tillgång till miljontals världar.

Böjd över sin Iphone sitter vår tids människa på uteserveringen. Varför trötta ut sig med en lång promenad?

Och dock. Inget är som just denna långa promenad genom staden-romanen Paris. Den som vill, ser fortfarande lika mycket idag. Om man vågar lyfta blicken. Bevis? Igår såg jag Sartre på väg till Café de Flore med sin älskade Castor, Simone de Beauvoir, vid sin sida. Långsamt gående vid St-Germain-des-Prés. På väg att uppslukas av skymning- en efter att ha skrivit under ytterligare ett upprop. ✱

LITTERATUR

Deckare med högre syften

Återutgivningen av fyra deckare av Dorothy Sayers föranleder frågor om hur även populärlitteratur bärs upp av stilistisk briljans och förmåga att ge originella svar på de stora, filosofiska frågorna, skriver **Calle Pauli**.

FÖR LORD PETER WIMSEYS SKAPARE Dorothy Sayers var kriminalromanen bara en del av ett rikt författarskap, låt vara den del som gjort henne världsberömd. Nu återutger Bonniers de fyra deckarna *Oskuld och arsenik*, *Drama kring ung dansör*, *Kamratfesten* och *Lord Peters smekmånad*, där lord Peter möter och utvecklar förhållandet till deckarförfattaren Harriet Vane.

Slående är vilken lysande stilist Sayers var. Hon värnade om språket med lika stor omsorg oavsett om det handlar om vardag, vänner, filosofiska frågor, Jesus, Dante eller lord Peter Wimsey. 1922 utkom hennes första deckare, *Lord Peters största affär*. Under de kommande femton åren gav hon ut tolv romaner och 21 noveller med lord Peter, varav flera tillhör deckargenrens höjdpunkter.

Dorothy Sayers såg aldrig kriminalromanen som ren underhållning, utan som den perfekta genren för att diskutera moraliska frågor om skuld, straff och försoning, och hon hanterade den med samma omsorg som Dante och de medeltida religiösa mysteriospelens författare.

Lord Peter framstår först som den genuina överklassfjanten, men det dröjer inte länge förrän han blottlägger andra och djupare egenskaper, och hans manér blir mer till en skyddande mask. Efter mötet med Harriet Vane, som står åtalad för mord på sin älskare i *Oskuld och arsenik* (1930), utvecklas lord Peter än mer till en allvis, emotionellt och intellektuellt rikt utrustad person, medkännande och sårbar.

Många har hänfyllt anmärkt att Dorothy Sayers med lord Peter skapat sig en intellektuell och erotisk önskedröm, framsprungen i djup kontrast till hennes egna tillkortakommanden på kärlekslivets område.

Det är självklart inte svårt att spåra en längtan i Sayers skildring av sin detektiv och hans kärlek, men att reducera lord Peter bara till önskedröm och Harriet Vane till en idealiserad bild av sig själv är trångsynt. I sitt förord till den nya Bonnierutgåvan ger Anna-Karin Palm ett betydligt intressantare perspektiv: hon menar att ett huvudstråk i de fyra "Harriet Vane-romanerna" består av försöken att besvara frågan om ett ömsesidigt berikande och totalt jämställt förhållande mellan två intellektuellt och känslomässigt rikt utrustade personer överhuvudtaget är möjligt. Och att Dorothy Sayers skildrar denna utopi med en lyskraft som talar till oss än idag.

Dorothy Sayers grundmurade religiositet finns som en underström i det hon skriver, mest som en nyans.

En av hennes mest älskansvärda skapelser är miss Kate Climpson, som förestår "kattfarmen", en detektivbyrå förklädd till skrivmaskinsbyrå skapad av Lord Peter som insett den oändliga potential som går förlorad genom alla kvinnor som "blivit över" när arbetsmarknad och äktenskapsmarknad gjort sina val. Miss Climpson är en äldre ungfru, drastisk, slagfärdig och djupt religiös. Det kärleksfulla porträttet av henne i *Oskuld och arsenik* visar nog en hel del av Dorothy Sayers själv: en intelligent, genomskådande och drastisk kvinna, väl insatt i mänskliga svagheter och tillkortakommanden. ✱



Birro och matematiken



Tanja Bergkvist är fil dr i matematik, verksam vid KTH.

Den 10 augusti lanserade Marcus Birro (vars alster jag annars uppskattar), under rubriken "Det som inte går att bevisa är en stor del av mitt liv", en ny konspirationsteori i *Expressen*: världen styrs av matematiker! Dessa män och kvinnor ska enligt Birro med sina "staplar, siffror och diagram" regelbundet ägna sig åt att "förminska allt mänskligt så att det rymmer i en uträkning". Det skulle jag vilja se – det är i så fall ett resultat i Nobelprisklass. Dessutom befolkas tydligen svenska tidningars kultursidor av matematiker (om det ändå vore så väl...) som sönderdelar, krånglar till och silar allt genom genusfilter (!) vilket leder till exkludering, som är "en vanlig syn bland matematiker" (?). Birro skriver att han kom på kant med matematikerna dagen då hans högstadielärare introducerade "matematik med bokstäver" och att han då inte fattade någonting, vilket kanske säger mer om svensk matematikundervisning än om Birro.

LÅT MIG SÄGA ETT PAR SAKER OM matematik och oss matematiker. Medan andra (genusvetare och kanske de kulturskribenter Birro talar om?) ägnar sig åt att göra det enkla och uppenbara komplicerat och totalt obegripligt, arbetar man som matematiker istället hårt och målmedvetet för att göra det komplicerade och invecklade så enkelt och begripligt om möjligt.

Och medan det i andra sammanhang (exempelvis på kultursidorna) ses som negativt att generalisera, är detta något som istället är både tillåtet och tillrådligt inom matematiken, och i matematiken kan man dessutom generalisera utan att dra förhastade slutsatser.

Vidare, om man generaliserar sina resultat så att de täcker så många fall som möjligt, slipper man behandla varje specialfall, särskilt och psykfall var för sig – det är där bokstäverna kommer in – och detta sparar en hel del tid, och skiljer sig alltså från hur man måste arbeta som opinionsbildare, vilket jag lärt mig den hårda vägen. Slutligen vill vi inget hellre än att inkludera så många som möjligt till att ta del av och förstå våra forskningsresultat, men dessvärre tillåts vi oftast inte publicera dem på kultursidorna.

Vidare, enligt Birro, låter sig matematiker inte svepas med av känslor, Christer Sturmark påstås vara en av matematikerna, och matematikerna försöker beskriva Birros förälskelser med formler!

Men Sturmark är ingen matematiker, det är i hög grad känslor som driver matematiker att ägna årtal av sitt liv åt matematiska problem de fascinerar av, och även om Birros val av partner skulle kunna förklaras med någon matematisk modell, så försöker (och kan) inte denna modell ersätta Birros känslor eller hans förälskelse – bara beskriva, förklara och förutspå processen.

Att syssla med matematik är ren meditation, att befinna sig i ett konstant flow-tillstånd och definitivt en andlig verksamhet. Jag har ett passande lästips till Birro: den teoretiske fysikern Paul Davies böcker, till exempel *Gud och den nya fysiken* eller *I huvudet på Gud*. Annars finns det ett formellt gudsbevis att läsa av matematikern Kurt Gödel – men det innehåller bokstäver.

Nä, Birro, det är inte "matematikernas" fel att du inte orkar läsa kultursidorna, och Humanisternas "Gud finns nog inte" är inte en "matematisk" slutsats, som du skriver (följt av "tänk om Humanisterna och resten av matematikerna har fel"!)). Du tycks helt enkelt prata om något annat än oss matematiker! ✨

I korthet

Exlibrisextas

Bruket av exlibris, etiketter för att upplysa om vem som är ägare till en bok, är lika gammalt som boktryckarkonsten och härstammar från fjortonhundratalet. De första exemplaren var träsnitt, nästan uteslutande med familjevapen.

De heraldiska motiven dominerade, tillsammans med en och annan boktrave och ibland ett landskap, ända fram till 1850-talet då bokmarknaden expanderade och den läsande medelklassen uppstod.

Den som inte hade familjevapen fick illustrera sitt bokägarande på annat vis: exlibris blev nu ett uttryck för den egna personligheten, för att manifestera karriär och fritidsintressen. Motivkretsen innefattade nu nästan vad som helst, i de konstnärliga stilar som var på modet: Formgivare knutna till Arts and Crafts-rörelsen producerade en mängd exlibris i sin karakteristiska stil, symbolistiska konstnärer i sin, inspiration hämtades – precis som inom bildkonsten – gärna från Japan.

Nu blev också exlibris en hobby i sig, med entusiastiska samlare av äldre exemplar. Efter börskraschen 1929 sjönk dock intresset, och med tiden kom massproducerade exlibris – där man bara fyller i sitt namn – att dominera.

British Museum äger en stor samling, ur vilken konstvetaren Martin Hopkinson valt sina favoriter i boken *Ex Libris. The Art of Bookplates* (Yale University Press, 2011). Efter en kortfattad historik följer hundra vackra, fantasifulla och tänkvärda bilder. Ingen som bläddrar genom den kan nog undgå att förtjust fundera över hur den egna exlibrisen skulle utformas.

Therese Bohman



EX LIBRIS
THE ART OF BOOKPLATES



CHARLES HOLME

Anonyma akademiker knyter näven i fickan

Det ligger en hel del i åsikten att vi har allt att vinna på att tonläget i kommentarsfält blir mer civiliserad. Detta hindrar inte att vi bör fråga oss varifrån idéerna med kommentarsfält en gång i tiden kom. Vilka var som mest pådrivande och entusiastiska? Det talades väldigt mycket ett tag om att de traditionella medierna hade spelat ut sin roll och att det var väldigt viktigt att involvera läsarna i den publicistiska verksamheten – ungefär så som vi har involverat eleverna i skolans kunskapsförmedling.

Erfarna politiska kommentatorer, utrikeskorrespondenter och akademiskt verksamma kulturskribenter byttes ut som krönikörer mot unga tyckare som gjorde sig bra på bildbylines och som hade affekterade synpunkter på det mesta. Ju mindre intellektualism, desto bättre; ju fler personangrepp, desto bättre; ju fler populistiska utspel, desto bättre. Tonläget hos dessa krönikörer blev mer och mer vulgärt. När man sedan öppnade upp för läsarkommentarer blev tonläget i dessa fält därefter.

När det nu reageras över okvädningsord och hat i kommentarsfält, handlar det om ett språkbruk som debattörer med en liberalkonservativ, nyliberal, libertariansk, värdekonservativ och kulturkonservativ agenda har mött i tidningsspalterna under årtionden, inte minst på kultursidorna. Ordet "gubbslem", till exempel, har utan problem kunnat kastas på motdebattörer i årtal utan några som helst reaktioner från dem som nu är upprörda över det "hatiska" tonläget i kommentarsfält.

Samtidigt är det inte heller helt lätt att förstå de upprörda reaktionerna hos dem som vill bevara kommentarsfälten intakta. Dessa hänvisar ofta till yttrandefriheten. Men frågan är vad yttrandefrihet egentligen har att göra med dels att bli refuserad i publicistiska sammanhang, dels att kunna påstå vad som helst anonymt. Bara för att man kan yttra sig anonymt råder inte yttrandefrihet. Inte heller bör man se det som en mänsklig rättighet att få texter publicerade i dagstidningar eller tidskrifter, vare sig i pappersform eller digitalt, vare sig under eget namn eller anonymt.

Många av dem som nu är moraliskt indignerade över att de ombeds att framföra sina åsikter under eget namn, bör tänka sig för innan de fäller ytterligare en moraliserande dom över medieklimatet. Om man nu själv inte är beredd att framträda under eget namn, varför är man då så upprörd över att ingen på universitet reagerar över att politiska aktivister som Edda Manga och Mattias Gardell kan flytta fram sina positioner? Varför är man så indignerad över att ingen på Sveriges Radio reagerar när radioteaterchefen Stina Oscarson får ytterligare en idé om att som pjäsförfattare bjuda in en vänsteraktivist, som kan ägna sig åt "nåthet" genom att – så som nyligen skedde – framställa en svensk nutida tågmästare som nazist.

Slår det en aldrig att universiteten och medierna kanske är fyllda av människor som är precis som man själv? Människor som knyter näven i fickan, skriver en anonym kommentar på nätet i smyg, och sedan hasar iväg till mötet där Mattias Gardell och Stina Oscarson lägger fram sina planer för det nya verksamhetsåret.

Johan Lundberg

Moraliserande provinsialister går vilse

Med anledning av den diskussion som på sistone förts i *Axess* kring den mediala och akademiska vänsterns dragning mot totalitarismen kan jag inte låta bli att ställa mig några frågor: Hur kunde det komma sig att så många betydande svenska författare under det gångna seklet föll på knä för det totalitära? Varifrån kom den bottenlösa naiviteten? Hur kunde vassa samhällskritiker från vänster som genom ett trollslag förvandlas till politiska idioter?

Låt mig ge några exempel:

1947 sände 33 svenska författare en hyllningsadress till Kreml, med anledning av att den så kallade oktoberrevolutionen fyllde 30 år. Här fanns – kanske för eftervärlden lite oväntade – undertecknare som Lars Ahlin och Werner Aspenström.

När brevets svassande formuleringar ifrågasattes, förklarade Jan Fridegård med en obetalbar formulering att Stalinsamhället säkert inte var problemfritt: det måste kosta på att bygga nytt.

1954 besökte tredjeståndpunktaren Sivar Arnér i sällskap med bland andra Karl Vennberg Sovjetunionen. De återvände med en nästintill frälsningsupplevelse. De hade betagits av den förlösande frånvaron av reklam, de hade känt kollektivets kraft.

1961 – samma år som Muren byggdes – jämförde Tore Zetterholm i *Idun* DDR-

medborgarnas frihet med vår frihet. De levde med vissa begränsningar men ägde samtidigt trygghet och gemenskap, vi hade fått rätten att läsa Eliot och Pasternak till priset av "handel med människokött på Reeperbahn och stupida revolvermagasin". Hos dem: "kolchosgårdar", hos oss köttmarknad. Prostituerade under socialismen? De kunde inte finnas.

Snart uttryckte Sivar Arnér förståelse för författarrättegångar i Moskva. Till skillnad från i Sverige togs skrivaryrket på allvar där borta, menade han. Ja, det togs på sådant allvar att 1 500 kolleger till honom (av skilda nationaliteter) bragtes om livet under Lenin och Stalin.

Göran Palm klagade över att vi bröstade oss och bråkade om Raoul Wallenberg. Vi borde ha vett att hålla tyst och sluta provocera Sovjetmakten som redan hade sagt sitt.

På 1970-talet kom så Olof Lagercrantz, vår viktigaste opinionsbildare, hem från Kina i Maokostym och beskrev 1900-talets åtminstone statistiskt värste bödel som en folkbildare, påfallande mild till sitt sinne.

Vid samma tid lovsjög Per Olov Enquist Pol Pots uppståndning i det kambodjanska "horhuset". Dessförinnan hade han också sökt legitimera Stalins fördrivning av krimtatarena som tog mer än 100 000 liv.

1983 läste man med uppspärrade ögon i

Anders Ehnmarks *Arvskifte* om det "häpnadsväckande" välståndet i Nordkorea – "en vän i världen, en modig liten nation, en ostasiatisk igelkott som vi har mycket gemensamt med". Ehnmark, denne skarpsinnige samtidskommentator, platt på mage för Kim Il Sung.

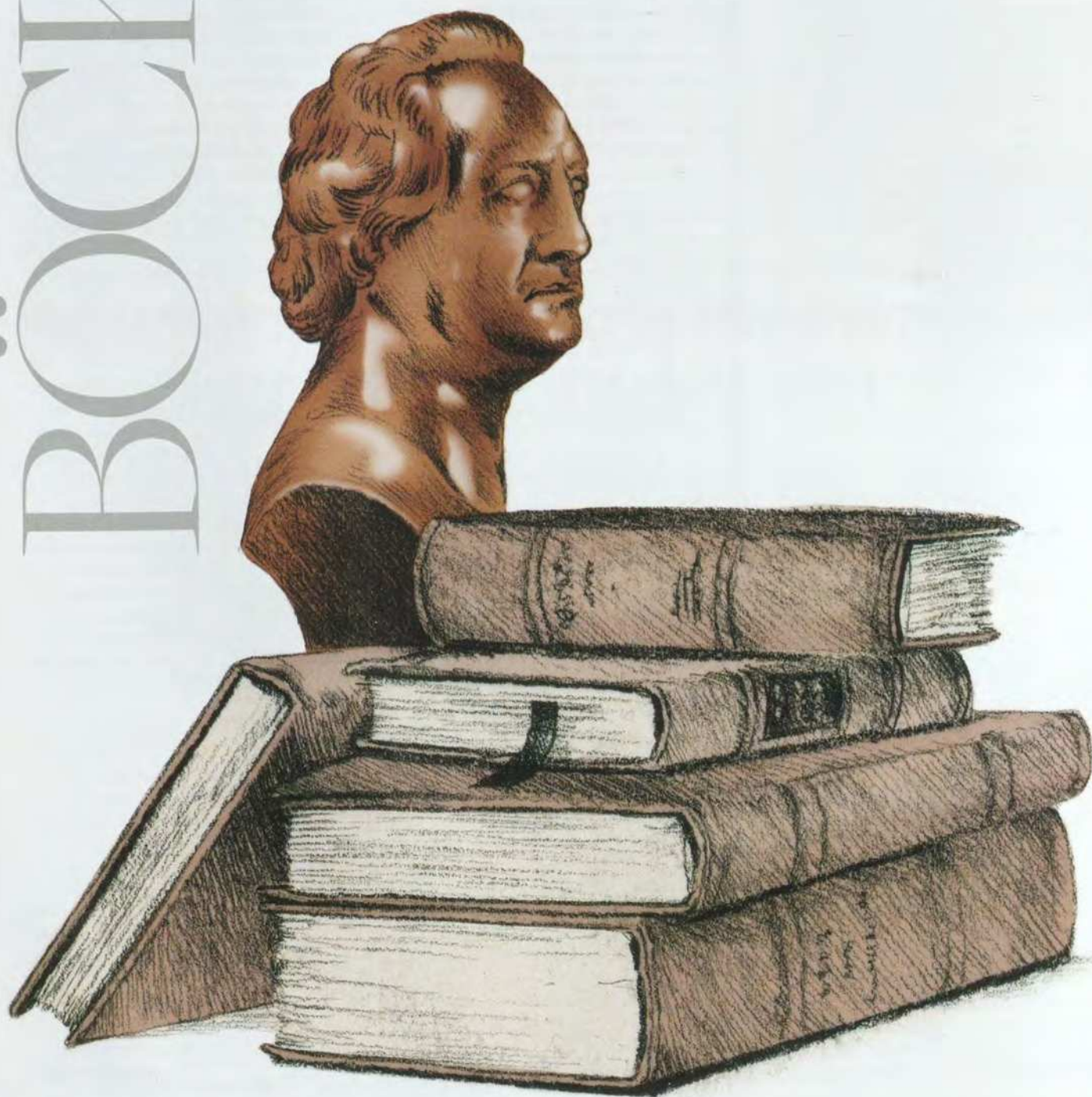
Jag kunde fortsätta med Artur Lundkvists försvar för den sovjetiska inmarschen i Afghanistan, med Peter Weiss försök att inordna medborgarrättskampen i öst i "högerns svarta internation", med Folke Isakssons jämförelse av Fidel Castro och Nijinsky: den kubanske diktatorn som genial balettkonstnär, med mycket annat. Listan tar aldrig slut.

Hur ska man förklara vänsterdiktarnas diktaturstöd under decennier? Kanske är det så enkelt som Carl Hamilton en gång har påpekat: att dessa författare, några av våra största, egentligen aldrig lämnade Sverige när de anlade sina globala perspektiv. Det bara såg ut som om de reste i världen: i grund och botten var de moraliserande provinsialister från ett land som aldrig, i modern tid, drabbats av krig och kollektivt lidande. Jan Myrdal har betonat att det Sovjetunionen på 30-talet som han känner så starkt för allra mest påminner honom om Sörmland. När Per Olov Enquist förfasade sig över horet i Kambodja kikade han kanske bara ut ur det västerbottniska bönehuset.

Magnus Ljunggren

BÖCKER

Bland detta nummers recensioner: Johan Tralau finner livets mening i naturrätten, Carl Rudbeck finner den i lättjan, Ingela Lind hittar botgöring i performancekonsten, Richard Miles diskuterar kärlekens väsen, Mats Bergstrand tror allt mindre på internets möjligheter, Peter Luthersson ser Churchill som förebild för nutidens ledare och Gunilla Jensen fångar en mästerkoreograf i språnget.





Jan van Eyck: Makarna Arnolfinis bröllop, 1434.

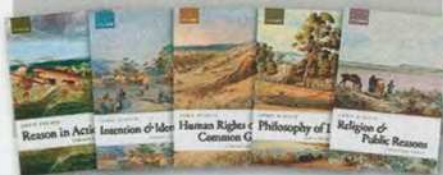
De fasta värdenas försvarare

Naturrätten har inom den politiska filosofin av många förpassats till de idéhistoriska domänerna. Johan Tralau ser en rik idéströmning som förtjänar att återupptäckas.

FILOSOFI

Naturrätten har idag en ganska märklig ställning i den akademiska och politiska kulturen. Å ena sidan menar de flesta att naturrätten har varit avgörande för landvinningar som slaveriets avskaffande i stora delar av världen, för föreställningen om grundläggande jämlikhet mellan människor och folk, liksom för avskaffandet av tortyr. Å andra sidan har naturrätten själv, i dess traditionella men särskilt i dess moderna versioner, kommit att spela en ganska undanskymd roll i den samtida politiska filosofin, rättsfilosofin och moralfilosofin. Det finns förstås ett stort antal skäl till det, och många av dem är inte intellektuella.

COLLECTED ESSAYS BAND I-V JOHN FINNIS Oxford University Press 2011



Så hänger ointresset för den tradition som utgår från Aristoteles och Thomas av Aquino troligen ihop med en oreflekterad, dov känsla, en antiromersk affekt; en föreställning om att ett tankesystem som i så hög grad har förvaltats av och utvecklats i den katolska kyrkan på något sätt skulle vara

befläckat av "religion" och därför ointressant för vår tid.

Medan samtiden har brytt sig om annat, har emellertid arbetet i den naturrättsliga vingården fortsatt. Och det finns nog goda skäl att intressera sig för det arbetet mer än man hittills har gjort.

Ett av de stora namnen i den naturrättsliga idéströmningen är den australienske filosofen John Finnis, professor i rättsfilosofi i Oxford och i juridik vid Notre Dame, som nu har hedrats med en utgåva av sina samlade uppsatser i fem band. Den typen av utgivning inbjuder alltid till recensions-epitet som "monumental" och liknande. I alla händelser är det ett par ordentliga böcker det rör sig om. De bär i bredd, djup och tyngd vittnesbörd om en lång, produktiv och oförsonlig forskargärning.

>>

Det första bandet handlar om grundläggande frågor inom den praktiska filosofin. Det andra om den mänskliga personen och om hur vi skall förstå människors avsikter och identitet. Det tredje berör politisk-filosofiska frågor som krig, abort, dödshjälp och äktenskap, och i det fjärde rör det sig om rättsfilosofiska frågor. Det avslutande bandet diskuterar religionen och dess ställning i samhället och i of-fentlig debatt.

Finnis säger intressanta saker i många frågor, exempelvis om lagbegreppet, gemenskap, så kallad hjärndöd, mänskliga rättigheter, evolutionsteorin, uppenbarel-sen, atomvapen och William Shakespea-re. Jag kommer här att begränsa mig till den grundläggande frågan om hur man resonerar om vad som är värdefullt för män-niskan, på vilket sätt dessa värdefulla tänks förhålla sig till staten och lagen – och slut-ligen om hur det skall relateras till en un-der senare år omstridd fråga, nämligen äk-tenskapet.

Finns det något som är gott och vär-

är uttömmande, det vill säga att alla sa-ker som är värdefulla i sig själva kan hän-föras till någon av de här kategorierna. I den inflytelserika boken *Natural Law and Natural Rights* från sjuttio-talet hävdade han att det finns sju grundläggande vär-den, alltså sådant som vi måste värdesät-ta alldeles oberoende av de följder de har. De sju värdena är liv, kunskap, lek, este-tisk erfarenhet, vänskap, förmåga att an-vända det praktiska förnuftet och "religi-on" – det sista alltid inom citationstecken, då det just här inte betecknar någon sär-skild sorts tro utan snarare någon form av genomtänkt föreställning om världen och dess mening, alltså en spekulativ tanke om hur allting hänger ihop (även en ateistisk föreställning kan på detta sätt räknas som "religion"). Vad innebär det då att dessa värden är grundläggande? Tanken är att al-la dessa företeelser är värdefulla i sig själ-va, det vill säga att vi bör och måste värde-ra dem oavsett de goda konsekvenser de har. De är, med ett kanske lite oskönt fack-uttryck, intrinsikala värden. På vilket sätt

full i sig själv. Det kan låta konstigt, kanske. Men det kritiska testet är här helt enkelt frågan om vi skulle vilja eller ens kunna tänka oss att vara utan kunskap om vi än-då fick alla de fördelar som kunskapen le-der till. Om vi kände välbehag och kunde gå på säkra broar och bli populära utan den kunskapen, skulle vi då känna oss lika nöj-da utan kunskap, i ett vegetativt tillstånd utan kunskapshunger? Nej. Och det vi-sar enligt Finnis att kunskap är just ett så-dant grundläggande värde. För att undan-röja alla missförstånd måste man då för-stås tillägga att tanken att kunskap i en så grundläggande mening är värdefull inte innebär att all kunskap är lika värdefull, el-ler att det därför skulle vara irrationellt el-ler omoraliskt att inte försöka lära sig och minnas allt helt urskillningslöst. Poängen är bara att kunskap bör betraktas som nå-got värdefullt, och då inte bara på grund av dess konsekvenser.

Att sådana värden är goda i sig själva kan nu enligt Finnis inte bevisas – och det avgörande är här att de inte behöver bevi-sas. De är "uppenbart värdefulla", det in-ses av sig självt; Finnis använder på engel-ska "self-evident" för att föra över uttryck-et per se nota från Thomas av Aquino. Nu kan man förstås invända att de inte tycks vara uppenbara eftersom det finns perso-ner och samhällen som har handlat som om de inte alls förstod värdet med exem-pelvis liv (särskilt andras liv) eller kunskap eller skönhet. Men Finnis argument om att dessa värden är universellt och absolut giltiga är inte beroende av att alla männis-kor och samhällen i sina handlingar och ar-gument faktiskt respekterar eller säger sig respektera värdena ifråga. Istället hand-lar det om att en rationell person som har genomgått en normal moralisk utveckling inte kan låta bli att förhålla sig till dessa värden som något annat än goda i sig själ-va. Det är helt enkelt mycket svårt att upp-riktigt hävda att kunskap inte är värdefull i sig själv, och den som gör det vecklar in sig i ett ormbö av självmotsägelser.

Nu kan man förstås tänka sig att dessa grundläggande värden skulle kun-na ordnas hierarkiskt, så att det ena är vik-tigare än det andra. Så skulle kanske ett värde som "liv", alltså fysisk överlevnad och hälsa, skulle vara överordnat de an-dra eftersom förverkligandet av alla an-dra värden är beroende av att det finns liv. Men Finnis teori om värdena är obönhörligt pluralistisk; han menar att värdena in-te kan ordnas hierarkiskt. Så tycks ju fak-tiskt också alla dessa grundläggande vär-den beroende av varandra – möjligheten att upprätthålla livet kräver kunskap, kun-skap kräver kanske en känsla av mening i livet och universum, alltså det som Finnis kallar "religion", och kanske skulle det in-

De flesta av oss eller alla njuter i varie-rande grad av kunskap och av kunskaps-inhämtning. Men varför värdesätter vi kunskap – eller snarare, varför bör vi värdesätta den? Ett svar skulle naturligtvis vara att det ger oss välbehag och lustkänslor.

defullt för alla människor? För inte så länge sedan hörde det närmaste till god-ton bland människor med universitets-examen att säga att det inte finns något som är absolut värdefullt för alla män-niskor, och inte heller något som faktiskt mer eller mindre värdesätts av alla kul-turer och samhällen. Idén att alla värden var relativa tänktes också på något sätt va-ra en moraliskt mer högstående position än den omvända, nämligen tanken att det finns företeelser som alla kulturer värde-rar högt eller åtminstone borde värdesät-ta. Idag är det inte alls fashionabelt att sä-ga sådant längre, och i hög grad har det nog att göra med händelserna under och efter 11 september 2001 – det blev svårt att sä-ga att bedömningen av sådant som terror-dåd mot oskyldiga eller tortyr av misstänk-ta helt enkelt var godtycklig och en fråga om konventioner som skiftar mellan oli-ka samhällen.

Frågan för den politiska filosofin är emellertid vad som verkligen är grund-läggande värdefullt. John Finnis originel-la bidrag till den diskussionen – säkerli-gens hans mest nyskapande och intressan-ta tanke – är en lista som han själv menar

tänks då liv, kunskap, lek, skönhetsupple-velser, samvaron med andra som här kall-las vänskap, praktiskt förnuft och en re-flekterande livsåskådning vara något i sig självt gott?

Låt oss ta exemplet "kunskap". "Alla människor", skriver Aristoteles i *Meta-fysiken*, "eftersträvar av naturen kunskap." Gott och väl. De flesta av oss eller alla nju-ter i varierande grad av kunskap och av kunskapsinhämtning. Men varför värde-sätter vi kunskap – eller snarare, varför bör vi värdesätta den? Ett svar skulle naturligt-vis vara att det ger oss välbehag och lust-känslor. Ett annat skulle kunna vara att kunskap hjälper oss att överleva i världen, och att exempelvis matematiska insikter är värdefulla eftersom de hjälper oss att bygga bättre broar eller konstruera satel-liter som gör att vi kan föra långa och nöd-vändiga samtal på mobiltelefon.

Ett tredje svar skulle kanske vara att det hjälper oss att imponera på andra perso-ner, eller att vinna frågesporter eller säll-skapsspel, eller någonting annat. Men Fin-nis svar är att kunskap inte bara är värde-full av skäl som har att göra med de följ-der vår kunskap får, utan att den är värde-

te finnas någon sådan önskan om denna inte belönades med skönhetsupplevelser i hjärnan, och så vidare och så vidare. Så liv, kunskap, lek, estetisk erfarenhet, vänskap, förmåga att använda det praktiska förnuftet och "religion" är alltså alla rimligen beroende av varandra och därför lika grundläggande.

Frågan blir då naturligtvis hur man löser konflikter mellan dessa värden. Accepterar vi tanken att de här sju företeelserna i vissa situationer kan stå i motsättning till varandra vill vi ändå gärna ha en en bruksanvisning som gör klart hur vi skall lösa sådana värdekonflikter. En person som väljer att göra skönheten eller kunskapen till det centrala i sitt liv – inget konstigt val för en konstnär eller forskare – kan upptäcka att ett sådant livsval under vissa omständigheter kan göra det svårt att förverkliga andra grundläggande värden, exempelvis "vänskap", som för Finnis täcker allt från kärleken till ett barn över gemenskapen med den man är gift med till gemenskapen med kamraterna i curlinglaget. Men Finnis svar är mycket enkelt, och gör ingenting för att sådana frågor ska bli mindre komplexa eller komplicerade: Det finns helt enkelt ofta ingen "automatisk" lösning på sådana svåra situationer. Det praktiska förnuftet, alltså människans förmåga att förhålla sig till värden och värdekonflikter, att bedöma vad som är rätt, måste helt enkelt göra avvägningar mellan värdena. Ändå finns det en princip som ligger till grund för en förnuftig bedömning i varje enskild handling och valsituation – nämligen att en handling inte skall bortse från eller syfta till att förstöra något av dessa värden. Det är ingenting konstigt med att viga sitt liv åt konserten. Det är heller inget konstigt med att man då ibland måste försumma vissa av de andra värdena i livet. Men ett livsval eller en handling som behandlar något av de grundläggande som betydelselöst är alltid förkastligt.

Det här är alltså en pluralistisk teori om värden; den hävdar inte att det bara finns ett grundläggande värde som moralen och politiken skall förverkliga (som i fallet med utilitarismen, där nyttan i någon mening, exempelvis den sammanlagda mängden njutning i världen, skall förverkligas till varje pris). Istället framträder här en uppsättning värden som alltid måste balanseras och vägas mot varandra. Det är rimligt och troligen oundvikligt att en person lägger tonvikten på vissa värden snarare än andra i sitt liv. Men det vi rationellt kan veta är enligt Finnis att handlingar som syftar till att förstöra något sådant värde alltid är förkastliga. Det här ger Finnis teori både en intressant flexibilitet och en stenhård principfasthet. Å ena sidan ger den stor förståelse för att olika sam-



John Finnis.

hällen är ordnade på olika sätt, och att de – förhoppningsvis – syftar till att förverkliga samma värden, fast på olika sätt. Å andra sidan blir Finnis lära obönhörlig vad gäller lagar, seder och handlingar som behandlar något av dessa värden som om de inte vore det absoluta värde det är. Oavsett hur många liv vi kan rädda, hur mycket kunskap det än skulle ge oss, hur mycket lek och skönhet det än skulle möjliggöra, så vore det ändå absolut förkastligt – ont – att bestraffa en oskyldig person. Och den här principfastheten vaccinerar oss rimligen mot många förstående men farliga frestelser. Så dryper Finnis av sarkasm när han kritiserar en av den tysk-judisk-amerikanske filosofen Leo Strauss lärjungar som försvarade kallakrigsföreställningen att om Sovjetunionen atombombade oss så borde vi också säkerställa att det inte fanns något liv kvar där heller – better dead than red. Till skillnad från stora delar av 1900-talets politiska tänkande utgår därför Finnis från att rättvisan kräver att vi aldrig under några omständigheter avsiktligt dödar en oskyldig person.

Det kan låta självklart. Många skulle nog hålla med om att liv, kunskap, lek, estetisk erfarenhet, vänskap, förmåga att använda det praktiska förnuftet och en genomtänkt föreställning om världen och dess sammanhang är grundläggande för att nå tillfredsställelse i livet. Och ganska många skulle nog likaledes kunna gå med på att listan över värden troligen är uttömmande, det vill säga att alla saker som vi med rätta betraktar som goda i sig själva troligen kan hänföras till de här kategorierna. Men det kontroversiella är att Finnis naturligtvis nog betraktar de här värdena som något som också staten och lagstiftaren måste förhålla sig till och respektera, att författningen och lagarna skall skydda och främja dem. Och här skiljer sig Finnis från en stor del av den samtida politiska filosofin, och kanske alldeles särskilt då från den liberala grenen av den. I den skolbildning som kallas "politisk liberalism", och som i hög grad förknippas med den för några år sedan avlidne amerikanske filosofen John Rawls, vill man istället betrakta staten som en sorts neutral instans som inte rättfär-

digar lagar eller förordningar med hänvisning till sådana grundläggande värden, utan istället orienterar sig utifrån en mycket liten kärna av "politiska" värderingar, som grundläggande rättigheter och tanken att medborgare måste ha någon typ av rudimentär förmåga att ta hand om sig själva.

Den här skillnaden är i själva verket av grundsdjup. Ta till exempel operahus. Många stater understödjer opera på olika sätt. En politisk liberal i den här meningen kan också tänkas subventionera Kungliga Operan, men eftersom denna dominerande liberala skolbildning har avsvurit sig värden av den typ som vi hittar på Finnis lista kan det inte ske med argumentet att operan som konstverk är särskilt estetiskt värdefull och att det därför vore olyckligt om den inte längre skulle förvaltas, föras vidare och utvecklas. Om man däremot kunde visa att operalyssnande gjorde människor mer ekonomiskt produktiva skulle det vara helt i sin ordning. Argumentet att den stora konsten är värdefull i sig själv kan emellertid inte imponera på en liberal av just det slaget. Tar vi Finnis teori om de grundläggande värdena på allvar blir det dock kanske onödigt eller till och med perverst att behöva ta omvägen via ekonomisk nytta för att försvara en sådan kulturpolitik. Om estetiska upplevelser är värdefulla i sig själva, och vi tror att det kostsamma och komplicerade konstverket opera rymmer stor skönhet, ligger det nog nära till hands att rättfärdiga en kulturpolitik som skyddar sådan skönhet.

Från början var Finnis grundläggande värden alltså sju till antalet. Under åren, och i ljuset av debatter om enkönade äktenskap och polygami, har han emellertid tillfogat en: äktenskap, alltså föreningen mellan man och kvinna. Här blir hans ton skarp, och det är lätt att reagera på hans ordval. Men debatterna om äktenskapet under det senaste årtiondet har varit hårda, och har särskilt från den andra sidan rymt många försök att upprätta tankeförbud eller misstänkliggöra motståndare. Den amerikanske forskaren Martha Nussbaum skrev för några år sedan i boken *Hiding from Humanity* att försvaret för det traditionella äktenskapet och motståndet mot införande av enkönade äktenskap troligen var en "primitiv narcissistisk typ av aggression".

Alltnog, Finnis menar nu att även äktenskapet, "den institution" i vilken man kan förverkliga ett "kärleksfullt och jämlikt föräldraskap", måste ingå i listan över grundläggande värden. Finnis pekar helt riktigt på äktenskapets betydelse för frihetliga samhällens ordning och stabilitet. Och det är naturligtvis sant att forskare och opinionsbildare har tenderat att ignorera de problem som har uppkommit i

samband med att äktenskapet som institution under senare årtionden har nedvärderats, vilket exempelvis blir tydligt i många samhällens skilsmässotal. Samtidigt är det inte svårt att tycka att den krävande gemenskap mellan man och kvinna som Finnis kallar äktenskap inte hör hemma i samma dimension som de grundläggande värdena. Förstår man äktenskapet som ett jämställt äktenskap som ingår för resten av livet och utmynnar i uppfostran av barn till kärleksfulla och självständiga personer ligger det kanske nära till hands att betrakta det som värdefullt i sig självt. Problemet uppstår när Finnis specificerar det goda i äktenskapet. Äktenskapet har nämligen två syften eller ändamål – å ena sidan fortplantning och å andra sidan vänskap, i den intensiva meningen kärleksfull gemenskap mellan mannen och kvinnan. Och redan här möter vi en svårighet som Finnis faktiskt inte tycks medveten om, nämligen att det senare, alltså vänskap, ju är ett av de redan inkluderade grundläggande värdena. Om vi skall tänka oss listan över värden som uttömmande och fullständig, alltså att allt kan hänföras till den, är det ett problem att ett av värdena förefaller vara en underkategori till ett annat.

Frågan blir därför om äktenskapet som gemenskap mellan man och kvinna kan sägas vara värdefullt i sig självt på samma grundläggande sätt som de övriga värdena. Föreställningen om äktenskaps två ändamål tycks övertygande, alltså fortplantning och en alldeles särskild sorts vänskap. Och Finnis formulerar psykologiska insikter om sexualitet och trohet som troligen är fundamentala. Om vi skall pröva äktenskapet som något i sig självt gott på samma sätt som vi prövar de andra värdena, måste vi ställa frågan om vi allt annat lika, alltså om vi ändå hade de fördelar som vi förknippar med äktenskapet, faktiskt skulle eller borde kunna tänka oss att leva utan det. Eller, för att vrida åt skruven ett varv och formulera det på ett mer psykologiserande sätt som Finnis kanske skulle motsätta sig: Vore det osunt att kunna tänka sig att leva utan äktenskapet? Vad gäller alla de andra värdena – liv, kunskap, lek, estetisk erfarenhet, vänskap, förmåga att använda det praktiska förnuftet och en genomtänkt föreställning om världen – skulle vi nog med rätta tycka att det vore ett tecken på en svår störning om man permanent och systematiskt valde bort eller omöjliggjorde det värdet i det egna livet. Men gäller det verkligen äktenskapet?

Här bör diskussionen gå vidare innanför och utanför det stora naturrättsliga fadershuset. Och i det samtalet kommer John Finnis att ingå.

Johan Tralau

Till lättjans lov

FILOSOFI

Upplysningen är vanligen inte känd för att prisa lättjan. Tvärtom så var det arbetet som gällde. Flera av de största namnen var veritabla arbetsmyror. Det räcker med att se på omfattningen av deras verk. Voltaire menade att arbete var den bästa tröst som stod till buds i en osäker och tragisk värld. Visserligen levde han ett privilegierat liv men han fyllde det med arbete, inte minst hans lika lysande som enorma korrespondens visar att han var en outröttlig aktör som slogs för frihet och rätt.

Inflytelserika röster menade att den som inte arbetar därmed förlorar sitt existensberättigande. Detta gällde inte bara luffare och lösdrevare utan kom snart att också omfatta den stora och parasitär aristokrati som levde på andras bekostnad utan att själv bidra med något av värde, ungefär som vår tids kungahus.

Också den tyska upplysningens största namn, Kant, såg i lättjan en avskyvärd last och ett hinder när människan ville förverkliga den självständiga, autonoma, existens som var ett av upplysningens mål.

Alla dessa idéer hittar man i upplysningens huvudfåra; de har väl i viss mån bidragit till att upplysningen fått ett tveklaktigt rykte i vissa kretsar. Michel Foucault såg problemet och utvecklade dessa tankar i sitt numera klassiska arbete *Övervakning och straff*: statens uppgift blev att förvandla människan till en nyttig kugge i det stora samhällshjulet. Och ville hon inte bli det såg man med våld till att hon blev det.

Denna version av upplysningen är inte heltäckande. Visst – det var bland annat genom arbete som människan skulle förverkliga sin frihet. Men det finns också en annan tankelinje i upplysningstraditionen som Pierre Saint-Amand lyfter fram i sin sympatiska och milt subversiva bok *The Pursuit of Laziness*. Saint-Amand, som är professor vid det ansedda Brown University i USA, analyserar lättjan som den prisades i några texter av upplysningens största namn, bland andra Diderot och Rousseau. Voltaire nämns däremot endast i förbigående.

Det är lättja i vid bemärkelse som är ämnet för Saint-Amands bok; lättjan är inte bara en avsmak för det som idag

kallas arbetslinjen utan nästan en världsåskådning, en etisk, estetisk och metafysisk attityd till världen.

Pierre Marivaux, som idag är mest känd för sina eleganta teaterpjäser, skrev också dagböcker och tidningsartiklar, där han formulerar de ett slags nyckfull estetik. Hans ambition var inte att tänka bra eller dåligt utan att så troget som möjligt följa fantasin vart den än ledde honom. På denna punkt har han jämförts med Montaigne som delvis hade samma odogmatiska program när han skrev – och skrev om – sina essäer.

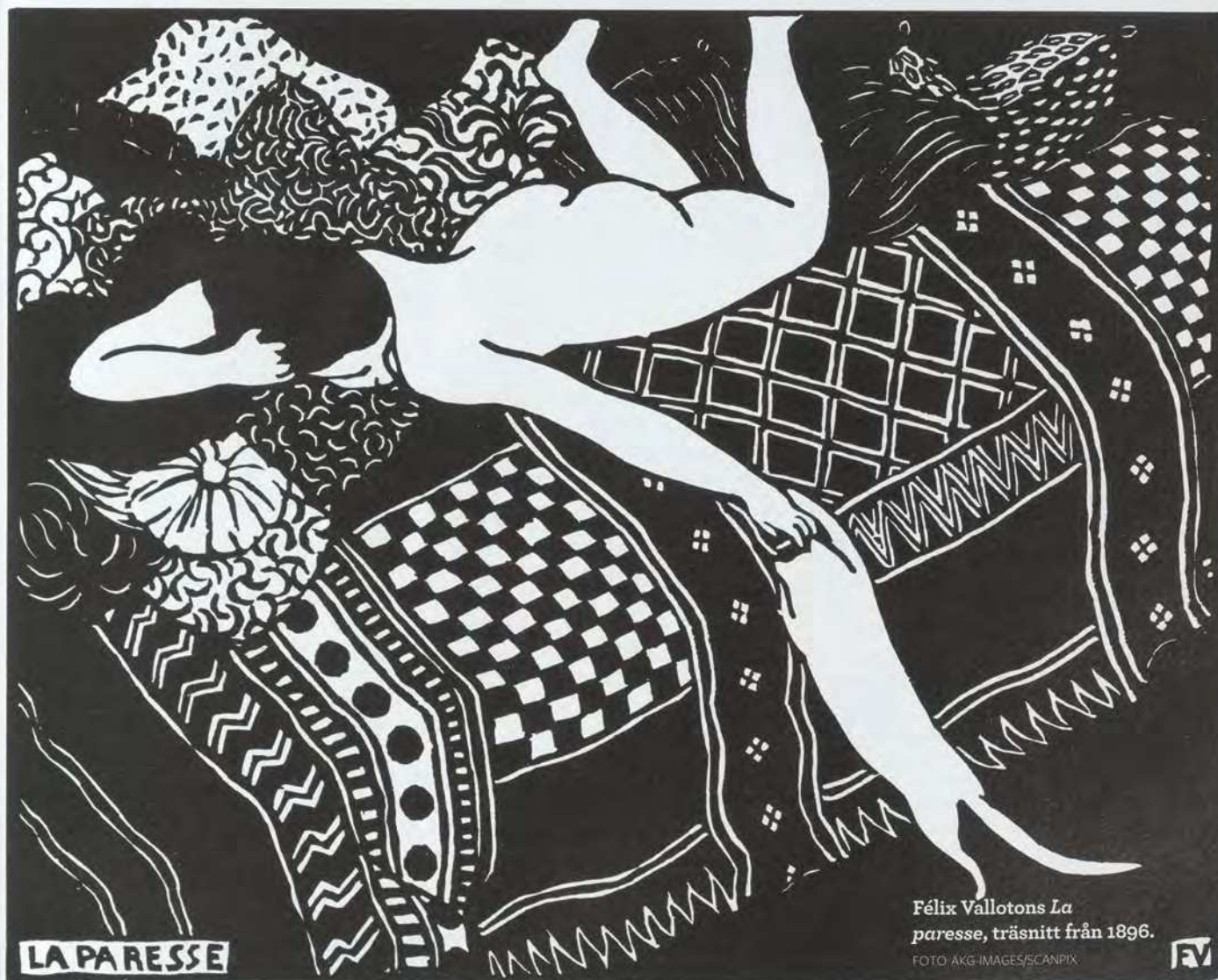
Hos båda blev det ofärdiga ett värde som inte bara var estetiskt utan också moraliskt eftersom det skyddade mot dogmatism och fanatism. Det flyktiga och föränderliga värderades högre än det beständiga och permanenta.

Nästa nedslag gör Saint-Amand hos Chardin som här inte är den idogt arbetande bourgeoisens skildrare utan en konstnär som fascinerades av det kortlivade och efemära, av en såpbubbla och av en leksakssnurra.

Chardin målade inte särskilt mycket. Diderot, som bland mycket annat var en framstående konstkritiker, hade aldrig träffat någon som sett Chardin måla. Diderot själv får exemplifiera Saint-Amands tes med några av sina texter men absolut inte genom sitt enormt produktiva liv.

I Diderots roman *Rameaus brorson* dyker lättjingen upp i sin kanske mest extrema form, ett *far niente* driven till ytterlighet. Den ständigt pladdrande brorsonen avslutar aldrig något, lever på andras bekostnad, vet aldrig på förhand var han skall tillbringa nästa natt. Han föredrar fragmentet framför helheten och han föregriper moderna gestalter som Baudelairens fläner och Rimbauds oppositionella bohem.

Denna linje fortsätter hos Joseph Joubert, ytterligare en av dessa som skrev väldigt mycket men som aldrig lyckades avsluta något. Så här i efterhand är det lätt att se hur Jouberts estetik aldrig skulle ha tillåtit ett avslut. Hans lättja är ontologisk, skriver Saint-Amand. "Hans värld är en flyktig sammansättning av bubblor, en efemär konkretion av ångor." Han får Saint-Amand att tänka på den sene Roland Barthes; den Barthes som hade övergivit sina scientistiska och strukturalistiska drömmar om en allmän semiotik och istället odlade fragmentet, det ofärdiga



och provisoriska. Den kanske mest problematiska av Saint-Amands gestalter är inte överraskande Rousseau, vars verk pekar åt flera håll.

Forskarna är ännu inte överens om Rousseau djupast sett är en talesman för en radikal, genuin demokrati eller om han är en tidig förespråkare för en totalitär samhällsform, där folkviljan skall tvinga de motvilliga till frihet. Rousseau är omöjlig att sammanfatta eftersom hans verk är så motsägelsefullt.

I början av sitt liv prisade han aktivitet och arbete, och kallade dagdrivare för tjuvar. Men allt detta kom att förändras i hans senare självbiografiska texter där han visar sin förtjusning för spetsknyppling: "Jag satt vid min dörr och arbetade precis som kvinnorna och pratade med dem som gick förbi." Han gör sig av med sin klocka för han behöver inte längre veta vad den är. Han drar sig tillbaka från världen och gör bara vad som faller honom in. Om Rousseau alls förebådar något är det knappast den moderna bohemen och flanören utan

snarare den gröna rörelsen med dess förakt eller i alla fall motvilja mot det urbana.

Det finns idag hela bibliotek skrivna om upplysningen och dess gestalter, alltifrån Ernst Cassirers översikt som var standardverket över 1960-talet då Peter Gays böcker övertog den rollen, fram till idag då Jonathan Israel är i färd med att fullborda sitt väldiga verk om denna tid och dess aktörer. Saint-Amant har inte ambitionen att konkurrera med någon av dessa. Men hans studie kastar lite grus i de stora maskinerierna. Den visar att det också finns en annan historia att berätta, att upplysningen visst inte endast var den enkla utvecklingsoptimistiska lära som dess be-

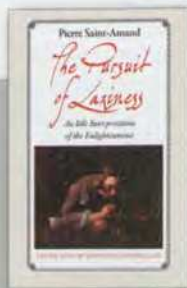
lackare har velat göra gällande.

Både hos i sammanhanget ganska perifera gestalter som Marivaux och Joubert och hos centrala aktörer som Diderot och Rousseau hittar man ett slags motberättelse som hela tiden hotar att undergräva eller kanske ännu värre att förlöjliga den etablerade versionen.

Saint-Amands tolkning visar vilket rikt arv upplysningen har lämnat efter sig. Den kämpade inte bara för demokrati och mänskliga rättigheter utan också för rätten att leva ett annorlunda liv utanför konventioner, rätten att betrakta istället för att agera.

Carl Rudbeck

THE PURSUIT OF LAZINESS
AN IDLE INTERPRETATION OF
THE ENLIGHTENMENT
PIERRE SAINT-AMAND
ÖVERS. JENNIFER
CURTISS GAGE
Princeton University Press 2011



Det moderna äktenskapets paradoxer

SOCIOLOGI

Gör livet levande – inled en affär, ropar sajten Victoria Milan sedan oktober 2010 till svenskar som är gifta eller lever i fasta förhållanden. Den oblyga uppmaningen till otrohet orsakade en puritansk folkstorm i det sexuellt frigjorda Sverige. Otrohetssajten slog fulrekord – reklamombudsmannen fick över 200 anmälningar. Men sajten friades i juni; reklamstred inte mot reglerna, även om den upprörde många. I det tysta blev istället cirka 120 000 svenskar medlemmar i Victoria Milan.

Det finns en marknad för otrohet i Sverige – och i västvärlden. Kanadensaren Noel Bidermans nätdejtingföretag för gifta, Ashley Madison, har 2,25 miljoner medlemmar.

Det paradoxala är att detta sker mitt i en bröllops- och babyboom. Sällan har äktenskapet, familjelivet och föräldraskapet stått så högt i kurs som nu. Antalet skilsmässor går ner i hela västvärlden – i Sverige var de som flest 1974. Att ha ett långt och stabilt äktenskap ger status, det bekräftades senast i konsultfirman United Minds årliga mätning. Populära tv-serier handlar inte längre om singlar som lever ett spännande liv (*Sex & The City*) utan om fruar som lever ett spännande liv (*Svenska Hollywoodfruar*).

Är vi på väg tillbaka till en nygamal mix av bondesamhällets produktionskooperativ, 1800-talets borgerliga familj och 50- och 60-talets *Mad Men*-nostalg? Alla dessa historiska förebilder kännetecknas av äktenskapets starka ställning; de förra ser äktenskapet som ett ekonomiskt resonemangsavtal och den senare är det romantiska kärleksäktenskapets guldålder. Och allt paketerades i sin tids dubbelmoral: otrohet fördömdes officiellt, men sågs också som ett nödvändigt ont i de livslånga äktenskapens samhällskultur.

Men om 1800-talets äktenskap var en pliktfylld social institution och 1900-talets äktenskap byggde på förväntningar om kärlek och närhet, kan vi i det tidiga 2000-talets äktenskap ana ett paradigmskifte, skriver den amerikanska histori-

kern Pamela Haag i sin uppmärksammade bok *Marriage Confidential*. Redan i titeln typiskt amerikanska underrubrik presenterar hon det nya paradigmet och ger oss ledord till de nya äktenskapen: *The Post-Romantic Age of Workhorse Wives, Royal Children, Undersexed Spouses & Rebel Couples Who Are Rewriting The Rules*.

Haag har en doktorsexamen från Yale, men hennes bok är inte en akademisk analys av äktenskapet utan en oväntat personlig berättelse om hur det är att vara gift idag – i USA:s medelklass, som fortfarande är förebilden för världens alla medelklasser. Hennes eget äktenskap med John dissekteras ingående och John får ofta kommentera slutsatserna. Hela berättelsen bygger på intervjuer, privata samtal, internetundersökningar och ett nyfikt läsande av kontaktsajter.

Det här är en forskares personliga pejling, ett försök att förstå samtiden. Berättelsen är fylld av fruars och makars frustrerade tankar, men också av en forskares sökande efter sanningen.

Om vi bara hade studerat statistik över äktenskap och skilsmässor skulle vi aldrig ha hittat post-romantiken. Vi skulle bara ha undrat varför skilsmässorna planar ut och äktenskapen ökar. Men om vi gör som Haag, talar personligt med gifta par, upptäcker vi att många håller ihop trots att de inte längre är passionerat förälskade i varandra. Många

kanske inte har sex längre. Ändå skiljer de sig inte. De har ju barn och hus, de är bra kamrater och trivs ihop. Haag kallar dessa äktenskap för lågkonfliktiga, melankoliska och halvlyckliga äktenskap. De är äktenskapets tysta majoritet, de vanliga paren vi möter på föräldramöten och grillfester. De håller inte bara ihop sina familjer, de håller ihop samhället. "Marriage is (...) the building block of civilization", skriver Haag.

Post-romantikern tar avstånd från 1900-talets känslostyrda äktenskap som ofta ledde till skilsmässa. När vi inte längre älskade varandra, skulle vi söka nya kärlekar och skilja oss. Ingen behövde ju stanna i ett äktenskap för försörjningens skull – även gifta kvinnor arbetar ju. Ingen behövde stanna i ett äktenskap för barnens skull – barn far illa i ett olyckligt äktenskap, sa-des det.

Många av dagens unga makar har upplevt det trauma som föräldrarnas skilsmässa nästan alltid är för ett barn. I Haags samtal säger så gott som samtliga gifta par att meningen med äktenskapet är barnen och att de sätter barnens trygghet och lycka framför sina egna individuella önskemål.

Grunden för "ett tillräckligt-bra-äktenskap för barnens skull" är insikten om att barn inte bryr sig om att föräldrarna har bra sex, säger en professor i socialvetenskap. Barn vill bara att familjen ska vara tillsammans.

Men det är inte säkert att det är barnen som styr äktenskapen. Att vara en engagerad och duktig förälder ger hög status och i statusbotten återfinns "att vara singel med intensivt kärleksliv", visar United Minds undersökningar.

Vad som ger status i flocken styr flockdjuret människans beteenden. Haag har inte gjort kopplingar till människans evolutionära biologi och det är en brist. Naturen är grovt underskattad av modernitetens experter, som alltför länge talat om sociala konstruktioner. Mycket tyder på att människans starka band till sina barn är nedärvda och syftar till vår överlevnad. Att överge sina barn för att få bättre sex, har aldrig gett några statuspoäng i mänsklighetens historia.

Kanske är det paradigmskifte Haag har



MARRIAGE CONFIDENTIAL
THE POST-ROMANTIC AGE OF
WORKHORSE WIVES, ROYAL
CHILDREN, UNDERSEXED
SPOUSES & REBEL COUPLES
WHO ARE REWRITING THE
RULES
PAMELA HAAG
Harper Collins 2011



Fruar som lever spännande liv?

FOTO: TV3

upptäckt bara naturen som slår tillbaka. Postromantiken borde kanske kallas post-individualismen. Naturen, i flockens skepnad, har återerövat vad som gick förlorat under 1900-talets individualism. Det förklarar varför bröllops- och babyboomen är så stark i Sverige. Här blev individualismen en politiserad institution i välfärdsstaten.

Det är ingen slump att vänsterförlaget Atlas i dagarna ger ut en hyllningsbok om skilsmässor (*Happy, happy*). Äktenskapsboomen hotar den heliga svenska statsindividualismen.

Men: till människans natur hör också den sexualdrift som inte bara syftar till barnalstring utan ger människan erotisk njutning och intimitet. Här har Haag hittat det verkligt nya i postromantiken: för att upprätthålla den samhällsordning som stabila äktenskap skapar, börjar gifta överge monogamin.

Hon har mött många "affär-toleranta", Hicke-monogama par, som tycker att man kan ha en "affär" utan att man måste skilja sig. Många kan till och med acceptera att maken/maken träffar andra – och att

man pratar om det. Allt för att göra det egna äktenskapet mer spännande och hållbart.

Internets kontaktsajter har möjliggjort mänskliga möten som inte nödvändigtvis försvagar äktenskapet utan snarare stärker det, menar Haag. På nätet kan vi dölja vår identitet och leva ut våra sexuella fantasier utan att ens träffa någon IRL. Det är ofta tillräckligt för många som lever i melankoliska, halvlyckliga äktenskap.

Otrohetssajterna som vi trodde var äktenskapets värsta fiende är kanske äktenskapets bästa vän.

Elise Claeson

Performance som botgöring

Hon pressar i sig en gul lök. Gnuggar och sväljer. Kameran fokuserar dramat mellan ögon, näsa, mun och lök. Lukten liksom ångar ur bilden. Tårarna rinner, och åtandet blir en plåga som tycks vara i evigheter.

Hon betraktar oss lugnt, medan en boorm med hela sin kraftpotential krälar över huvudet, pannan och ner mot öronen. Tiden står stilla, medan ormen oändligt sakta släpar sig över kinderna och i varv på varv ringlar sig till ett galler runt hennes hals.

Hon borstar sitt hår. Borstar och borstar så att själva borsten till slut känns som ett rivjärn och hårbotten blir till en jämerdal. Bara så. Men ett segt, utdraget och utstuderat självplågeri.

Detta är några av Marina Abramovićs enklaste videor. De koncentrerar sig på ett drama. En bild. Likväl föredrar jag dessa rena verk framför flera av hennes mer intrikata, barocka och symboltyngda *performances*. Men jag inser att Marina Abramovićs bakgrund i en uråldrig heroisk krigskultur på Balkan leder till en helt annan bildvärld än min skandinaviska. Hennes behov av skuldutdrivning måste vara omätligt.

James Westcott har skrivit en biografi, *When Marina Abramović Dies*, över denna legendariska kroppskonstnär. På drygt trehundra sidor erbjuder han en rafflande insyn i kulturkrockarna mellan Väst- och Östeuropa och en relief till fyrtio års internationell performancekonst.

Westcott (som varit Marina Abramovićs assistent) är varken analytisk eller devot. Han har bara samma ärlighetskrav som konstnären och följer hennes sociala och professionella liv utan att väja för kritik. Och material är nog så dramatiskt. Har dessa våldsamma konflikter på alla plan faktiskt utspelat sig under min egen livstid, tänker jag. Inte underligt att konsten också haft blod och andra kroppsvätskor som en vällande underström. En fysisk undertext.

James Westcott gräver i Abramovićs uppväxt som dotter till två Titoanhängare och krigshjältar med inbyggda konflikter mellan borgerligt och partisanromantiskt samt med aggressioner och våld blott ytligt förträngda i ett olyckligt hem i Belgrad. Ända till tjugooårsåldern var hon en hemmadotter. Men rebellen i henne tog sig än-



Marina Abramović.

FOTO: ROGER KISBY/GETTY IMAGES

då uttryck – om än bakvända – som i explosionsartade migränattacker, ett ständigt blödande och ett maniskt tvättande. Allt detta har hon utnyttjat i sina *performances*, som ända sedan 1970-talet rört sig med blod, exorcism, trans och olika former av renhetsriter.

En performancefestival i Edinburgh var hennes första storögda möte med väst. Men strax därefter slog denna benhårt målmedvetna konstnär igenom internationellt. Hennes konst ruskade om en publik som var skolad i en kultiverad 1950-talskultur och som nu plötsligt provocerades av "primitivistiska" attacker via kroppsrter. Målet för attackerna var efterkrigskulturens dubbelmoral.

På 1970-talet arbetade hon med andra kroppskonstnärer som Joseph Beuys,

Carole Schneemann, Chris Burden och Herman Nitsch. Hon påverkades av Marcel Duchamp, mysterieteater, teosofi, zenbuddism och ett miasmisch av andra öst- och västlärar. På scenen utstötte hon primala skrik och ägnade sig åt *healing* via kristaller. Allt detta är konsthistoriskt allmängods – Marina Abramović har på ett nästan komiskt sätt vandrat igenom avantgardkonstens alla sena och new age-snuddande 1900-talsfaser. Hennes konst inkarnerar en arkaisk primitivism med udden riktad mot den teknikfixerade västerländska modernismen.

Men den har eftersträvat klassisk skönhet och varit formellt suverän. Och efter kollapsen av ett tolvårigt samarbete med den holländske kroppskonstnären Ulay, med vilken hon förtagit en smält fan-

**WHEN MARINA
ABRAMOVIĆ DIES
A BIOGRAPHY**
JAMES WESTCOTT
The MIT Press 2010



tastisk vandring på den kinesiska muren (full av ironiska konflikter med världens kommunism) har hon lyckats återkomma. Detta med en solokonst som å ena sidan frossar i barocka gester och å andra sidan fokuserar på allvar och stillhet. Till skillnad från andra av 1970-talets kroppskonstnärer har Marina Abramović inte tystnat utan fortsatt att utvecklas.

Westcott öppnar med en beskrivning av hennes *performance* "The House with the Ocean View" på Sean Kelly Gallery i New York. Under nästan två veckor levde hon isolerad på en uppbyggd balkong i galleriet. Utan att äta och kommunicera och utan reträttmöjligheter. Men publiken stirrade på allt hon gjorde – som att dricka vatten, duscha, sova, gå på toaletten och vanka fram och tillbaks, som ett djur i bur.

Vad var det nu för mening med denna tysta föreställning? Var det bara fråga om en narcissistisk självtortyr, eller var det något mer?

Verket utspelade sig ett år efter terrorattackerna den 11 september 2001. Men New York-borna var fortfarande lamslagna. Galleriet fylldes dagarna i ända av en publik som satt andäktigt tyst – sänar som på gråten. Ja, folk grät när de lyckades fänga konstnärens blick. Någon tecknade av konstnären. Men de flesta satt bara där för att uppleva undret när en naken äldre kvinna ibland stod blick stilla och betraktade dem. Så förklarade i alla fall Marina Abramović det för mig efteråt. Denna förtätade visuella konfrontation var också en höjdpunkt för henne som konstnär. Här lyckades hon skapa den konstsituation helt utan objekt som hon länge strävat efter. Ett verk utan psykologiska förklaringar men med relationer som sträckte ut sig i tid och rum.

Att bara vara. En konst för framtiden?

Själv tänker jag fortfarande på heroism och offer. Marina Abramovićs konst är övningar i tillit och ett tämjande av skräck på dödens brant. Med tiden har den blivit alltmer asketisk. Men den rör fortfarande idén om offer – en besvärande föreställning i vårt sekulariserade samhälle.

Även om hon gör motbilder, är Marina Abramović djupt nedsänkt i en ortodox serbisk krigskultur. Hennes bildvärld får sin nerv av de föreställningar om mod, dråp och krigssegrar som den arbetar mot.

Kanske kan man säga att hennes konst är en lång botgöring för fädernas blodiga synder. Men en botgöring som rör sig med samma mod- och uthållighetssymbolik som fädernas hjältesagor.

Ingela Lind

Spektakulära radikaler

LITTERATUR

Trots att den endast existerade under tiden 1931-33 är *Spektrum* kanske den mest legendariska av 1900-talets svenska kulturtidskrifter. Där debuterade Gunnar Ekelöf, där uppmärksammades den unge poeten Harry Martinson med ett temanummer och där introducerades T S Eliot genom Karin Boyes och Erik Mestertons översättning av "Det öde landet". Tidskriften var också ett forum för radikala skribenter som filosofen Axel Hägerström, nationalekonomen Gunnar Myrdal och arkitekterna Sven Markelius och Uno Åhrén. När *Spektrum* blev ett förlag publicerade det Ekelöfs första diktsamling *sent på jorden*, liksom hans översättning av André Gides roman *Falskmyntarna*. En viktig insats gjorde förlaget också genom att ge ut flera av Agnes von Krusenstjerns kontroversiella romaner om fröknarna von Pahlen, när Bonniers inte vågade.

Ekelöf, Boye och Mesterton var redaktörer för tidskriften. Men den drivande kraften var den rysk-judiske invandraren Josef Riwwin.

Riwwin har länge haft ett dåligt rykte. Det berodde delvis på Ekelöfs senare kritik, men mest på Margit Abenius Karin Boye-biografi *Drabbad av renhet*. Men sedan 1980-talet har flera artiklar om honom publicerats som nyanserat bilden.

Om *Spektrum* har Johan Svedjedal skrivit en monografi: *Spektrum. Den svenska drömmen*. Ämnet har alltså behandlats flera gånger. Men ingen har tidigare skrivit en hel bok om tidskriften och förlaget, och ingen har haft tillgång till ett lika omfattande källmaterial.

Svedjedal är en av Sveriges främsta litteraturhistoriker med en imponerande produktion bakom sig. Han skiljer sig på ett positivt sätt från många av sina kolleger genom att han insett att litterära texter bör förstås utifrån sitt historiska sammanhang. Som Svedjedal konstaterat finns det en konsensus inom litteraturvetenskapen om att forskarna skall ägna sig åt textanalys, en konsensus som han har beskrivit som "närmast kväljande".

SPEKTRUM
DEN SVENSKA DRÖMMEN
JOHAN SVEDJEDAL
Wahlström och Widstrand 2011



Också det nya verket har flera förtjänster.

Svedjedal är kunnig och skriver väl. Boken är underhållande. Det finns också många spektakulära historier att berätta om kretsen kring *Spektrum*. Det förekom flera kärleks- och otrohetsaffärer. Ödesåret 1933 organiserade Josef Riwwin valutasmuggling i Berlin. Spännande är också skildringen av Riwwins duster med Agnes von Krusenstjerns herostratiskt ryktbare make David Sprengel. Boken är dessutom elegant formgiven i en stil som är inspirerad av *Spektrums*.

Svedjedals bok är dock inte invändningsfri. Han har en problematisk relation till Gunnar Ekelöf, vilket inte är helt ovanligt bland litteraturhistoriker. Gång på gång går han till angrepp mot den döde poeten. Svedjedal påstår att Ekelöf mer än någon annan "bidragit till att förvanska bilden av *Spektrum*". Han är övertygad om att Ekelöf i efterhand försökte förminska sina kolleger för att själv framstå som mer originell. Ekelöfs ansträngda relation till Boye kommenteras så här: "Karin Boye hade varit med om att skapa tidskriften, och den hade varit med om att skapa Gunnar Ekelöf. Kanske tillhörde det de saker han hade svårt att förlåta henne."

Ekelöf hade förvisso privata skäl att tycka illa om Boye. Hon förförde hans första hustru, vilket ledde till en personlig katastrof. Boye hindrade också att mer än en av Ekelöfs dikter publicerades i det första numret av *Spektrum*. Trots detta skrev Ekelöf senare flera fina och inlämnade texter om Boyes författarskap, bland annat en essä om *Kallocain* i samlingen *Bladdade kort*.

>>



Karin Boye porträtterad av Anna Riwkin.

FOTO: MODERNA MUSEET

Svedjedal hävdar också att Ekelöf varit nedlåtande mot Skoglar Tidström. Tidström, som tillhörde *Spektrum*-kretsen, anmälde sig som frivillig i spanska inbördeskriget och stupade 1937. Idag skulle knappast någon ha kommit ihåg honom om inte Ekelöf tillägnat honom dikten "Jarrama" i *Non Serviam* (1945), och skildrat honom i den ömsinta essän "Ett 30-talsöde" i *Promenader* (1941). Man kan överhuvudtaget fråga sig hur många som skulle intressera sig för *Spektrum* eller Josef Riwkin om det inte vore för Ekelöf.

Svedjedal har rätt i att Ekelöf ofta senare uttryckte sig negativt om *Spektrum*. Men förklaringen är knappast att han ville göra sig mer originell än han var. *Spektrum*-numren är mycket fascinerande att

bläddra genom. Men de idéer som presenterades där är varken oproblematiske eller oskyldiga. Ekelöf beskriver i "Ett 30-talsöde" den mentalitet som rådde i *Spektrum*:

"Jag var med många gånger då det resonerades Ryssland, libido, Corbusier etc. Det var revolutionära resonemang såtillvida som de utgick från att den mest fullständiga traditionslöshet var idealtillståndet och att en sådan traditionslöshet var en tänkbar framtida verklighet. Mot alla stämningar eller föreställningar som inte kunde upplösas i rent intellektuella beståndsdelar uppträdde man hänfullt avfärdande. Alla livsytringar uppfattades som funktioner."

För att inse att Ekelöfs beskrivning är träffsäker räcker det med att läsa Sven Markelius text om kollektivhuset i *Spek-*

trum 1932. I detta hus skulle de enskilda lägenheterna vara minimala medan det i gengäld skulle finnas gemensamma utrymmen i form av centralkök, telefonrum och sällskapsrum. Föräldrar och barn skulle skiljas åt. Barnen skulle vistas i den kollektiva barnkammaren inte endast på dagtid utan också på kvällar och nätter.

I andra texter dödförklarade Gunnar Myrdal liberalismen och äganderätten, och hyllade planekonomin. Uno Åhrén tvivlade på demokratin eftersom väljare och politiker inte tänker lika logiskt som ingenjörer och arkitekter. Sådana texter fanns i bakgrunden när Ekelöf skrev sin satiriska dikt "Till de folkhemsket" i *Non Serviam* 1945, där han beskriver hur funktionalistiska arkitekter gjort molnen fyrkantiga.

Problematiska var också de surrealistiska författare som *Spektrum* introducerade. Som Peter Luthersson har visat kom många modernister att tycka så illa om det borgerliga samhället att de gjorde gemensam sak med totalitära rörelser. Surrealisterna anslöt sig, liksom flera funktionalistiska arkitekter, till kommunistpartiet. I förordet till boken *Fransk surrealism* 1933 skrev Ekelöf entusiastiskt om de revolutionärer som anser att samhället bör rätta sig efter människan och moralen efter drifterna. Han menade att surrealisterna delade denna ambition med "en upplyst kommunism".

Så kunde en anständig person fortfarande skriva 1933. Bara några år senare – efter Moskvaprocesserna, Stalins pakt med Hitler och Sovjets anfall på Finland – var det betydligt svårare. Ekelöf var heller inte den ende ur *Spektrum*-kretsen som i början på 1940-talet tog avstånd från de utopiska idéerna. Karin Boye skrev *Kallosain*, Harry Martinson skrev *Verklighet till döds*. Svedjedal beskriver själv Boyes roman som "en mardröm om delar av den rationalistiska *Spektrum*visionen".

Internationellt skedde många liknande avhopp. Det mest berömda stod Arthur Koestler för. Han gick 1931 med i kommunistpartiet, lämnade det 1938 och publicerade 1940 romanen *Natt klockan tolv på dagen*, som hämtat sitt stoff från Moskvaprocesserna. Ekelöf skrev 1941 en entusiastisk recension av boken i BLM.

Nå, förhoppningsvis kan Svedjedals väl-skrivna bok göra att fler personer går till något större bibliotek för att själva bilda sig en uppfattning om vad som stod i *Spektrum*. Tidskriften erbjuder viktiga pusselbitar för att förstå både Gunnar Ekelöf och folkhemmet.

År 1985 gav Harry Martinson-sällskapet ut ett nummer av *Spektrum* i faksimil. Vågar man hoppas att något annat sällskap eller förlag kommer att trycka fler nummer?

David Andersson

Den villkorade kärleken

HISTORIA

I wanna know what love is
I want you to show me
I wanna feel what love is
I know you can show me

Som dessa rader av 80-talsgruppen *Foreigner* antyder så förblir kärleken ett mysterium. Det är en känsla som vi alla tycks längta efter, men utan att riktigt förstå varför. Det är ett tillstånd som filosofen Simon May vid London University vill rätta till med sin bok *Love. A History*.

Boken tar inledningsvis upp Friedrich Nietzsches kritik av att nordeuropeerna accepterat kristendomen under 2 000 år och inte skapat egna, nya gudar. Enligt May hade Nietzsche fel. En ny gud hade kommit till kvarteret. Efter att ha spridit sig över det territorium som kristendomen hållit på att utrymma alltsedan slutet av 1700-talet, är kärleken nu enligt May "Västerlandets outtalade religion". Gudar kommer och går, men problemet med just den här guden är att den har fyllt oss med farligt orealistiska förväntningar på kärleken själv.

Love. A History är väsentligen en rapp och informativ rundtur genom 2 500 år av västerländskt tänkande i jakt på det moderna kärleksidealets historiska föregångare. Med utgångspunkt i den hebreiska maningen att älska Gud och din nästa sveper diskussionen sedan raskt genom de grekiska filosoferna Platon och Aristoteles, de romerska diktarna Ovidius och Lucretius, *Nya Testamentet*, Augustinus, medeltida trubadurer, Spinoza, Rousseau, Schlegel, Schopenhauer, Nietzsche, Freud och Proust – bland andra. Det är en medryckande om än inte särskilt originell utforskning av kärlekens många olika intellektuella ansikten: som andlig strävan, fullkomlig vänskap, sexuellt begär, högsta dygd, villkorligt tillstånd, nyckel till självinsikt, källa till godhet och sanning, religion och, slutligen, ett resultat av hat, saknad och leda. Som den verkliga vattendelaren i kärlekens intellektuella utveckling framträder emellertid kristendomen, eftersom den förvandlade kärleken till livets högsta dygd, en gudomlig makt som – om än ofullkomligt – kunde uttryckas av de dödliga. Detta var ett uppbyggligt och optimistiskt budskap som vi ännu inte har velat släppa taget om, hur stor vår motvilja mot den kristna kyrkan än må vara.

Trots sin akademiska bakgrund skri-

LOVE
A HISTORY
SIMON MAY
Yale University Press 2011



ver May uppenbarligen för en bildad allmänhet. Han är särskilt bra på att betona de väsentliga

kopplingarna mellan olika idéer, trots att deras företrädare ofta ville framställa dem som radikala avsteg från allt som har föregått dem. May roar sina läsare med paradoxen att Augustinus från Hippo, den store antihedniska polemikern, byggde på platonskt tänkande. På ett liknande sätt anammar moderna ateister den kristna idén att människor genom kärleken, låt vara för en tid och ofullkomligt, kan bli gudalika. Något som också bidrar till att göra argumenten gripbara är Mays val att ibland frigöra sig från de historiska konventionerna om tid och plats (trots bokens kronologiska struktur), en strategi som fungerar särskilt bra i kapitlet om kristen kärlek som den högsta dygden, där Augustinus, Thomas av Aquino och Martin Luther tycks inbegripna i en mycket livlig debatt med varandra.

Men *Love. A History* har mer att erbjuda läsaren än en smidig syntes av andras idéer. May presenterar också sin egen definition av kärlek. Han karakteriserar kärleken som ett resultat av vårt behov av "ontologisk rotadhet" (en term som på ett märkligt sätt avviker från bokens generellt sett klara stil). Detta definierar May som "att känna sig hemma i världen: att grunda vårt liv i det som är här och nu; att ge vår existens fasthet och giltighet; att fördjupa känslan av att finnas till; att låta oss erfara vårt livs realitet som något oförstörbart". Men det finns en hake. Detta tillstånd av nirvana kan vi bara uppnå genom någon eller något utanför

vår egen person. Att älska sig själv räcker helt enkelt inte.

Jag misstänker att Mays tes för de flesta av oss ter sig ganska deprimerande. Tvärt emot vår mycket moderna fixering vid den "sanna" kärlekens villkorslösa natur hävdar May att kärleken aldrig är villkorslös, evig eller osjälvisk. Ingenting tillåts undfly denna osentimentala analys. Till och med den heliga kon om den villkorslösa och jämlika kärlek vi vill tro att vi känner för vår avkomma slaktas brutalt. I verkligheten, förklarar May, "kommer föräldern att älska de av sina barn mest som ger honom störst känsla av ontologisk rotadhet – dem som han känner sig mest förankrad och hemma med; kanske eftersom de på ett pregnant sätt återspeglar de kvaliteter som enligt honom definierar hans liv och ursprung". Kärleken är, tycks det, varken altruistisk eller varaktig, eftersom den bara handlar om oss själva.

Love. A History är en välkommen påminnelse om att hur mycket vi än vill stoltsera med vår postmoderna frigjordhet från öppet uttalade, politiska och religiösa lojaliteter, så har vårt behov av tillhörighet inte minskat, och vi har vänt oss till kärleken som den yttersta källan till och tecknet på tillhörighet och tro. Det oroande är att klyftan mellan vad vi vill att kärleken ska vara och vad den faktiskt är tycks växa sig allt större. Men till sist erbjuder Mays tes, all sin pessimism till trots, ändå ett visst hopp. När han hävdar att vi radikalt måste ompröva vår förståelse av och våra förväntningar på kärleken, verkar May ge oss rådet att vänta lite innan vi ger upp allt hopp om kärleken.

Richard Miles

Översättning: Jim Jakobsson



FOTO: STOCKPHOTO



Velimir
Khlebnikov.



Anna Achmatova



Osip Mandelstam.

FOTO: AKG-IMAGES/SCANPIX

Ryska poeter i nytt ljus

LITTERATUR

Den ryske poeten Osip Mandelstams öde är välkänt och många gånger presenterat av svenska och utländska slavister. Postsymbolistisk poet, en av de sista företrädarna för en "borgerlig" humanism under det sovjetiska 1930-talet, och död i ett av Stalins sibiriska läger. Så brukar det berättas, och detta är på många sätt korrekt, om än inte hela sanningen.

Den säkraste nyckeln till förståelse av Mandelstams liv och karaktär är och förblir de omfattande memoarerna av hans änka, Nadezjda Mandelstam, tillgängliga sedan länge både på svenska och engelska. Medan hustruns skildring är yvig och utpräglad subjektiv är Oleg Lekmanovs nyligen utgivna biografi *Mandelstam* en påfallande osentimental och avskalat torr redogörelse för poeten. Lekmanov är professor vid Moskvas universitet, och hans levnadsteckning utkom redan i mitten av 2000-talet men har nu getts ut i engelsk översättning.

MANDELSTAM
OLEG LEKMANOV
Academic Studies
Press 2010

TIDENS INGENKONGE
VELIMIR KHLBNIKOV
ÖVERSÄTTNING: MIKAEL
NYDAHL
Aschehoug 2011



För att motverka förenkligheter kan det gärna påminnas om att många innanför den mer liberala ryska borgerligheten välkomnade störtandet av tsaren och februarirevolutionen under Kerenskij. Mandelstam själv sympatiserade med det bon-

devänliga vänsterpartiet Socialistrevolutionärerna. Till skillnad från många av de samtida poeterna ur borgerligheten, Achmatova, Tsvetajeva, Gumiljov (avrättad 1921) etcetera, stod Mandelstam aldrig på den borgerliga högerns tsartrogna sida. Mandelstam behöll också länge en uthärdlig om än föga glamorös position – ingen *datja* och inga chaufförstjänster – inom sovjetlitteraturen. Han erhöLL beskydd av kommunistpartiets högerflygel genom Nikolaj Bucharin (avrättad 1938).

Med några litet mer politiskt korrekta dikter och en något mindre excentrisk attityd skulle eventuellt Mandelstam ha kunnat fortsätta att verka i ostördhet fram till den stora terrorn. Så sent som på våren 1933 höll Mandelstam en bejublad uppläsning i den mest populära uppläsningssalen i Moskva, Polytekniska museet. En stor publik gav stående ovationer vilka aldrig tycktes ta slut (på ett sätt som i och för sig kunde tolkas som en protesthandling). Några veckor senare lyckades Mandelstam till och med att få en av sina vänner frigiven ur fängelse.

Katastrofen är en lika så svårförståelig som omskriven händelse. Mandelstam diktade i november 1933 en av de vassaste satirer som någonsin skådats, och det gör han över Josef Stalin: "hans fettiga fingrar likt daggmaskar... med kackerlackmustaschers skratt... han suger på dödsdomarna som vore de hallon". Känn på den! Dikten läser han upp privat inför mer än ett tjugotal bekanta bland konstnärer och intellektuella. Ibland skedde det – falskeligen, får man säga – under förespejling av att den han läste för var den enda som fick höra dikten. Varigenom de alla gjordes medskyldiga till någonting i stil med kontrarevolutionär stämpling mot staten. Boris Pasternaks reaktion var också följdriktig: "Du har inte läst detta för mig. Jag har inte hört det. Och jag ber dig om att vänligen inte läsa upp det för någon annan." Den som inte angav författaren blev medskyldig. Litteraturhistoriker brukar berätta om detta som om det var den naturliga händelse i världen, men då måste man ha en bristande inlevelseförmåga. Hur skall man då se på att han på detta sätt försatte vänner och bekanta i fara? Och handlade det inte ytterst sett om ett slags självmord?

Lekmanov har inga egentliga svar att erbjuda, annat än att han genom sin framställning byggt upp en bild av Mandelstam som en starkt impulsiv och oregerlig människa, en man som beundrade människor som gick emot strömmen.

En generell iakttagelse är att Mandelstam tillhör en sorts inspirerade poeter som har en väldigt begränsad kontroll över dikternas framställning. Han komponerar muntligt, på läpparna avsmakande språkljuden och associerande utifrån dem (Stalindikten skriver han aldrig ner på papper). Självt menar jag att det, mitt i genialiteten, finns ett drag av självöverskattning hos Mandelstam. Att det bakom hans flyttning till Moskva går att framskymta en önskan om att befinna sig nära makten, en tro på att han likt en Seneca – eller kanske Ovidius – kunde påverka kejsaren. Han har full insikt om att Sovjetfilmen som nytt medium håller på att göra poeten marginaliserad i den gamla rollen som auktoritativ sanningssägare i ryskt samhällsliv. Och hans satir är formellt sett komponerad som en motsvarighet till plakatkonst, kanske för att nå bred spridning, via folkmun.

I de senare utmattande förhören med säkerhetspolisen återger Mandelstam ett omdöme från Anna Achmatova om dikters "skillingtryckslika och grovt tillyxade karaktär" (översättning ur polisprotokollen av Bengt Jangfeldt). Mandelstam lyckas dock undgå att ge, bland andra, Pasternaks namn till förhørsledaren.

Till de ofullständiga sanningarna hör även att Mandelstam, efter tre års förvisning till södra Ryssland, dog i sibiriskt arbetsläger. Han dör på grund av ett hjärtfel, redan strax efter transporterna, i ett transitläger, på väg till de egentliga lägerdistrikten. På golvet i ett ouppvärm�t duschrum eller avlusningsrum. Det är inte heller primärt Stalin som orkestrerar Mandelstams död i duschrummet. Stalin verkar 1938 ha haft andra saker att fylla tankarna med, och det är istället det sovjetiska författarförbundet som håller i yxan.

Lekmanov ger en tydlig bild av hur den kulturadministrativa byråkratin, i en förlängning av partibyråkra-

med bland andra Achmatova till Chlebnikov och Majakovskij i den "kubo-futuristiska" gruppen. Men medan Majakovskijs nära vänner Osip och Lili Brik, som denne levde i kulturradikalt samboskap med, kom att bli polis-spioner, tog deras tidigare förtrogne Velimir Chlebnikov en annan väg. Han bröt med kretsen, och dog 1922 isolerad och utan publiceringsmöjligheter. Den direkta dödsorsaken är omdiskuterad, men sannolikt handlade det om en undergrävd hälsa som följd av flera års undernäring. Chlebnikov hade då redan förlorat det mesta av sin tro på bolsjevikerna. Den utlösande faktorn tycks ha varit att Chlebnikov såg en hög med lik i diket bakom en av säkerhetspolisen Tjekans förhørslokaler, med nålar utstickande från naglarna. Lekmanov å sin sida ger en rörande ögonblicksbild av hur Mandelstam, då Chlebnikov bara har månader kvar att leva, förgäves försökte ordna övernattnings åt den hemlöse och ovårdade Chlebnikov i ett av författarförbundets hus. "Chlebnikov är den mest betydelsefulla dik-
taren i vår epok", skall Mandelstam ha sagt till husföreståndaren, som inte lät sig övertygas.

I Norge har nyligen det första urvalet av Chlebnikovs poesi utkommit, under titeln *Tidens ingenkonge*. Det är det hitintills mest omfattande urvalet i Skandinavien. Introduktörer är den norske poeten Gunnar Wærness och den svenske slavisten Mikael Nydahl. Utgåvan är ambitiöst och gott genomförd.

Bara lite för behändigt placerar man dock än en gång in Chlebnikov i en avantgardistisk kanon, och lägger tyngdpunkt på det språkteoretiska och experimentella. Endast i ett fåtal vändningar i presentationen skymtar det fram att Chlebnikov var något annat och mer; "Chlebnikov har genom hele produksjonen brukt muslimske og buddhistiske motiver, men nå fremtrer disse i et annet og mer likestilt lys."

Det är det minsta man kan säga: Chlebnikovs ambition var nämligen inget mindre än att återföra muntlighetens premiser i skriftlighetens epok, och att forma synkretistiska folkepos inom ramen för moderniteten. Sätillvida var en långtgående traditionalism en viktig del av Chlebnikovs variant av modernism. Än mer så än för en Pound eller en Eliot. På pluskontot står att introduktörerna presenterar ungefär hälften av eposet "Kriget i musfjällan", samt tillvaratar frukterna av poetens kringströvande år i Iran.

Men trots fyra tidigare introduktionsvolymer i Sverige väntar Chlebnikovs verk fortfarande på att någon förmår ta ett helhetsgrepp på hans diktargärning.

Håkan Sandell



Lili Brik.



Majakovskij.

tin, förnekar att Mandelstams diktning har litterärt värde, och därigenom omöjliggör bosättning i Moskva och Leningrad. Förvisningsordern kommer där efter som en praktisk – slutgiltig – lösning på vad man skall göra av Mandelstam rent fysiskt. I de sovjetiska uppslagsverken var hans namn redan då struket. Beslutet om hans förvisning tas efter att författarförbundets ordförande hade skrivit ett pm till inrikesministern. En litterär värdering har först då beställts in från en av Mandelstams avogt inställda socialrealistiska författarkolleger. (I sin grav kastas poeten efter att kriminella element bland medfångarna dragit ut hans guldänder.)

Ett annat originellt inslag i Lekmanovs biografi är poängterandet av de nära banden mellan Mandelstam och poeten Velimir Chlebnikov, vilka annars brukar återges som separata spår i litteraturhistoriska framställningar. Vid en tidpunkt diskuterade man tydligen att Mandelstam skulle gå över från den "akmeistiska" gruppen

Utgivare utan ansvar

MEDIA

Det är beklämmande att det ska behövas en norsk massmördare för att få lite sans och balans i diskussionen om nätslasket. Vi har levt i en teknikneutralitetens chimär där teknikens möjligheter använts som ett argument mot att reglera användandet.

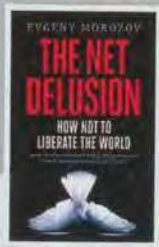
Den diskussion som blossade upp efter massmorden handlade om spridandet av hat och irrlärar på nätet. I Sverige kom mycket av detta samtal att fokusera kring synen på mediernas – i första hand tidningarnas – kommentarfunktioner. Nu har vi skadat en omvändelse under galgen. De utgivare som tidigare hävdade att förhandsmoderering är omöjligt av resursskäl har plötsligt börjat söka efter olika metoder att göra just detta.

Det är i och för sig bra. Problemen erkänns. Nog kan hatstämningar piskas upp, visst finns det problem med den förråande tonen, med det dolda, fega och ansvarslösa näthatet. Det hade i och för sig varit befriande om någon haft kuraget att göra detta innan åtgärden fått drag av självredningsaktion. Först när missförhållandena blir så uppenbara att utgivarens eget anseende hotas blir reglering viktigare än de kommersiella skäl att låta skräpet flöda fritt som fram till dess styrt publicistiken.

Så den senkomma, av yttre omständigheter nödvändiggjorda, lite tama, och med dolda motiv genomförda reträtten löser egentligen inte själva huvudfrågan. Varför är det juridiskt möjligt för en ansvarig utgivare att slippa det juridiska ansvaret för vad hon publicerar? Om utgivaren väljer att strunta i att kontrollera vad hon publicerar så slipper hon också ansvaret. Lagstiftningen skiljer på det som utgivaren väljer att läsa i förväg – förhandsmoderera – och de hon väljer att inte läsa i förväg – efterhandsmoderera. Bara för det förstnämnda är utgivaren juridiskt ansvarig.

Därför behövs en lagjustering för att på bredare front ändra beteendet och därmed skydda tilltron till det svenska systemet med en ansvarig utgivare. Vi måste återfå en ordning där vi har utgivare som bryr sig om läsaren. Nu riktas all hänsyn mot konsumentens rätt att fritt säga sin mening, samma konsumenters rätt att ta del av viktig och samhällsrelevant information skjuts i bakgrunden. Insikten om att näthatet kan urholka mediernas kommunikationsmöjligheter, både vad gäller information och granskning, finns inte, eller sambandet er-

THE NET DELUSION
HOW NOT TO LIBERATE THE
WORLD
EVGENY MOROZOV
Allen Lane 2011



känns i alla fall inte. Om utgivarna inte har ansvar för allt som pu-

bliceras har de egentligen inte ansvar för något. Vi har då övergett den svenska modellen med en ensamt ansvarig utgivare.

Modifieringarna genomförs nu med ett beklagande av närmast churchillska mått: sällan har så få förstört så mycket för så många. Några få som sprider rasism och förtal omkring sig försvårar för alla andra som utan filter vill göra sin stämma hörd. Men utgivarnas uppgift måste gå bortom grindvaktfunktionen; att se till att ingenting som är olagligt slinker igenom. Annars tar de på sig en hatt som på samma gång är både för stor och för liten. Yttrandefriheten innebär inte en rätt att bli publicerad var man vill, bara en möjlighet om utgivaren så finner lämpligt och viktigt för läsaren. Samtidigt kan det för utgivaren finnas skäl att medvetet publicera information som inte självklart håller vid en rättslig prövning, om allmänintresset bedöms vara tillräckligt stort. Det visste de utgivare som publicerade namn och bild på den för mordet på Anna Lindh misstänkte Mijailo Mijailovic. Om det sedan visat sig vara fel person hade förstås den publicitetsskada som åsamkats den utpekade varit enorm, även om ingenting i sak varit felaktigt i rapporteringen. Men idag kan ett liknande utpekande i värsta fall ske utan att det finns möjlighet att ställa någon utgivare till ansvar.

Varför kommer då uppvaknandet så sent, och vilka blinda fläckar om våra sociala mediers egentliga karaktär står näst på tur att upptäckas?

Utmärkande för alla tekniksprång är den naiviteten och närmast religiösa hänförelse med vilken mänskligheten hälsar dem. Men också hur vi varje gång tvingas backa och inse att vi lät oss ryckas med i en utopism som inte var så välgrundad.

När telegrafen fick sitt genombrott skrev tidningen *New Englander* år 1858 i en ledarkommentar: "Det är omöjligt att gamla fördomar och fientligheter kan fortsätta att existera, när ett instrument skapats för ett tankeutbyte mellan alla nationer på jorden." Den dåvarande brittiske ambassadören i USA Edward Thornton spädde år 1868 på med att landvinningen "sopar bort grunderna för missuppfattningar och främjar fred och harmoni runt hela världen".

Ändå värre blev det med radions intåg i våra liv. En av den nya teknikens fäder, Guglielmo Marconi, menade att "den trådlösa eran omöjliggör alla krig, därför att den kommer att få krigen att framstå som löjliga". År 1921 sade chefen för General Electric Company, Gerald Swope, att den nya radiotekniken var "ett medel för generell och evig fred på jorden".

Och vid televisionens födelse skrev *New York Times* radio- och sedermera tv-kritiker Orrin Dunlap utan att darra på manscheten att "television kommer att skapa en ny era av vänskapliga förbindelser mellan jordens länder" och konkluderade att nuvarande föreställningar om och syn på andra länder för alltid kommer att ändras.

Men radion blev inte bara ett verktyg för Roosevelt och Churchill, utan också för Hitler, Stalin och Mussolini, tv:n inte bara en kommunikationsplattform för Tony Blair utan också för Usama bin Ladin.

Nu är det de sociala medierna som ska frälsa världen. Återigen har vi uppfunnit en kommunikationsform som är alla goda gåvors moder, som ska röka ut alla enväldshärskare och skapa en ny global, fredlig värld.

Ja, det där med telegrafen var ju omåttligt naivt. Och radion, herregud, för att inte tala om tv:n, men det här är verkligen någonting helt annat. Nu kan ju alla tala med alla över hela jordklotet ...

En som tycker att det kan vara bra att vi sansar oss lite är forskaren och författaren Evgeny Morozov, född i Vitryssland, nu verksam vid Stanford University, och enligt egen utsago omvänd cyberutopist. Han driver i boken *The Net Delusion. How Not to Liberate the World* tesen att vi har en överdriven tilltro till nätets möjligheter och en naiv blindhet inför farorna. Även framtidens enväldshärskare och diktatorer kommer att anamma och utnyttja den nya tekniken. Och vad mera är, de gör det redan i betydligt större omfattning än vi får veta här i väst där nätet fortfarande

de är den stora nyckeln till, ja, generell och evig fred på jorden...

Auktoritära regimer från Ryssland till Iran, och från Kina till Azerbajdzjan är upptagna med att "förvandla internet till spinternet" – en webb som överger censuren och övergår till spinn och propaganda för att övertyga om de egna regimernas ideologiska överlägsenhet. Hugo Chávez i Venezuela twittrar ivrigt och talar om "den ideologiska kampen på internet" medan han skryter med att han får 200 nya sympatisörer i minuten. Detta samtidigt som Hillary Clinton har omtalat svårt med uppkopplingen och själv säger: "I wouldn't know a Twitter from a tweeter. But apparently it is very important."

Och Rysslands motsvarighet till svenska Blondinbella är en 25-årig skönhet vid namn Maria Sergeyeva som förutom att visa upp sig på de coolaste festerna också skriver om behovet av att stödja rysk bilindustri och uppmanar alla immigranter att "åka hem". Hon berättar om hur hon sedan barnsben fått lära sig att vara patriot

och att "Vladimir Putin har gett oss stabilitet och tillväxt. Det är bra att han är hård för och tuff."

I Iran fick vi i samband med "twitter-revolutionen" efter valet 2009 inte höra att den egentligen innebar en tvåhundra-faldig ökning av de regeringstroga twittrarna inom loppet av ett par veckor. Det passade inte in i storyn om de nya sociala mediernas hot mot regimen i Iran. Men detta skedde och, som Morozov uttrycker det, utvecklingen berodde knappast på att Irans twittrare plötsligt förläskat sig i Ahmadinejad. Nej, även den iranska regimen har en genomarbetad plan för hur den nya tidens kommunikationsmedel ska användas i propagandistiskt syfte.

När det gäller Egypten så var kanske inte Hosni Mubarak den mest uppkopplade, men det muslimska brödraskap som utmanade honom utnyttjar däremot med stor skicklighet nätets möjligheter för att föra ut sina fundamentalistiska budskap. Det är de auktoritära ledare som förmår att anpassa sig till nya tider som över-

lever. Det onda ersätts inte alltid av något gott utan väl så ofta av något nytt ont.

Så vi ska nog inte tro att det bara är västliga demokratier som drar nytta av nätets alla möjligheter och fortsätta att tala om "virtuella murar" eller "informationsgardiner" som ska frälsa oss från ondo. Det vore inte bara dumt utan direkt farligt. En av de ledare som enligt Morozov deltar i spridandet av denna övertro på nätets välgörande effekter är för övrigt Carl Bildt. Men han är i om inte gott så i alla fall stort sällskap.

Samtidigt är det också färdigt att bara för att inte heller internet kommer att ge oss evig världsfred bortse från de enorma möjligheterna. Risken ligger snarare i att denna relativa framgångssaga leder till slutsatsen att vi därför ska låta vår tämligen nya teknologi vara i fred, att vi inte ska röra den, inte problematisera, bara bejaka. Men med Morozovs ord: "Erkännandet av den nya teknikkens revolutionära natur är en dålig ursäkt för att inte reglera den." Frågan är om västvärlden ännu är redo att gå från cyberutopism till cyberrealism. **Mats Bergstrand**

Motståndets pris

HISTORIA

Det är egendomligt hur lite känd den östtyske författaren Ulrich Schacht är i Sverige. Man har svårt att förstå det eftersom han sedan drygt tio år lever i vårt land, närmare bestämt på en gård på Hallandsåsens sluttning. Han är en robust och upprorisk natur och allt han skriver – både dikter och prosa – äger en stolt och orubblig prägel. Han är inte rädd för att ta strid för det han tror på eller gå i bräsch, även när det kan skada honom själv. Sedan han på åttiotalet friköptes ur ett östtyskt fängelse gjorde han sig efter några år i väst och som kulturredaktör på *Die Welt* känd som en kritiker av den vänsterliberala äsiskshegemonin och konsumtionskulturen. Tillsammans med Heimo Schwilk gav han 1997 ut antologin *Die selbstbewusste Nation* där en rad tyska intellektuella (däribland Botho Strauss) för första gången sedan krigsslutet diskuterade den tyska nationen och uttryckte en längtan efter en tysk identitet bortom Mercedesbilarna och currywurst.

Den sortens rakryggade karaktärer är ovanliga och vill man närmare lära känna Ulrich Schacht och den miljö som format honom har man nu ett tillfälle med den självbiografiska boken *Vereister Sommer* –



Auf der Suche nach meinem russischen Vater. På omslaget ser man en liten blond pojke (Schacht) med en leksakshund, ett femtiotal-fotografi av en ung kvinna (hans mor) och slutligen en bild av två män, varav den ene är författaren och den andre dennes okände ryske fader.

Det är kring dessa tre människoöden som Schacht har komponerat sin bok som till stor del bygger på moderns brev,

dagböcker och dittills okända förhörsprotokoll.

Att boken skrivits först nu har historiska skäl. Den idag sextioårige Ulrich Schacht var frukten av en kort kärleksaffär mellan en köpmandotter från östersjöstaden Wismar, Wendelgard Schacht, och den ryske officeren Vladimir Jegorowitsch Fedotow. De möttes på en danslokal fyra år efter krigsslutet och drömde om en gemensam framtid, vilket var omöjligt i den Sovjetockuperade delen av Tyskland. Så funderade de på att fly till det närbelägna Lübeck i den brittiska zonen. Här någonstans börjar denna tyska familjesaga, som också är en berättelse om ett förräderi som förändrade livet för de människor som berördes av det. Deras förbjudna kärlek och flyktankar förpassade den ryske officeren till ett läger långt borta i Sovjetunionen, medan Wendelgard Schacht hamnade i den östtyska och senare sovjetis-

VEREISTER SOMMER
AUF DER SUCHE NACH
MEINEM RUSSISCHEN VATER
ULRICH SCHACHT
Aufbau Verlag 2011



ka säkerhetstjänstens klor. Den havande kvinnan dömdes i november 1950 till tio års fängelse som hon skulle sitta av i det beryktade östtyska kvinnofängelset Hoheneck. Ett halvår senare föddes där sonen Ulrich.

I breven till mormodern i Wismar berättar modern om sin glädje över barnet, så naivt och bevakande att det är omöjligt att inte bli berörd. Men efter bara tre månader togs sonen ifrån henne och placerades på barnhem i Leipzig. Hur många sådana öden som funnits vill man inte tänka på, och som läsare blir man lättad över att han sedan ändå kom till goda fosterföräldrar i Wismar. När modern genom en amnesti frigavs 1954 var Ulrich tre år. Scenen när mor och son återförenas är obeskrivlig. Ulrich Schacht lyckas utan sentimentaltitet och med tragiken som en bottenström berätta även om detta. Tron blev en tröst i fängelset och med aldrig sviktande energi understödde modern sonen under uppväxten.

Det visade sig snart att Ulrich inte hade låtit sig förskräckas av moderns "felsteg" som hade vållat familjen så stort lidande. Han stärktes tvärtom i övertygelsen att ingenting kan göra den i själen starke så modlös att han ger upp sin tro. Han studerade teologi i Rostock och Erfurt och fann tidigt en hemvist i kyrkan dit den kommunistiska propagandan inte nådde. Idag vet vi att även kyrkan i DDR var genomsyrad av Stasifolk och 1973 greps Schacht efter att ha spridit texter av bland andra Wolf Biermann. Schacht dömdes för "statsfiertlig uppvigling" till sju års fängelse i Brandenburg.

Modern fick alltså se sonen gå igenom samma trauma som hon själv hade gjort. Men en avgörande skillnad fanns. Ulrich var inget offer. Han hade själv valt att göra motstånd mot regimen, och efter murens fall, då han redan befanns sig i Hamburg, ställde han sin gamle DDR-domare till svars. Efter Sovjetunionens fall började han även efterforska sin ryske far.

Denne förnekade först att han kände någon med namnet Schacht, och det skulle dröja ytterligare tio år innan Ulrich med hjälp av en rysk journalist i april 1999 för första gången kunde träffa sin far utanför Moskva.

Det svävar över Schachts bok något av den ödesmättade stämning som man känner från *Doktor Zjivago*. Boken ger en närbild av modern tysk historia som borde angå även svenska läsare. Framför allt visar den att när hoppets sista fästen sviktar kan tron försätta berg och bringa ljus i diktaturens mörker. **Per Landin**

På senare år har Winston Churchill blivit föremål för en rad böcker som vill krympa hans dimensioner och solka ner hans namn. Peter Luthersson läser två studier som visar varför Churchill förtjänar större respekt.

Klarspråk om Churchill

HISTORIA

Mängden böcker som skildrar onda individer överstiger med råge mängden böcker som skildrar goda individer. Det finns bokförlag som nära nog uteslutande ägnar sig åt Hitler och Stalin, SS och NKVD och dessutom styckmördare, narkotikasmugglare och sexualförbrytare. Grym- och vidrigheter kalfatras med en fascination som inte sällan övergår i beundran.

Då och då uppmärksammas goda individer, sådana som har vunnit rykte som moralens fyrbåkar och mänsklighetens räddare. Kontrasten gentemot skildringarna av de onda individerna är som regel slående. När en god individ hamnar i fokus handlar det ofta om att spåra upp mörka stråk i dennes personlighet eller gärning, att exponera och överexponera vederbörandes skuggsidor, att låta svarta utplåna allt ljus. Vanlig mänsklig ofullkomlighet framställs i sådana fall som en allt avgörande brist.

Winston Churchill har på senare år blivit föremål för en rad böcker som vill krympa hans dimensioner och solka ner hans namn. Som en reaktion mot detta tyckmyckna struntprat kan man se två nya, sinsemellan väldigt olika men var för sig ytterst läsvärda studier: Mary S. Lovells *The Churchills. In Love and War* och Paul Johnsons *Churchill*. Redan i sin inledningsmening fastslår Lovell utan tillstymmelse till reservation att Winston Churchill är "one of history's greatest men", medan Johnson slår an tonen med följande formulering: "Of all the towering figures of the twentieth century, both good and evil, Winston Churchill was the most valuable to humanity, and also the most likable."

Klarspråket är befriande.

Vad får man då veta i Lovells och Johnsons böcker, där den förra är lika tjock som den senare är tunn, 624 täta sidor respektive 181 glesa? Så mycket nyheter finns för-

stås inte att förmedla. Churchills liv är till minsta papperslapp och hostattack redan berättat och flera gånger återberättat. Vad som återstår är det den svenske skalden Bertil Malmberg kallar "lek med belysningar", vilket betyder "att samma livssituationer ter sig olika allt efter ljuseffekterna".

Lovell sätter in Winston Churchill i ett släktsammanhang, vilket ju redan den lätt missvisande titeln på hennes bok antyder. Hon söker sig tillbaka till den Winston Churchill som blev parlamentsledamot 1664 sedan Cromwell dött och monarkin återupprättats, och hon ägnar ett pliktskyldigt avsnitt åt denne Winstons son John, som blev den förste hertigen av Marlborough. Efter att som fältherre 1704 ha triumferat över fransmännen i Blenheim på kontinenten lät han uppföra slotet Blenheim Palace i Oxfordshire, vilket stod inflyttningsklart 1719. Generationerna mellan den förste hertigen av Marlborough och Winston Churchill, den berömde Winston Churchill, städas undan *geschwint*. På sidan 48 har det blivit den 30 november 1874. En nyfödd pojke prövar sina röstorgan i Blenheim Palace. Winston Churchill, den berömde Winston Churchill, intar huvudrollen i Lovells skildring och behåller den till sista sidan.

Nä, detta med "the Churchills" motiveras av ständiga (och underhållande) utvecklingar om kusiner, sysslingar och bryllingar, om deras äktenskap och utomäktenskapliga förbindelser, om deras dåliga affärer och penningbekymmer. Lovells bok skulle ha varit en guldgruva för Johan Hakelius om han inte redan kände till allt sådant där. Lovell kvittrar glatt att hon har "a gossipy approach" till sitt ämne. Ner i fotnoterna är författaren sitt perspektiv trogen. När Edvard VII just har blivit kung uppträder han i ett sammanhang tillsammans med en mrs Keppel. Fotnoten inviger den okunnige: "Mrs Alice Keppel,

the new King's mistress, was the great-grandmother of Camilla, present Duchess of Cornwall." Fotnoterna ger också vid handen att författaren själv har anknytning till den miljö hon beskriver. När Consuelo Vanderbilt har skilt sig från den nionde hertigen av Marlborough och istället gift sig med Jacques Balsan, en bror till mannen som upptäckte och lanserade Coco Chanel, bosätter sig makarna i slottet Saint Georges-Motel, vilket av Lovell beskrivs som "a fairy-tale place". Hur vet hon det? En fotnot ger besked: "The author spent her honeymoon there in 1992."

Lovells koncentration på privatliv och släktsammanhang ger henne tillfälle att sidobelysa händelser som tillhör politikens stora spel, att illustrera hur också sådana individer som fattar de för världen mest avgörande besluten samtidigt kan uppfyllas av känslor som springer ur vardagliga prövningar som drabbar envar. Förhållandet är självklart men kan vara värt att begrunda. Hösten och vintern 1941 gjorde Churchill två resor till USA, den första för att utverka ökat materiellt stöd till Storbritanniens krigföring mot det nazistiska Tyskland, den andra för att planera gemensamma militära aktioner med en nyvunnen allierad i andra världskriget. Under båda dessa viktiga sammankomster var Churchill ansatt av privat sorg och ångslan. Precis före resan i augusti hade hans svägerska Goonie dött i cancer och hans dotter Sarah meddelat att hon och hennes make Vic Oliver stod i begrepp att separera. Under resan i december skulle Churchill träffa inte bara Franklin D. Roosevelt utan också en släkting, Decca Mitford, och berätta för henne att hennes man hade stupat.

Paul Johnsons miniatyrporträtt är ett mästerverk. Förutsatt att man har så många tecken eller nedslag till sitt förfogande som han har haft och inte fler har han valt de rätta orden. Här finns inte en överflödig stavelse, heller ingen som uppenbarligen saknas.

Privatliv och släktsammanhang speglar näst intill ingen roll i Johnsons framställning. Avdelningen för skvaller är tillbommad. Författaren försöker reda ut vad Churchill åstadkom: Vad var det han gjorde som var så väsentligt? Varför kunde just han åstadkomma detta? Gjorde han misstag på vägen? Hur ska de omgivande fak- >>



FOTO SCANPIX

torerna se ut för att den som ser klart på en fråga också ska få möjlighet att påverka dess hantering? Kan man lära sig något av Churchill för att själv lyckas lite bättre med sina föresatser?

Om släktsammanhanget sådant det yttrar sig är satt inom parentes gäller detta inte själva släkttillhörighetens betydelse. Churchill var född in i en liten värld, en krets där maktbävare rörde sig och där man själv var bekant för kungafamilj och regeringsledamöter från den dag man drog sitt första andetag. "Vi har känt dina föräldrar i många år (även innan de var gifta) & dig & din bror sedan er barndom. I vetenskap om dina betydande utförsåvör följer jag din politiska karriär med stort intresse", skriver Edvard VII till den unge parlamentsledamoten Winston Churchill några år in på 1900-talet. Maktutövningen i det brittiska imperiet var så länge det bestod förbehållen en elit vars medlemmar var förbundna med tusen trådar. Om detta imperium och denna elit kan man göra sig många tankar. Men imperiet blev ett spridningsorgan för modern teknologi och "the rule of law", och eliten kunde aldrig låta bli att kalkylera med krav på gentlemannamässighet och idealism. Alla i denna elit blev förvisso inte som Winston Churchill, men Winston Churchill hade inte kunnat bli Winston Churchill om inte denna elit hade existerat.

Det var i denna den brittiska elitens lilla



gon gång bli sårad. Författaren pekar också på Churchills minst sagt intensiva läsvanor, tidigt skapade genom flitigt umgänge med historiker som Gibbon och Macaulay och romanförfattare som Thackeray och Dickens.

Rotfastheten i eliten bidrog till att Churchill kunde vara sina övertygelser trogen. Han behövde inte fjäska för att bevara en ställning. Rättframheten yttra-

tiska etablissemangen i Storbritannien och såg upprustning och inte nedrustning som den adekvata reaktionen på Tysklands förhållanden.

Till förutsättningarna för Churchills frihet att agera efter sin övertygelse hörde hans förmåga att försörja sig på egen hand. Han hade ingen förmögenhet ställd till sitt förfogande och inget arv att vänta. Tvärtom var han vid flera tillfällen handfast och kostsamt tvungen att hjälpa sin mor att tillfredsställa fordringsägare. Likväl var han inte beroende av det politiska systemets privilegier, de möjligheter till vederlag som faller på lydigt män i ledet. Churchills försörjningsförmåga grundade sig på hans bildning. Av magister Robert Somervell hade han lärt sig att korrekt använda engelska språket i skrift och tal. Det gjorde han i en aldrig sinande ström av artiklar, böcker och föreläsningar, en ström som skänkte sin skapare inte bara läsarnas gunst utan omsider också ett ytterst välförtjänt Nobelpris i litteratur. Till Paul Johnsons räkneövningar hör för övrigt en som gäller hur många ord Churchill genom åren lät sätta på tryck. Mellan åtta och tio miljoner är den häpnadsväckande siffran. Vi befinner oss här på oändligt avstånd från de svenska riksdagsledamöter som numera garanteras livstids socialbidrag efter att åtta år ha suttit och tryckt på den knapp som de av sin partiledning har blivit tillsagda att trycka på.

Vid vilket tillfälle blev då Churchills värdegrund avgörande för själva mänsklighetens framtid? Jo, sommaren 1940. Numera hör man allt oftare att det egentligen var marskalk Stalin och hans soldater som besegrade det nazistiska Tyskland. Det är en platt och materialistisk tanke i samtidens smak. Man adderar likhögharna vid olika fronter och trumpetar ut en slutsats. Men det var Churchills agerande sommaren 1940 som gjorde att det för tron på gott och rätt fanns ett krig att vinna. Det var Churchill som i den brittiska politikens innersta rum och i offentligheten outtröttligt framförde sin uppfattning att ingen fred var möjlig med Hitler, att det som nu stod på spel inte bara var tillfälliga skiften i styrkeförhållanden utan individens frihet i världens alla hörn. Churchill definierade kriget som ett ideologiskt krig och stod som garant för att segern så småningom brett skulle betraktas som en ideologisk seger. Genom sitt handlande sommaren 1940 – när de flesta i det där innersta rummet var pragmatiska och helst ville göra upp med Hitler – räddade Churchill existensen av moral och anständighet som faktorer att räkna med i världspolitik. Ja, han räddade Västerlandets självbild och självrespekt under de där avgörande veckorna.

Såväl Lovell som Johnson rycker ut till

Vad hade det inneburit om Roosevelt hade varit mer hörsam mot Churchill och mindre mot Stalin? Om han hade varit mindre upptagen av att upplösa det brittiska imperiet och mer av att förhindra utbredningen av det sovjetiska?

värld som Winston Churchill fick vad som numera kallas en värdegrund, rentav en värdegrund som enligt mitt sätt att se avtecknar sig fördelaktigt gentemot den som tillämpas av åtskilliga företagsledare av idag, vilka gärna driver upp vinster genom att stadsla slavarbetare tillhandahållna av totalitära regimer, och åtskilliga fackföreningsledare av idag, vilka gärna öppnar famnen för maffiainvesterare bara det tryggar arbetstillfällen. Till Churchills värdegrund hörde föreställningarna att vissa principer var värda att försvara med vapen i hand och att bildning skapar ett inre referenssystem som hjälper en att behålla orienteringen i livets alla situationer och skiften. Paul Johnson har räknat ut att Churchill vid cirka 50 tillfällen kom att befinna sig under fientlig eldgivning, dock utan att nå-

de sig tidigt. Churchill var en ivrig försvarare av imperiet men kunde gå till attack mot dess tjänare om dessa förbröt sig mot värdighetens bud. Så skedde när lord Kitcheners lät mörda besegrade sudanesiska motståndare efter det stora kavallerislaget i Omdurman 1898 och när zulurebeller deporterades till svält på Sankta Helena. Integriteten kan sedan följas som en röd tråd. Minst av allt var Churchill en partigångare. Han blev vid skilda tillfällen vald som parlamentsledamot såväl för Tories som för liberalerna och dessutom som oberoende icke socialist. Diverse ministerposter iklädde han sig både som Tory och som liberal. Partibytarna hade varje gång uppenbara sakpolitiska skäl och inte i första hand karriärtaktiska. Under 1930-talet stod han emot det samlade poli-

Churchills försvar i angelägenheter där han har mött kritik. Dels gäller det att punktera populära vandringsmyter, som att Churchill skulle ha varit krigshetsare. Man är inte krigshetsare bara för att man lever efter principen *para bellum*. Dels gäller det att granska enskilda åtgärder, inte minst Churchills agerande i samband med den misslyckade militära operationen i Dardaneller-na 1915. Här fick han ensam bära ansvaret när det begav sig.

Misslyckandet kostade honom posten som marinminister och så när en fortsatt bana inte i eliten men inom politiken. Fakta visar dock att ett enigt krigskabinett hade stått bakom operationen och att den inte hade genomförts på det vis Churchill önskade. Johnson menar att premiärminister Asquith borde ha varit den som fått bära ansvar för misslyckandet.

Både Lovell och Johnson påpekar gärna hur klokt Churchill analyserade skilda situationer och problem. Johnson ställer i förbigående en rad kontrafaktiska frågor. Han ger dem inga svar, men de har udd. Exempelvis kan han undra hur det hade gått om Churchill vid första världskrigets slut hade fått gehör för sin uppfattning att segrarmakterna borde intervensera i Ryssland. I så fall hade det knappast blivit någon sovjetunion. Och om Sovjetunionen inte hade blivit av, skulle Mussolini sannolikt inte ha kommit till makten i Italien. Och om Mussolini inte hade kommit till makten i Italien ... Tämigen parallellt ställer Johnson frågor apropå nästa krigsslut.

Vad hade det inneburit om Roosevelt hade varit mer hörsam mot Churchill och mindre mot Stalin? Om han hade varit mindre upptagen av att upplösa det brittiska imperiet och mer av att förhindra utbredningen av det sovjetiska? Atminstone hade i så fall den järnridå som drogs ner genom Europa hamnat längre österut.

Och miljoner människor som nu kom att leva i ofrihet och fattigdom hade sluppit att göra det.

Till sist några ord om vad man enligt Johnson lite till mans skulle kunna lära av Churchill för att bättre lyckas med sina föresatser. Han listar fem punkter: 1. Sikta alltid högt! 2. Tro inte att det går att undvika hårt arbete! 3. Låt inte motgångar, vare sig personliga eller allmänna, göra dig nedstämd och uppgiven! Mod är den viktigaste dygden. 4. Slösa inte tid på banaliteter, och låt inte förkrympande hat äta sig in i din själ! 5. Njut i fulla drag av livets glädjeämnen!

Peter Luthersson

Låt inte Nabokov förändra ditt liv

LITTERATUR

I sina föreläsningar om litteratur efterlyser Vladimir Nabokov (1899–1977) en "kreativ läsare". Det litterära universum han själv byggde upp på tre språk ropar snarare på en re-kreativ läsare, förmögen att identifiera textens krypteringar: akrostikon, ordlekar och förstulna blinkningar (en tidning sägs vara daterad den trettioandra, berättaren som förnekar spiritismen lånar ofrivilligt ut sista stycket till ett meddelande från andra sidan). Kanske är det snarare en korsordslösare som krävs? Man kan undra vad han tyckt om det kreativa gensvar som lämnas i föreliggande bok. *The Enchanter* lånar sitt namn från det postumt publicerade utkastet till *Lolita*, översatt till engelska av sonen Dmitri Nabokov. (Nabokov skrev berättelsen på ryska i Paris på slutet av 1930-talet, strax innan familjen tvingades vidare över Atlanten.)

Lila Azam Zanganeh, född i Paris 1977 av iranska föräldrar, delar en grundläggande upplevelse med Nabokov: exilen som livslång dom, att aldrig kunna återvända till sitt ursprung. Hon läser alltså *Lolita* överallt utom i Teheran, för att anspela på landsmanninnan Azar Nafisis bok, som utkom på svenska för sex år sedan.

Teheran och S:t Petersburg: två städer som båda representerat en sorglös och sensuell livsstil för alltid begraven bakom förbudsplakat, förenklingar och färglöshet. (I Ryssland lämnades inte ens alfabetet ifred, vilket Nabokov utnyttjar kafkaiskt i novellen "The Visit to the Museum", publicerad i en parisisk exiltidskrift 1939.)

Även för Azam Zanganeh tycks exilspråket, engelskan, ha blivit det egentliga nya hemlandet och en ständig källa till njutning. Det må vara befogat eller ej, i alla händelser känner hon stark frändskap med Nabokov, och det är utifrån denna som *The Enchanter* har kommit till. Hon skyr sig ingen möda för att bli den efterfrågade kreativa läsaren, hon fyller sin egen text med anagram och anspelningar och imiterar snarare än beskriver Nabokovs litterära stil. Hon beskriver hur hennes verkliga jag sakta löstes upp i ett mer inbillat jag, "seeing and re-inventing through a Nabokovian lens".

Citatet uttrycker bokens innersta ambition: att se Nabokov och dennes litterära universum som han själv såg världen, att

THE ENCHANTER
NABOKOV AND HAPPINESS
LILA AZAM ZANGANEH
Allen Lane 2011



beskriva genom parafra-sen. Detta låter sig

ju knappast göras utan en distinkt uppfattning av denna syn på världen, och det är där som bokens styrka finns. Hon ser livsberusningen, den rena glädjen över att finnas till, som den innersta kärnan i Nabokovs författarskap. Språket blir en manifestation av denna glädje, att kunna manipulera språket (särskilt när det så småningom rör sig om ett främmande språk) blir en övermodig och triumfartad källa till glädje. Ett sätt att övervinna exilen och vända den i styrka.

Det är en analys som stämmer långt nog, och beriktigas av det lingvistiska ruset i snart sagt varje rad av författarens hand. Samtidigt är det ett bekvämt sätt att slippa ta ställning till gravt icke-euforiska sidor hos Nabokov: det våldsamma högmodet, den nattsvarta pessimismen, den bittra synen på kärlek och andra livsprojekt, frånvaron av transcendens, det omilda sättet att behandla litterära gestalter som schackpjäser, bristen på empati. Inte är det jublande kärlek till livet som uttrycks i en titel som *The Original of Laura. Dying Is Fun?*

I sitt sätt att använda andra författare som ett led i den egna självbiografien, som ett sätt att minnas det egna livet, knyter Azam Zanganeh an till Marcel Proust, som anbefallde detta sätt att läsa och beskrev böcker som förvaringskärl av egna minnen.

Idén stannar vid ett hugskott. Den kreativa läsningen slutar som ett lapptäcke av citat. I essäform hade jag applåderat idéerna om Nabokov och lyckan, men när de ska fylla en hel bok tänjs de ut tills de spricker. Lila Azam Zanganeh vill nog vara en ny Alain de Botton, men man blir aldrig helt övertygad om Nabokovs potential som livsstilsguru åt nästa generation. Låt Nabokov förändra ditt liv? Helst inte. Kristoffer Leandoer



Mästerkoreografi

DANS

Det är sällsynt att en fotograf följer och dokumenterar en och samma konstnär under lång tid. Men fotografen Lesley Leslie-Spinks har haft möjligheten att under drygt trettio år nästan gå sida vid sida med dansaren och mästerkoreografen Mats Ek. Och hennes unika samling bilder har nu publicerats i den påkostade fotoboken *Mats Ek*.

Lesley-Spinks bildmaterial omfattar ett fyrtiotal av Eks verk, med fokus på baletterna, betraktade ur hennes detaljskarpa, rörelseladdade perspektiv. Bildmaterialet kompletteras dessutom med korta, synnerligen innehållsrika och vackert komprimerade sammanfattningar av varje enskilt verk, skrivna av danskritikern Margareta Sörenson. Textmaterialet presenteras på både svenska och engelska. Mats Ek är stor i Sverige – men ännu större internationellt.

Från 1970-tal till nutid. Under denna

långa tid har inte bara danskonsten förändrats och utvecklats – detsamma gäller förstås också koreografen/regissören och fotografens arbetsmetoder och verktyg. Från tung kamera till digitalteknik, från koreografiska notationer till referensblandningar. Fotoboken utgör en promenad längs *memory lane* för alla de som följt Mats Ek från första början. Och för andra läsare förhoppningsvis en inkörsport till Eks verk och till modern svensk dans.

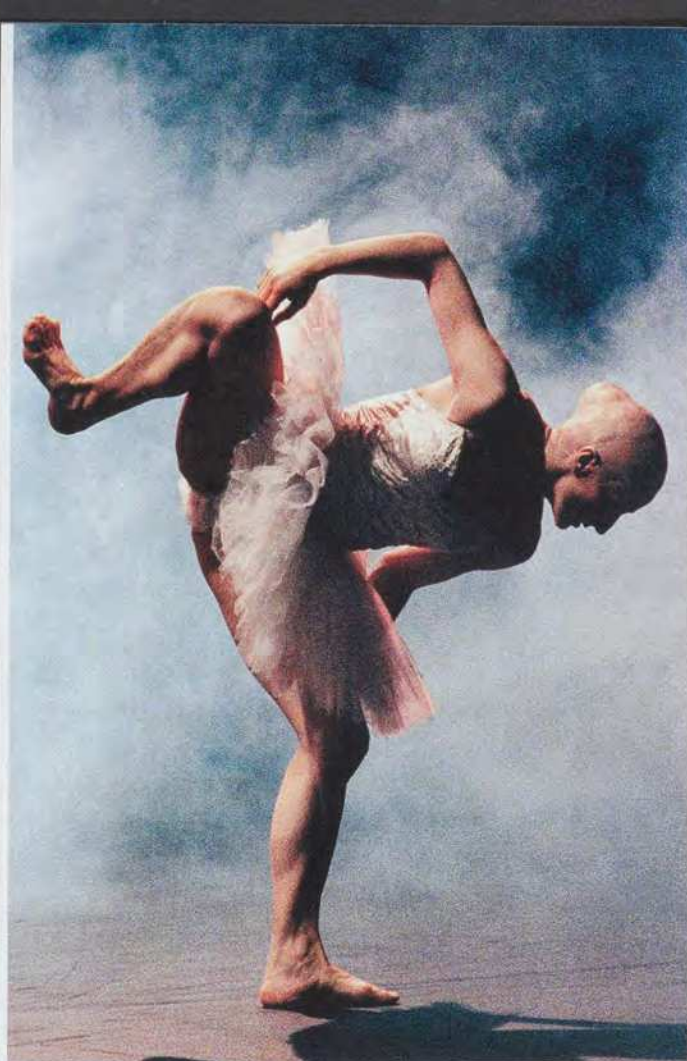
Lesley Leslie-Spinks är född i Kanada och sedan 1970-talet bosatt i Sverige. Hon har varit verksam som fotograf vid Cullbergbaletten och Stockholms Stadsteater och har samarbetat med bland andra den amerikanska regissören och dramatikern Robert Wilson. Leslie-Spinks är väl förtrogen med Mats Eks vokabulär och värld. Hon lyckas fånga ögonblicket mitt i språnget och scenografiska detaljer med skärpa och, stundtals, medveten oskärpa. Hon kryper in på bara huden och förevar

ögonblänk och uttrycksfull gestik.

Sörenson leder läsaren genom den digra verklistan med säker pedagogik. Här ett exempel:

I *De fyra årstiderna* från 1978 använder Mats Ek sin egenartade stil för koreografisk komposition och ett rörelsematerial som tydligt förbereder en rad särdrag och teman som utvecklas under 1980- och 90-talen. För första gången skissas interiören från ett äktenskap – fätölj och tidningsläsning i demonstrativt stora tofflor – i en kärleksfull kritik spetsad med humor och ironi som i en comic strip. Mannen i kostym och hatt dyker upp senare i flera verk, som *Törnrosa* på 90-talet. Avslutningsscenen uppstigande ballong är en annan återkommande bild trettio år senare i koreografin till operan *Orphee*.

I sällan tar Margareta Sörenson sig an den hart när omöjliga uppgiften att ge en



BILDER UR BOKEN MATS EK

fångad i språnget

helhetsbild av Eks gärning och digra produktion. Det blir lite spretigt men bjuder på skarpsynta iakttagelser och kommentarer. Hon koncentrerar sig på baletterna och vidrör mer perifert teater- och tv-uppsättningarna. Paris-operans chef, Brigitte Lefèvre, intervjuas liksom scenografen Marie-Louise Ekman, dramaturgen Irena Kraus och Ana Laguna – Eks främsta kvinnliga uttolkare, tillika hustru och koreografassistent. Lefèvre framhåller i Eks verk jämställdheten mellan könen – faktiskt framstår kvinnan ofta som starkare och är ibland den som bär sin manliga partner! – och som ett genomgående ledmotiv hans vilja att besegra tiden: ”Han betraktar människorna ur flera ålders perspektiv.”

Sörensons anteckningar från repetitionsarbetet med Glucks *Orphee* på Kungliga Operan präglas av stark närvaro. Mats Ek kommer alltid väl förberedd och arbetar ut rörelserna i ensamhet innan förevisning

MATS EK
LESLEY LESLIE-SPINKS OCH
MARGARETA SÖRENSON
Max Ström 2011



för ensemblen. Han är noggrann i repetitionsarbetet och lär sig snabbt vad alla körmedlemmar heter. Hans vokabulär är en blandning av balettfranska och egen terminologi, till exempel ”Ronde de jambe och slaska med foten”.

Sörenson pekar först på influenserna från modern Birgit Cullberg – och fadern, skådespelaren Anders Ek. Och på intryck från koreograferna Pina Bausch och Jiri Kylian. Eks tidiga verk har politiska

förtecken och ofta ett provokativt tilltal. Sörenson betonar – i mitt tycke väl mycket – också inspirationen från postmodernismen.

Liksom sin mor har Mats Ek egentligen inte själv bildat skola, men visst har han influerat såväl Johan Inger som Matthew Bourne.

Mats Ek är idag 65 år och ”handelsresande i baletter”, som han en gång uttryckte sig i en intervju som jag gjorde med honom. Hans verk sätts oupphörligt upp på opera- och dansscener över hela världen och hans nytolkningar av klassiska baletter som *Giselle*, *Svansjön* och *Törnrosa* gör honom till en av vår tids stora rörelseberättare.

Fotoboken *Mats Ek* är förstas inte det kompletta verket om denne levande och aktive konstnär men en mycket vacker och berikande resa genom ett säregnet koreografiskt landskap.

Gunilla Jensen



Det är lätt att låta den naturliga avskyn för unga människor balanseras av en oreflekterad respekt för äldre, men samhällsliga frågor måste bygga på förnuftsresonemang.

Så snart beskedet kom att "Sveriges pensionärer" inte får den skattesänkning de önskat sig, stapplade skruppnande ombudsmän fram och gnisslade löständer över oförrätten. Utan undantag bestod dessa ilskna geronter av gamla politiker, fackpampar och landshövdingar, krumma under tyngden av fallskärmar och särskilda pensionsförmåner.

Det är möjligt att de kadrer av mytiska fattigpensionärer som alltid åberopas vid dessa tillfällen faktiskt existerar. Om dessa väljer att använda en del av sina knappa medel till att betala för medlemskap i en "riksorganisation" och därigenom finansiera en extra golfresa om året för uppenbart välmående åttioåriga ombudsmän, är det förstås deras sak. Men vi gör både oss själva och samhället en otjänst om vi inte ser hur girigheten lyser i deras skumma ögon.

Det enda rimliga är att varje grupp, oavsett ålder, som låter sig representeras av en "riksorganisation" bör beskattas hårt, skoningslöst och utan dalt. Det skulle lära dem av med närig egoism. Pengarna kunde därefter delas ut till sådana svenskar som stoiskt valt att stå på egna ben, utan att kräva dragningsrätt på offentliga medel.

Medelålders, icke-fackanslutna frilanskolumnister i mindre kulturtidskrifter, vars enda organisationsmedlemskap är Wodehouseakademien och National Trust, ligger nära till hands.



KNAPPT EN DAG GÅR UTAN nya, oroande rapporter om vetenskapliga framsteg. Borta är den tid då även omdömesgilla personer som Kingsley Amis kunde gå i armkrok med vetenskapen, genom att konstatera att en toppmodern atomubåt kunde finansieras i ett helt år, om man bara drog in de statliga stipendierna till poeter.

Det senaste skräckexemplet är ett experiment som utförts vid amerikanska Cornell University, där forskare låtit två datorer "chatta" med varandra. Efter de inledande hälsningsfraserna urartade robotsamtalen omedelbart i hänfulla kommentarer, lögnar och aggressiva påhopp. Forskarna lyckades alltså få datorerna att bete sig precis som mänskliga "chattare".

Det är bara en tidsfråga innan framstegsängsliga tidningsredaktörer, i jakt på "interaktivitet", skaffar sig ett par Cornell-datorer för att sköta det publika "chattandet". Det blir antagligen billigare och datorerna kan programmeras att hålla sig på exakt rätt sida av det åtalbara.

Det kan framstå som en bagatell, men det vore

att förbise den ludditiska aspekten. De mänskliga "chattare" som idag bara står varandra kommer genom denna datorisering att bli sysslösa. De har vant sig vid att offentligt uttrycka sina skrattretande åsikter. Det finns ingen anledning att tro att de kommer att sluta, eller att de alla får plats i Ring P1. Risken är uppenbar att de drar ut i den verkliga vardagen, som ingen av oss helt och fullt kan undvika. På gator och torg, i parker och trapphus kommer de att trakassera oss med sina perfida synpunkter. Det blir som en evig valrörelse.

Det fanns en tid när det gick att hävda att vetenskapen, på det stora hela, bidrog till civilisationen. Den tiden är förbi. Frågan är om det idag inte skulle göra mindre skada om vi lät dra in forskningsanslagen och istället gav pengarna till poeterna, trots att de slutat rimma.



DET SENASTE beskedet från den älskade europeiska kolonialmakten i Bryssel är att Öland inte är en ö.

Återigen får vi svart på vitt vad det kostar och kostar Sverige att stå utanför hela eller delar av det europeiska samarbetet.

Kommunikationsminister Svante Lundkvist tog det första spadtaget i bygget av Ölandsbron i mellandagarna 1967. Fem år och, i dagens penningvärde, en halv miljard kronor senare, stod den färdig. Sedan dess har bron reparerats för en miljard kronor, vilket blir 165 000 kronor per brometer.

Hade Sverige haft modet att ta sin plats i den europeiska gemenskapen redan sommaren 1967 – då fusionsfördraget skapade EG – hade vi fått veta hur det förhöll sig med den svenska geografin i tid. Vi hade kunnat spara alla dessa hundratals miljoner. Det hade varit absurt att sätta igång ett brobygge om högsta instans klargjort att det inte fanns någon ö att binda samman med fastlandet.

En förutsebar invändning är att EU:s skäl till att förklara Öland som fastland är just att Ölandsbron existerar. Det är precis den sortens udda detaljer som nationalkramande Europafiender gör till huvudsak. De begriper inte att EU är en politisk process där de som är med fullt ut kan påverka verkligheten.

Pengarna svenska staten slösade på den onödiga Ölandsbron skulle idag ha kunnat investeras i något verkligt viktigt. Till exempel den grekiska staten, som bevisligen existerar, eller åtminstone gjorde det när detta skrevs.

Sverige har inte råd att stå utanför euron.



Karmelitsysterna

Frihet, jämlikhet, systerskap

Opera av Francis Poulenc

i regi av Johanna Garpe

Dirigent Marc Soustrot

I rollerna bl a Elin Rombo, Lena Nordin,
Marianne Eklöf, Marianne Hellgren Staykov,
Susann Végh, Jonas Degerfeldt

Premiär 22 oktober

Biljetter 08-791 44 00 • www.operan.se

KPMG • Nordea

KUNGLIGA OPERAN

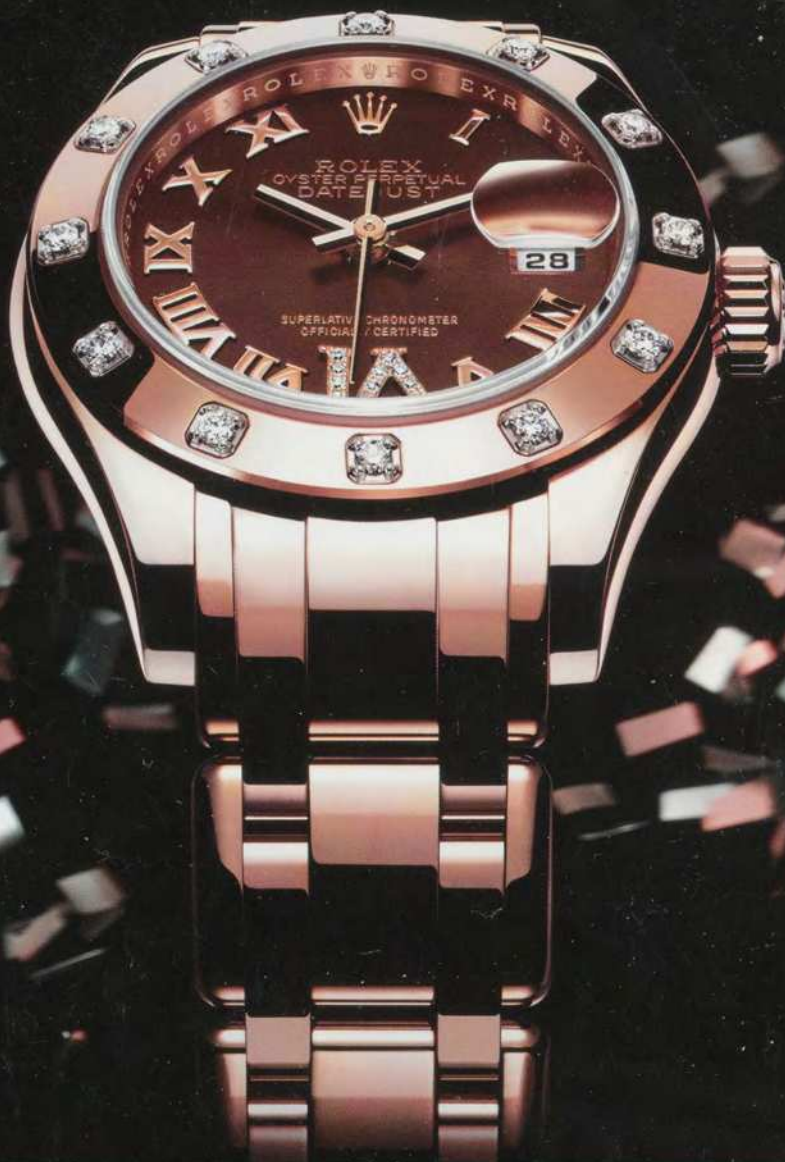


Posttidning B

Access magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

LIVE FOR GREATNESS

— THE LADY-DATEJUST PEARLMASTER —



1851 **160** 2011
YEARS

NYMANS UR 1851

BIBLIOTEKSGATAN 1, STOCKHOLM | STORA GATAN 26, VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM



ROLEX